SILVIU BRUCAN

STÂLPII NOII PUTERI ÎN ROMÂNIA

NEMIRA

De același autor,
a apărut la Editura NEMIRA:

ÎNDREPTAR-DICȚIONAR DE POLITOLOGIE
(Colecția Politica, 1993)

SILVIU BRUCAN

STÂLPII NOII PUTERI ÎN ROMÂNIA

Coperta colecției: DAN ALEXANDRU IONESCU

SILVIU BRUCAN
STÂLPII NOII PUTERI ÎN ROMÂNIA

Difuzare:
Editura NEMIRA, str. Crinului nr. 19, sector 1, București
Telefax: 668.54.10
Clubul cărții: C.P. 26-38, București

ISBN 973-569-168-8

CUPRINS

Recunoștință

Această carte nu aș fi fost în stare să o realizez fără ajutorul unor oameni care dețin importante poziții în guvern și în aparatul economic de stat. Conform regulilor creației intelectuale, aș fi dorit să menționez aici numele lor și merituoasa lor contribuție. Dat fiind, însă, natura problemelor discutate, am înțeles și acceptat condiția categorică pusă de ei ca întâlnirile și convorbirile noastre, inclusiv datele furnizate, să fie folosite fără citarea numelui lor. Țin totuși să exprim pe această cale întreaga mea recunoștință pentru prețiosul ajutor oferit cu generozitate la înfăptuirea cărții de față.

Autorul

Introducere

Cartea aceasta este o expediție aventuroasă într-o pădure nedefrișată. Nimeni nu s-a aventurat până acum să scrie o istorie **socială** *a tranziției de la „socialismul de stat" (mai mult stat decât socialism) la societatea postcomunistă. Și nu s-a scris pentru că este vorba de o transformare socială care n-a fost anticipată nici măcar de futurologi, o întoarcere istorică de 180 de grade dictată de integrarea într-un sistem mondial la finele secolului XX. Ea este deci lipsită de o teorie sau ideologie care să-i ghideze cursul și să ofere o explicație profundă schimbărilor sociale necesare și succesiunii acestora.* **Terra incognita** *în toată puterea cuvântului!*

Și totuși **socialul**, *cea mai stabilă, durabilă și coerentă fațetă a procesului istoric, ne poate spune mai curând decât politicul sau economicul în ce stadiu se află societatea și în ce direcție se îndreaptă ea. În economie un crah la bursă, iar în politică moartea unui lider schimbă situația peste noapte. Nu același lucru se întâmplă cu starea forțelor sociale. Ele sunt mai reziliente, se schimbă încet și treptat. De aceea, când se pune întrebarea încotro se îndreaptă România, politologii și economiștii își circumstanțiază răspunsurile cu tot felul de „dacă". Mai degrabă curgerea lentă, dar plină de forță, a fluviului social și modul cum se sedimen-*

tează aluviunile pe fundul său, pot indica direcția în care mergem.

Dar pentru a descoperi care este peisajul social al țării noastre în prezent, dacă și cum s-a format o nouă structură socială, trebuie să cunoaștem realitatea socială sub regimul comunist – atât de idilic prezentată de istoria oficială și atât de puțin cercetată de sociologii de azi. Oamenii sunt aceiași, nu au dispărut la revoluție și ceea ce avem de făcut este să vedem cum și dacă s-au transformat sub efectul reformei economice și al deciziilor politice. Ce era în realitate acea clasă muncitoare despre care ni se spunea că este clasa conducătoare în stat? Dar țărănimea din CAP-uri, oare pierduse ea simțul proprietății pământului, așa cum pretindeau teoreticienii marxist-leniniști? Desigur, cea mai fascinantă investigație privește elita aflată la putere, așa-numita nomenclatură, ai cărei membri mai iscusiți au trecut cu o dezinvoltură nebănuită din sediile comitetului central sau județean ale partidului direct în consiliile de administrație ale marilor companii și bănci private, devenind cei mai înflăcărați propovăduitori ai capitalismului sălbatic.

Capitolul III este un „curs scurt" al istoriei transformărilor sociale după revoluție. 1990 și 1991 sunt ani de încremenire a vechilor structuri. Nu se întâmplă nimic suficient de tare ca să le miște din țâțâni. Abia spre mijlocul lui 1991 guvernul Roman inițiază un program reformist: se liberalizează prețurile și comerțul exterior, se extinde privatizarea micilor întreprinderi și servicii, este adoptată Legea Fondului Funciar. Mineriada din toamna lui 1991, care a dus la dărâmarea guvernului Roman, a fost un cutremur social provocat de terapia de șoc. Efectele sociale ale reformei nu puteau fi însă oprite și România pășește în 1992 în **faza destrămării vechii structuri sociale**. *Clasa munci-*

toare începe să decadă, suferă un proces acut de diferențiere, nu mai există ca unitate sociologică largă și compactă, scade numeric, pierde poziția politică și prestigiul social: nici un muncitor nu mai figurează în guvern; țărănimea se scindează conform caracterului și dimensiunii proprietății. Apar în embrion noile forțe sociale: clasa mijlocie și un strat superior de miliardari, upper middle class.

În campania electorală din 1996 se face simțită **pentru prima dată prezența în societatea noastră a noilor clase sociale**. *Clasa mijlocie (de ordinul sutelor de mii) și capitaliștii (zeci de mii) colorează o parte a spectrului politic, determină afirmări mai cutezătoare în programele partidelor politice, pricinuiesc oscilații semnificative în sânul puterii și deplasează spre centru-dreapta punctul de atracție al mediului politic. Dispunând de ziare și reviste, posturi de radio și TV, marii capitaliști devin un factor important de influențare a opiniei publice și electoratului.*

Clasa mijlocie este o noțiune nouă pentru români, deoarece pomenirea ei era tabu în regimul comunist: doar ea este aceea care a dat peste cap predicția secolului XIX formulată de Karl Marx că societatea viitorului se va împărți în două clase: muncitori și capitaliști. Consacrăm deci un subcapitol întreg acestei clase, originii și caracteristicilor ei socio-culturale, rolului ei în societatea contemporană.

Ocupând în societate o poziție intermediară, clasa mijlocie nu deține nici puterea politică, nici conducerea economiei, deși furnizează cadre ambelor. În schimb, ea dă tonul în cultură și artă, dictează moda în materie de consum și constituie publicul principal al mass-media.

Cum a luat naștere la noi clasa mijlocie? Cu forcepsul! Economia de piață nu prinde viață și nu poate funcționa numai cu muncitori și țărani. Ea are nevoie de negustori și

intermediari, antreprenori și patroni, vânzători și afaceriști, chiaburi și agronomi. De aceea, formarea acestei clase este vitală și urgentă. Ea nu poate urma ritmul lent de decenii din Occident. Suntem martorii unei **apariții sociale abrupte, forțate, accelerate în care scopul scuză mijloacele.**

Ținând seama de stadiul subdezvoltării României, am calculat pragul intrării în clasa mijlocie: **un venit lunar de 1 milion lei**. *Se califică: topul demnitarilor de stat, senatorii și deputații, directorii regiilor autonome și membrii în Consiliile de Administrație AGA, FPS și FPP, reprezentanții firmelor străine cu salarii în dolari, iar în sectorul privat patronii, acționarii, directorii de bancă plus afaceriștii din economia „paralelă" sau a „banilor murdari". În total pe țară, numărul celor din clasa mijlocie este de ordinul sutelor de mii, ceea ce înseamnă că ei ocupă deja un loc important în societatea românească, constituie locomotiva consumului în materie de bunuri durabile, achiziții de automobile, apartamente, terenuri și construcții de vile. Membrii clasei mijlocii susțin turismul românesc și populează seară de seară restaurantele de lux în care un tacâm costă jumătate din salariul lunar minim pe economie.*

Dar cel mai șocant fenomen social al revoluției din România este **apariția miliardarilor crescuți în cinci ani**. *Noutatea istorică a fenomenului decurge din condiția genezei lor: dat fiind că în societatea comunistă acumularea capitalului privat era prost văzută și condamnată de lege, după '89* **clasa capitaliștilor s-a format în principal pe socoteala statului**, *prin rapt din valorile imobiliare, fondurile fixe și chiar capitalul social al întreprinderilor sau organizațiilor comerciale de stat. De aceea, ei ar putea fi numiți* **capitaliști de stat**, *un produs secundar natural al socialismului de stat. Cum au reușit această performanță unică în istorie? Am cercetat în profunzime variantele de*

know-how pe care le-au folosit și am ajuns să identific șase procedee majore de fabricat miliardari. Este tipică în această privință figura directorului de întreprindere de stat care înființează o anexă privată condusă tot de el sau o rubedenie, căreia îi pasează pe șest utilaje, materii prime, comenzi și credite bancare garantate cu bunurile statului. Sunt descrise „coridoarele tentației" și cazurile mai fotogenice ale celor care au trecut prin ele, devenind multimiliardari cu viteza sunetului:

1. Directorii de stat cu anexa privată;

2. Organizațiile de import-export, ai căror directori au fructificat relațiile cu firme occidentale;

3. Rudele CEPEX cu averile și legăturile lor;

4. Diaspora – românii întorși în țară cu capital;

5. Self-made-men – antreprenori energici care au urcat în viteză pe scara afacerilor;

6. Coridorul bancar.

Șansele unor finanțări sau investiții străine în România la sfârșitul acestui secol sunt foarte reduse, așa încât peste 80% din investiții vor trebui să fie acoperite de capitalul intern. După cum se vede, el a început să se formeze, gata să răspundă acestei comenzi sociale.

Cea mai frapantă mutație politică pricinuită de emergența clasei capitaliste se produce, cum e și firesc, în sectorul cel mai direct implicat în apariția și afirmarea ei pe plan social – **puterea**. *Un subcapitol special examinează mecanismul prin care se realizează* **simbioza putere-capital.**

În sfârșit, un sondaj de opinie cu privire la viitorul României, efectuat anul trecut, dezvăluia că 60 % din cetățenii țării noastre nu știu încotro se îndreaptă România, iar restul de 40 % se împart astfel: 16 % – spre capitalism, 11 % – spre socialism occidental, 13 % – spre restaurarea comunismului.

În ultimul capitol al cărții, cititorul va găsi răspunsul autorului la această întrebare – răspuns bazat în special pe formarea noii structuri sociale în contextul recentelor dezvoltări politice din Europa de Est și Rusia.

I. STRUCTURA SOCIALĂ ÎN STATELE COMUNISTE

În țările comuniste structura puterii era o temă tabu. Liderii comuniști preferau asemenea formule idilice ca „puterea poporului“ sau „puterea clasei muncitoare“ și nu permiteau nici o tentativă a teoreticienilor sau profesorilor în domeniul „socialismului științific“ de a cerceta ***cine*** anume exercită acea putere în numele poporului sau clasei muncitoare, ***cine*** anume ia decizii în statul socialist. De fapt, ei nu voiau să se afle ***câți*** sunt aceia care iau decizii politice și aveau toate motivele să aplice această interdicție cu cea mai mare strășnicie, deoarece în problemele majore deciziile erau luate de ***unul singur***: Secretarul General. Și desigur, o asemenea concluzie demonstrată în mod științific nu prea se potrivea cu „cea mai avansată democrație“.

În anii „dezghețului“ inițiat de Nichita Hrușciov s-a dat, însă, drumul la problematica structurii sociale și dacă urmăm această cale ocolită putem afla câte ceva și despre structura puterii în socialism. Momentul liberalizării în sociologie l-a constituit Congresul Unional de la Minsk din ianuarie 1966. Pentru prima dată, a fost pusă în discuție la acest congres schema simplistă a lui Stalin: societatea sovietică este formată din două clase neantagoniste (muncitorii și țărănimea) și o pătură socială (intelectualitatea).

Sociologul V.S. Semenov, până atunci afişând o atitudine cam ortodoxă în problematica socială, a tras primul foc de puşcă: „Schema actuală nu-i mai satisface pe oamenii de ştiinţă sovietici." El exprima de fapt nemulţumirea acestor oameni de ştiinţă de a nu fi utili atât timp cât operau cu o schemă în vădit contrast cu realitatea socială. Tatiana Zaslavskaia, care rupsese frontul conformist cu mult înainte, a mers şi mai departe: „Poziţiile sociale ocupate de diferite clase şi pături sociale în societatea socialistă pot fi reprezentate în principiu sub forma unei anumite ierarhii în care unele poziţii sunt superioare faţă de altele." Cu alte cuvinte, ea lovea în mitul egalitarismului, susţinând cu o precauţie menită a-i asigura funcţionarea mai departe în profesiune, că în societatea socialistă grupările sociale sunt aranjate într-o „scară a poziţiilor sociale".[1]

Un alt sociolog, O.J. Şkaratan punea punctul pe *i*, relevând existenţa unor „grupuri de oameni inegali din punct de vedere social şi economic" şi susţinând necesitatea studierii acestor inechităţi sociale „în scopul de a lupta pentru eliminarea lor". El preciza că inegalitatea grupurilor sociale nu trebuie considerată doar ca o moştenire a capitalismului, ci şi ca o urmare a reproducerii acesteia de către socialism.[2]

Evident, noile abordări nonconformiste din anii '60 reflectau tensiunile, nemulţumirile şi conflictele generate de profundele divergenţe sociale din societatea sovietică ce răbufneau la suprafaţă o dată cu slăbirea represiunii staliniste.

Sintetizând dezbaterile Conferinţei de la Minsk, Zev Katz a elaborat o schemă a stratificării sovietice cu şase grupuri sociale principale:

1. Nacialnikii (conducătorii, şefii) – în esenţă grupul social conducător;

2. Intelectualitatea – specialiștii cu pregătire superioară;

3. Funcționarii din industrie și servicii de stat;

4. Muncitorii manuali, variind de la cei cu o calificare superioară la cei necalificați;

5. Țăranii din colhozuri, inclusiv personalul administrativ;

6. Angajații din sectorul particular și proprietarii independenți ale căror venituri nu provin din sectorul de stat sau cooperatist.

Patru din aceste grupuri sunt considerate ***clase*** (1, 2, 4 și 5), iar funcționarii și angajații în sectorul particular ***pături sociale***, dată fiind lipsa unor determinanți de clasă suficient de caracteristici.[3]

În opinia lui Katz, ***nacialnikii*** formează o clasă separată, deși ca educație, salarii și prestigiu ei nu sunt departe de intelectuali. Ceea ce îi situează într-o clasă aparte este funcția lor de conducători politici, de guvernanți. Walter Connor, cunoscut kremlinolog american, subliniază că „nacialnikii nu reprezintă una din mai multe elite strategice, ci însăși clasa conducătoare, cea care monopolizează puterea efectivă". Ca grup social, ei sunt conștienți de interesele lor comune, capabili și gata să le apere prin măsuri coercitive și normative și să controleze riguros intrarea candidaților în rândurile lor. Aceștia se recrutează din rândurile ***apparatchikilor*** de partid și funcționarilor de stat, de la Brejnev până la șefii din orașe și provincii, a căror putere, în opinia lui Boris Meissner „constă în pozițiile pe care le dețin, în timp ce puterea intelectualității derivă din autoritatea și prestigiul inerente funcțiilor pe care ea le îndeplinește".[4]

Sunt de acord cu diferențierea explicită pe care Katz și Connor o fac între funcționarii politici care dețin puterea și intelectualitate. Într-adevăr, aceasta din urmă nu este anga-

jată ca grup social în conducerea societății, iar această distincție – așa cum vom vedea – va fi și mai importantă în societatea postcomunistă, unde intelectualitatea va ocupa pe scara socială poziția superioară. Ar trebui menționat aici și faptul că în timpul lui Brejnev intelectualii au fost priviți cu suspiciune din motive politice și aceasta nu numai în URSS, ci și în majoritatea țărilor din Europa de Est, în mod deosebit în România lui Ceaușescu. Există, însă, două puncte în care părerea mea diferă de a lor: (1) nacialnikii sunt grupul social conducător, dar nu formează o clasă și (2) în cadrul acestui grup conducător, eu fac o distincție între ***conducerea*** propriu-zisă și ***aparatul*** de partid.

Nomenclatura: Clasă sau Grup Social?

Un număr destul de mare de autori consideră birocrația de partid o ***clasă*** în sine. Cel mai cunoscut dintre ei, Milovan Djilas, este cel care a lansat formula „noua clasă" ca o clasă bazată pe proprietate. Noua clasă „este formată din cei care au privilegii speciale și avantaje economice datorită monopolului administrativ pe care-l dețin". Până aici sunt de acord, inclusiv cu afirmația: „Guvernul administrează și totodată repartizează proprietatea națională." Dar am obiecții la precizarea lui: „Noua clasă sau organul său executiv, oligarhia de partid, acționează ca proprietar și este totodată proprietarul." [5]

Că birocrația de partid acționează ca și cum ar fi fost proprietarul mijloacelor de producție este un fapt destul de solid documentat, dar nu am găsit în cărțile lui Djilas nici o dovadă că ea „este proprietarul". Într-adevăr, principala lacună a definiției lui Djilas constă în lipsa de ***determinanți economici*** indispensabili unei clase, ceea ce și explică ușurința cu care numeroși nomenclaturiști s-au reprofilat în „noua economie" postcomunistă și au devenit capitaliști fără să fie legați de vechea „proprietate a lor". Dat fiind că metamorfoza acestei tranziții este centrală în cartea de față, să examinăm chestiunea în detaliu.

1. Deși scopul declarat al „noii clase" nu era obținerea unor avantaje materiale importante și nu era posibil nici

ideologic nici legal ca membrii ei să pună mâna pe „mijloace de producție", în România mulți dintre ei și-au construit sau cumpărat bunuri imobiliare și au acumulat averi bănești în țară sau străinătate pe care le-au depus la bănci pe numele unor rude apropiate.

2. Birocrații nu aveau o bază economică proprie sprijinită pe proprietatea lor privată și, prin urmare, nu aveau un statut social bazat pe avere, nu ocupau un loc stabil și sigur în procesul de producție sau în sistemul economic. Ei nu aveau posibilitatea legală de a trece asupra descendenților lor venitul, privilegiile sau statutul lor social sau economic, procedeu obișnuit la capitaliști.

3. Evidența istorică arată că birocrații din conducerea partidului sau statului puteau fi concediați, retrogradați sau înlăturați din funcție, cu pierderea tuturor avantajelor legate de vechea lor funcție, iar uneori cu pierderea libertății și chiar a vieții.

În concluzie, birocrații sus-puși de partid nu au fost și nu au putut constitui o ***clasă*** în accepțiunea pe care o are acest concept în istorie. Cu toate acestea, toți cei care au deținut poziții de conducere în sistemul de stat socialist (guvern, administrație, armată și aparatul coercitiv) erau recrutați de regulă din aparatul de partid. Acest aparat constituia un grup social destul de compact, observabil și distinct, cu o acțiune conjugată (de unde denumirea ***nomenclatura***) în societatea socialistă. Dat fiind că el furniza oficialitățile de partid, de stat și guvernamentale aflate la conducerea instituțiilor civile și militare, putea fi descris pe drept cuvânt ***grupul social conducător*** în societate. Membrii săi participau regulat la adunările de partid și la cursurile de îndoctrinare ideologică, fiind supuși unei presiuni cotidiene de modelare psihică și intelectuală. Coeziunea grupului izvora

din relațiile sociale speciale și mediul în care se mișcau membrii săi, din poziția acestora în structura puterii, salariile mari și în special accesul la o gamă largă de beneficii și privilegii, toate având drept rezultat separarea acestei elite sociale de restul populației. În URSS se estima că numărul total de membri ai acestui grup în 1980 (puterea centrală și locală) se ridica la 250 000, iar în România în jurul a 20 000. Acest grup asigura funcționarea unui mecanism administrativ care reprezenta aproximativ 15% din populația activă a țării.

Clasele în subordine

În ceea ce privește ***intelectualitatea***, istoria regimurilor comuniste a cunoscut fluctuații dramatice în atitudinea față de aceasta. La începutul regimului sovietic, Lenin sublinia cu mândrie că primul guvern sovietic avea cel mai mare număr de intelectuali dintre toate guvernele europene, iar în anii '20, în pofida emigrației culturale masive cauzate de ororile revoluției, a avut loc o explozie a formelor și creativității artistice. Eisenstein, Stanislavski și Meierhold au revoluționat filmul și teatrul, Mihail Șolohov, Isaak Babel, Serghei Esenin și Vladimir Maiakovski, Anna Ahmatova și Boris Pasternak, Mihail Bulgakov și Osip Mandelștam au creat opere literare remarcabile, Kandinsky și Marc Chagall au deschis drumuri noi în pictura modernă, pentru ca, numai după câțiva ani, mulți să fie uciși din ordinul lui Stalin, iar alții să fugă în Occident. Intelectualitatea tehnică a cunoscut și ea o experiență traumatică. Stimulată la început pentru a participa la construcția industriei, a devenit ulterior victima proceselor regizate de Stalin împotriva „specialiștilor burghezi". După moartea lui Stalin a avut loc o perioadă de avânt cultural și artistic pentru ca în anii '70 să se revină la prigoana și represiunea de tip stalinist.

Următoarea pătură socială, ***funcționărimea***, este definită de Katz printr-un nivel inferior sau inferior-mediu de

educație, venituri și prestigiu, fiind lipsită de viziune politică.

Muncitorii erau socotiți a constitui o categorie relativ omogenă, diferențierea în materie de salarii, nivel de educație și calificare fiind dependentă de apartenența la industria grea sau la industria ușoară. Dar stilul de viață era cam același, ceea ce determina pe sociologi să considere muncitorimea industrială ca o ***clasă***.

Țăranii din colhozuri sau cooperative agricole se aflau pe treapta de jos a societății, dezavantajați virtual în toate dimensiunile stratificării sociale – venituri, educație, putere.

Socotiți oarecum în afara blocului social legitim, ***angajații particulari*** formau o pătură socială diversă și foarte mobilă – de la meșteșugari, mecanici la traducători, dactilografi și servitori, inclusiv speculanți la bursa neagră. În țările cu oarecare economie de piață (Ungaria, Iugoslavia etc.) această pătură socială a crescut considerabil.

Întrucât toate țările est-europene adoptaseră modelul sovietic, această structură socială exista cu mici variații peste tot. În Polonia, prin tradiție, intelectualitatea se bucura de un respect și prestigiu deosebit; de aceea modelul sociologului Szczepanski, cu patru clase sociale și subdiviziunile lor, exagera această particularitate:

1) ***Intelectualitatea***: creatori, specialiști cu pregătire superioară, oficialități politice, funcționari civili, directori de întreprindere;

2) ***Muncitorii manuali***, cu diferențe în funcție de calificare și ramură de activitate;

3) ***Țărănimea*** era împărțită în proprietari independenți (70-80% din teren agricol), muncitori agricoli, cooperatori și personal administrativ;

4) ***Particulari***: antrepenori, meșteșugari, comercianți etc. [6]

În acest model, evident influențat de școala americană a ierarhizării sociale după venit, profesorii universitari și doctorii, scriitorii și artiștii sunt incluși în aceeași clasă cu oficialii politici, ceea ce estompează diferența fundamentală între cei ce dețin puterea și restul societății, diferență care a apărut vizibil în conflictul din anii '80 între sindicatul Solidaritatea sprijinit de intelectuali și puterea comunistă.

Am putea nota aici că în România numeroase oficialități politice ale regimului Ceaușescu erau departe de a fi intelectuali: unii abia știau să se semneze, alții abia știau să citească, iar șefii lor, Nicolae și Elena, erau certați și cu morfologia și cu sintaxa, pentru a nu pomeni de fonetică.

O altă particularitate a modelului polonez este legată de țărănime. În Polonia, ca și în Iugoslavia, în zonele rurale predomina agricultura privată – situație radical diferită de agricultura colectivizată din celelalte țări est-europene, unde modelul sovietic era mai apropiat. Țăranii polonezi se bucurau de o mai mare mobilitate ca grup social: cei prosperi mâncau mai bine, duceau o viață mai confortabilă și aveau un venit mai mare decât muncitorii de la oraș. Totuși, în ansamblu, țărănimea este încă un grup deposedat (după cum arată scăderea numărului lor și refuzul fiilor de țărani de a prelua îndeletnicirea părinților lor) care ocupă, ca și în capitalism, un loc inferior în noua ierarhie socială.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra problemei dacă puterea, atât de dominatoare în țările socialiste, permitea monopolizarea altor mijloace, cum ar fi prestigiul și veniturile. Numeroase anchete sociale arată că puterea, deși domina toate celelalte mijloace și poate, pe scară largă, manipula însuși sistemul stratificării, nu inspira întotdeauna respect

sau stimă; de asemenea, puterea nu atrăgea după sine câștigurile materiale cele mai mari din cadrul societății. Autorii de succes, cineaștii, artiștii sau cântăreții câștigau mai bine decât activiștii de partid din posturi importante sau miniștrii din cadrul guvernului și doar accesul acestora din urmă la magazinele speciale, sanatoriile și vilele speciale îi făceau să ajungă în vârful categoriilor de venituri. În egală măsură era adevărată și situația inversă: un individ putea porni de la baza piramidei veniturilor, educației și prestigiului și urca spre vârf, fără ca aceasta să însemne o ascensiune similară în ierarhia puterii. Desigur, între țările socialiste existau diferențe în grad în ceea ce privește relația dintre putere, prestigiu și venit. Dar, conform concluziei lui Walter Connor, ierarhia puterii nu subsumează celelalte ierarhii de venit și prestigiu, cu toate că le domină. Și Connor continuă: ,,Deși în Est ierarhia puterii este mai dominantă decât în Vest, structura pe care o impune lasă loc într-o oarecare măsură succesului și mobilității. Iar tensiunile există și între structurile pe care puterea încearcă să le impună și tendința indivizilor de a obține o recompensă și un statut și de a și le asigura împotriva celor care exercită puterea." [7]

Aici ar trebui să adaug că, în această societate, organizația puterii era atât de răspândită și atotcuprinzătoare, încât controlul pe care îl exercita asupra cetățenilor era mult mai puternic decât în Vest, în special în ceea ce privește mijloacele. Acest fapt genera două tendințe opuse: pe de o parte, cei care dețin puterea și în special cei din vârful ierarhiei sociale erau tentați să dobândească o poziție tot atât de înaltă și ca prestigiu, publicând cărți, pozând ca savanți și câștigându-și o reputație ca teoreticieni ai vieții sociale (tradiție inaugurată de Stalin), pe scurt, să folosească puterea pentru a dobândi prestigiu. Pe de altă parte, presiunea și controlul

prea strict exercitate de factorii puterii asupra celor ce se bucură în mod obișnuit de prestigiu determina mai degrabă creșterea statutului social al victimelor. Cazul lui Andrei Saharov în URSS constituie un exemplu edificator.

În felul acesta, problema societății socialiste din punct de vedere social constă în faptul că, în structura sa actuală, cele trei criterii de bază: putere, proprietate (sau venit) și prestigiu se întrepătrund, dar nu sunt sincronice în stabilirea unei noi ierarhii socialiste.

Conducere și aparat

Pentru a înțelege mai bine structura socială și capacitatea ei de transformare este necesar să se facă o diferențiere clară între conducere și aparat.

Așa cum pentru societățile capitaliste facem distincție între orânduirea de stat și conducerea care folosește aparatul de stat, la fel trebuie să procedăm și în cazul țărilor socialiste. În timp ce aparatul este pregătit pentru a urma direcția generală a politicii interne și externe a clasei conducătoare, conducerea propriu-zisă a fost întotdeauna teatrul unor dispute vehemente în ceea ce privește linia politică; conflicte violente au izbucnit din când în când între Stalin și Troțki sau Buharin, între Hrușciov și Malenkov și mai târziu între Hrușciov și Brejnev. În termenii structurii de clasă, aparatul corespunde întrebării lui Lenin, referitoare la clasa care deține puterea, în timp ce conflictul politic dintre diverse fracțiuni din vârful ierarhiei se rotește în jurul întrebării: cine va exercita puterea în numele clasei conducătoare: Stalin sau Buharin, conservatorii sau reformiștii, moderații sau radicalii, uliii sau porumbeii?

Această distincție explică de ce, pe baza direcției generale a politicii, se poate prevedea clar poziția sau atitudinea aparatului față de orice problemă dată. În schimb, datorită autonomiei de care se bucură conducerea, este dificil să se prevadă care va fi opțiunea sau atitudinea predominantă a

unui conducător, în cazul unui eveniment sau al unei crize specifice. Acest lucru este valabil în special când un conducător autoritar a reușit să-și consolideze puterea. Nimeni nu a putut prevedea evoluția lui Stalin la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30 sau inițiativa sa de a-l aborda pe Adolf Hitler și de a încheia pactul Molotov-Ribbentrop în 1939. Acțiunea lui Hrușciov de demascare a crimelor lui Stalin și încercarea sa de a instala rachete în Cuba au fost la fel de imprevizibile; modificări considerabile în linia politică – de la Stalin la Hrușciov, de la Mao Tsetung la Deng Xiaoping, de la Máthyás Rákosi la János Kádár, de la Antonin Novotný la Alexandr Dubcek, de la Cernenko la Mihail Gorbaciov, devin posibile tocmai datorită acestei autonomii.

Conducerea nu este totuși o variabilă total independentă. Am văzut ce s-a întâmplat cu Hrușciov când politica sa a intrat în conflict cu interesele aparatului. Chiar și reformele moderate ale lui Kosîghin au fost sabotate de către aparat și în final anulate de membrii Politburo-ului care s-au aliniat cu aparatul. Într-adevăr, aparatul acționează ca o puternică forță conservatoare. Prin urmare, când un nou conducător autoritar încearcă să inițieze schimbări de structură care ar putea afecta prerogativele și privilegiile aparatului, el le poate realiza numai când are loc o dislocare în structura puterii, un schimb de gardă la Kremlin, de exemplu, care produce în cadrul aparatului o ruptură de o asemenea amploare încât să dea câștig de cauză celor ce susțin schimbarea. Cazul lui Kádár în Ungaria (după 1956) și cel al lui Deng Xiaoping în China (după moartea lui Mao) ilustrează modul în care funcționează această dinamică politică. În Uniunea Sovietică prăpastia dintre generații a ieșit la iveală la moartea lui Brejnev și a făcut posibilă venirea

la putere a lui Gorbaciov, deși aceasta nu s-a produs fără obstacole și conflicte.

În URSS, prăpastia dintre generații a devenit un fenomen politic: vechea gardă a lui Brejnev se crampona cu obstinație de putere, barând drumul noilor veniți în Biroul Politic, în vreme ce vârsta medie în organul suprem al puterii era de 70 de ani. În aparență, vechea gardă se temea de faptul că noua generație va gândi și va acționa în mod diferit. Și evenimentele din ultimii ani au confirmat această bănuială. Noii oameni politici de la Kremlin în frunte cu Gorbaciov înțelegeau că Uniunea Sovietică, o țară industrială modernă, nu putea fi guvernată în aceeași manieră ca Rusia postrevoluționară, cu agricultura sa arhaică și populația sa în majoritate analfabetă. Gorbaciov nu a înțeles însă că sistemul nu poatre fi reformat de către partidul comunist, că reforma este incompatibilă cu menținerea vechilor structuri.

II. DECLINUL CLASEI MUNCITOARE

La Conferința internațională din octombrie 1986 de la Moscova având ca temă clasa muncitoare în societatea contemporană, secretarul PCUS, Dobrînin, a subliniat că, pe măsura apropierii de secolul XXI, noile elemente din structura clasei muncitoare sunt legate de revoluția științifică și tehnică. Apoi a pus următoarele întrebări: ,,Care sunt noile categorii din cadrul conceptului de clasă muncitoare? Ce loc ocupă în structura societății categoria de muncitori intelectuali care se extinde rapid? Ce loc ocupă specialiștii cu calificare medie și superioară? Cum se corelează creșterea numerică a clasei muncitoare cu procesul obiectiv al omogenizării sociale?" [8]

Aceste întrebări relevă clar că nu exista o definiție științifică a clasei muncitoare, deși aceasta este probabil problema teoretică cea mai importantă cu care se confruntau teoreticienii și oamenii politici sovietici.

În urmă cu peste un secol, când Karl Marx scria despre relațiile de clasă, el le caracteriza drept relații antagoniste și de exploatare, ceea ce implică o ciocnire de interese între capitaliști și proletari, generând lupta de clasă în societatea burgheză. În societatea socialistă însă, clasa capitalistă a fost eliminată atât economic cât și politic și, ca urmare, a dispărut și relația antagonistă și de exploatare care definea clasa muncitoare. După cum a afirmat W. Weselowski:

„Lipsiți de rolul lor de opozanți, muncitorii încetează să formeze o clasă în sensul tradițional al conceptului.“ [9] Ei și-au pierdut rațiunea de a fi, dar au păstrat celelalte caracteristici: muncitorii continuă să fie legați de un anumit tip de producție (industrială) și un mod specific de muncă (manuală); ei posedă totodată atribute sociale și culturale specifice care derivă din noua lor poziție în societate cum ar fi nivelul venitului, statutul în societate, prestigiul social și conștiința de clasă. În fond, relația față de mijloacele de producție a fost considerată de Marx ca fiind criteriul decisiv în diferențierea claselor tocmai pentru că determină un anumit număr de atribute sociale. Totuși, în societatea socialistă, celelalte clase au o relație similară față de mijloacele de producție care au fost naționalizate aproape în totalitate și, prin urmare, aceste relații nu mai constituie criteriul decisiv în diferențierea claselor și nici în determinarea atributelor lor în ceea ce privește statutul social (venit, prestigiu, durata medie de viață etc.). În anii ’70, în majoritatea țărilor din Est aproape 90% din populație avea aceeași relație față de mijloacele de producție.

În capitalism

Revoluția științifico-tehnică a schimbat radical termenii problemei, modificând nu numai condițiile producției materiale și tipul de diviziune între munca intelectuală și fizică, pe care aceste condiții îl determină, ci ceva mai profund și anume însuși caracterul muncii. Preponderența producției materiale este înlocuită de informație și cunoaștere. De fapt, avem de-a face cu o perioadă de tranziție de la industrialism, ca sistem al tuturor tipurilor de producție materială, la o societate postindustrială în care informația și cunoașterea devin factori determinanți în procesul economic. În acest proces munca fizică pierde treptat teren (inclusiv proletariatul), în timp ce munca intelectuală câștigă întîietate în întreprinderile industriale, modificând astfel caracterul muncii.

În 1950, numai aproximativ 17% din forța de muncă din Statele Unite deținea locuri de muncă în care se opera cu informații. În anii '90, peste 60% lucrează cu informații ca programatori, profesori, secretari, avocați, funcționari de bancă și tehnicieni. Numai 13% din forța de muncă rămâne angajată în producție. Doar 5% din cele aproape 20 milioane de noi locuri de muncă create în anii '70 erau în sfera producției, în timp ce 90% erau în domeniul informației, cunoașterii sau serviciilor.[10]

Reducerea continuă a numărului de muncitori industriali a devenit evidentă în toate țările capitaliste avansate. În

timp ce înainte de cel de-a doilea război mondial, muncitorii industriali reprezentaseră în Statele Unite între 70% și 80% din forța de muncă, în anii '80 ponderea lor a scăzut la 25%. În Germania Federală, ponderea lor era până recent de 30%. Scăderea a fost deosebit de bruscă în industriile prelucrătoare. După ce a atins un punct maxim de 21 milioane în 1979, numărul de locuri de muncă din industria prelucrătoare de bază din Statele Unite a scăzut în 1987 cu aproape 2 milioane. Conform datelor publicate de Biroul American de Statistică a Muncii, numărul de locuri de muncă din industria oțelului, care se ridica în 1978 la 700 000, a scăzut în 1987 la 140 000.[11]

Aceste cifre, după cum subliniază Barry Bluestone, economiștii de la AFL-CIO și mulți alți autori, relevă că America pierde locuri de muncă sigure, bine plătite din industria metalurgică și de automobile, cu sindicate puternice și cu mari posibilități de afirmare a muncitorilor ambițioși, care constituiau un sprijin pentru mișcarea politică liberală. Locurile de muncă noi sunt nesigure, nesindicalizate, cu fluctuații mari, prost plătite, în servicii.[12] Acești autori susțin că în perspectivă sociologică situația din America marchează începutul unei societăți cu două straturi, cu reducerea clasei de mijloc, o opinie vehement contestată de economiștii și sociologii conservatori.

La Conferința din octombrie 1986 de la Moscova, toți participanții din țările occidentale au remarcat această tendință fundamentală în structura socială a țărilor lor. Reprezentantul englez a relevat că în industria siderurgică engleză, din cei 414 200 angajați în 1970, în 1986 rămăseseră doar 143 200, iar în șantierele navale numărul muncitorilor a scăzut în aceeași perioadă de la 182 700 la 51 300. Ca urmare, sindicatele au pierdut aproximativ 4 milioane de

membri.[13] În Australia, proporția de muncitori manuali scăzuse în ultimul timp de la 49% la 43% din forța de muncă industrială, în timp ce numărul muncitorilor intelectuali crescuse de la 51% la 57%.[14] Ziarul *Le Figaro* din 15 ianuarie 1990 subliniază că, în Franța, numărul minerilor scăzuse de la 500 000 în anii '40 la aproximativ 50 000 în deceniul al optulea, al celor din construcții de căi ferate de la 467 000 în 1949 la 219 000 în 1981, iar al siderurgiștilor din Lorraine de la peste 80 000 în 1974 la mai puțin de 37 000 în 1983.[15]

Temerile mai vechi că mașinile vor înlocui omul nu s-au adeverit până acum. Dar specialiștii insistă asupra faptului că, de această dată, lucrurile vor fi diferite datorită microprocesoarelor, computerelor și roboților. Într-un studiu efectuat în America la Universitatea Carnegie-Mellon se afirmă că actuala generație de roboți are capacitatea tehnică de a efectua aproape 7 milioane din meseriile existente în fabrici – ceea ce reprezintă o treime din totalul locurilor de muncă din industria manufacturieră a Statelor Unite. În același studiu se apreciază că posturile funcționarilor vor fi afectate de automatizare în egală măsură. Dintr-un total de 50 milioane locuri de muncă pentru funcționari, aproximativ 38 milioane puteau fi eliminate până în anul 1990. Corporația Xerox face o apreciere mai conservatoare – numai 20-30 milioane.

În socialism

În timp ce în Occident efectul social cel mai caracteristic al revoluției științifico-tehnice l-a constituit reducerea locurilor de muncă din producție și crearea de noi locuri de muncă în ramura serviciilor, proces prin care capitalismul încearcă să-și restabilească echilibrul, în Est efectul social cel mai caracteristic al revoluției științifico-tehnice a constat în reducerea numărului de muncitori manuali și ascensiunea intelectualilor atât în cadrul economiei, cât și în societate în general. După cum am văzut în capitolul anterior, în cadrul categoriei muncitorilor industriali are loc o diferențiere continuă, mobilitatea intensificându-se atât în interiorul categoriei (de la muncitori manuali necalificați la muncitori manuali cu înaltă calificare), cât și în afara acesteia, o parte din ei trecând în alte grupuri sociale ale populației urbane, în special în rândul muncitorilor intelectuali.

Cu alte cuvinte, revoluția științifico-tehnică a lărgit sfera de cuprindere a oamenilor muncii, în special în ceea ce privește componenta sa intelectuală și, după cum vedem, acest proces va continua în viitor într-un ritm rapid. Pe măsură ce știința devine o componentă esențială a forțelor de producție, rolul inginerilor, al specialiștilor și al oamenilor de știință în procesul industrial este din ce în ce mai important – de fapt decisiv în termeni de progres social și eficiență economică. În condițiile revoluției, remarcă Rado-

van Richta, dezvoltarea științei față de tehnică și a tehnicii față de producția propriu-zisă devine o lege a dezvoltării forțelor de producție. Astfel, dezvoltarea cercetării științifice poate avea mai multă importanță decât extinderea producției, deoarece transformările structurale din domeniul tehnicii, modernizarea și raționalizarea conducerii, precum și dezvoltarea învățământului și a omului în general pot avea efecte mult mai profunde decât construirea de noi fabrici de tipul celor existente și dezvoltarea forțelor de producție tradiționale.[16] În Occident, omul de știință american Harvey Brooks ajunge la aceeași concluzie: „Studiile economice au arătat că, într-o economie modernă, punerea în aplicare a cuceririlor științifice aduce beneficii sociale și economice mult mai mari decât investițiile în capital fizic."[17] Toate acestea marchează ridicarea pe o treaptă superioară a factorului uman. Spre deosebire de perioada industrializării, când accentul se punea în întregime pe cantitatea de capital și de muncă, azi are întâietate dezvoltarea forțelor umane din punct de vedere calitativ. Cu alte cuvinte, revoluția științifico-tehnică marchează o perioadă din istoria civilizației moderne în care modul cel mai eficient de a mări forțele de producție ale societății constă în însăși dezvoltarea factorului uman, creșterea capacității omului, a creativității sale – pe scurt, dezvoltarea omului ca scop în sine.

În ultima vreme factorul uman devenise conceptul central al sociologiei sovietice. Tatiana Zaslavskaia subliniază că, datorită factorului uman, se schimbă însuși obiectul conducerii. Standardele de educație, cultură (acces la informație, conștiință de sine personală și legală) ale muncitorilor ating o treaptă superioară. Interesele și cerințele lor devin mai complexe, tipurile de personalitate mai variate.

Nivelul mai înalt de educație și dezvoltare culturală accentuează tendințele individului de a avea un statut independent în fabrică, de a fi angajat activ în luarea deciziilor, de a-și valorifica potențialul creator personal. Dacă aceste aspirații nu sunt îndeplinite, individul se înstrăinează de munca sa și este înclinat să-și transfere interesele spre alte domenii.[18]

Concluzia logică este că noua conducere economică necesită un mediu politic democratic.

În renumitul studiu realizat în Cehoslovacia în 1968, cu privire la impactul social al revoluției științifico-tehnice, care a fost deja menționat, autorii evidențiază că atitudinea societății față de cuceririle științifice și capacitatea sau incapacitatea acesteia de a pune în aplicare descoperirile științifice și inovațiile tehnice au devenit criteriul infailibil al caracterului progresist al societății. Numai cadrele cu o pregătire superioară care cunosc efectiv posibilitățile de modernizare de astăzi pot utiliza știința ca una din pârghiile de reglare ale societății contemporane. Din punct de vedere calitativ, în prezent este necesar un nivel de conducere economic și implicit de educație incomparabil mai înalt decât cel considerat în trecut suficient pentru soluționarea problemelor industrializării.[19]

Concluzia socială care se desprinde de aici este că, în cadrul clasei muncitoare, centrul de gravitație s-a transferat de la polul manual la cel intelectual.

Evident, conținutul social al categoriei de clasă muncitoare se află de multă vreme într-un proces de schimbare. Cu toate acestea, partidele comuniste au continuat să-i considere pe intelectuali drept o categorie socială în afara clasei muncitoare, tocmai pentru că nu erau pregătite să accepte consecințele politice ale dezvoltării sociale care a făcut din

intelectualitate componenta cea mai înaintată și mai importantă a societății socialiste.

Într-adevăr, rolul din ce în ce mai important al oamenilor de știință și inginerilor în procesul de producție punea direct în discuție controlul exercitat de aparatul birocratic al partidului asupra acestui proces: intelectualii pun sub semnul întrebării dreptul aparatului birocratic de partid de a dispune de surplusul social, care se află de altfel la baza monopolului său asupra puterii.

Analiza structurii sociale și a clasei muncitoare în societatea socialistă l-a condus pe autorul acestei lucrări la următoarele concluzii:

1. Revoluția științifică și tehnică a distrus virtual noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică largă și compactă. O astfel de clasă pur și simplu nu mai există în realitatea socială. Și, desigur, schema simplistă a societății socialiste propusă de Stalin (două clase – muncitorii și țărănimea și o pătură socială – intelectualitatea) a devenit în egală măsură anacronică.

2. Dialectica dezvoltării sociale în condițiile societății din Est funcționează în așa fel încât înainte de omogenizare asistăm la un proces de diferențiere socială atât în mediul urban-industrial, cât și în cel rural-agricol. Acest proces va fi extins și accelerat prin reforme.

Grupurile socio-profesionale rezultante cuprind atât muncitorii manuali necalificați și calificați, precum și ingineri și specialiști, funcționari din fabrici și personal din administrația de stat, profesiunile intelectuale creatoare, angajați din domeniul serviciilor, meșteșugari și mecanici particulari, muncitori cooperatiști și impresari etc. În zonele rurale, noțiunea de țărănime ca clasă este lipsită de sens. Un număr sporit de mecanizatori și mecanici care se ocupă de

mașinile agricole, agronomi și profesori, membri ai personalului administrativ au ocupații și venituri diferite de cele ale țăranilor obișnuiți și ale celor ce lucrează în câmp. Aceste categorii atât de diverse și adeseori contradictorii fac ca în prezent conceptul de clasă să fie total neadecvat. În consecință, în prezent, în studierea societății din Est, conceptul de grup socio-profesional este mult mai adecvat decât cel de clasă. Acest concept permite cercetarea empirică a diferențierii sociale în termeni de statut economic, nivel cultural, orientări de valoare și conștiință.

3. Structura grupurilor socio-profesionale în societatea din Est este determinată de două tipuri de diviziune a muncii: industrial-agricol și manual-mental. Ele generează principalele conflicte și contradicții din societatea socialistă.

4. Criteriile sociale de bază – putere, proprietate (sau venit) și prestigiu – se întrepătrund și se influențează reciproc, dar nu sunt sincrone în stabilirea unei noi ierarhii socialiste.

Reacția comunistă la noile tehnologii

Spre deosebire de Rusia anului 1917, în țările est-europene exista, în momentul venirii la putere a comuniștilor după al doilea război mondial, o clasă muncitoare destul de însemnată numeric. În Cehoslovacia anilor '30 proporția lucrătorilor din industrie era deja 38%; în Ungaria, 24%, în Polonia, 19,4%; în România, Bulgaria și Iugoslavia numai între 8 și 10%. Dar acest nucleu proletar a fost redus rapid la dimensiunile unei picături în marea de țărani care s-a revărsat asupra orașelor în momentul când a început în ritm rapid industrializarea socialistă. Pentru noii veniți, condițiile de viață de la oraș însemnau o ameliorare substanțială. Siguranța slujbei de care se bucurau din clipa în care erau angajați în fabrică, numeroasele oportunități ce li se ofereau în materie de mobilitate socială, îngrijire medicală, învățământ și noua experiență a aprovizionării și vieții urbane – toate acestea au transformat această clasă socială într-o categorie interesată în stabilitatea și succesul noii orânduiri politice. Comentând acest fenomen social, autorii unui studiu sociologic subliniau: „Nu se poate înțelege corect funcționarea rețelei de guverne socialiste din Europa Răsăriteană fără a încerca să pătrunzi semnificația diferită a culturii politice a grupului în discuție și fără a dovedi o înțelegere limpede a modului în care acest grup își vedea

reușita și datoria personală față de revoluția ce învinsese." [20]

Ceea ce făcea din muncitorul manual de proveniență țărănească un erou social în Europa Răsăriteană nu era numai pasivitatea cu care accepta sistemul de salarii scăzute cerut de politica de acumulare pentru industrializare. Era vorba de cultura lui politică specifică, atât de convenabilă regimurilor staliniste și neostaliniste. Secolele în care țăranul fusese exclus din viața politică îl învățaseră să nu recurgă niciodată la lupta politică ca mod de rezolvare a problemelor lui. Nici libertatea presei nu constituia visul unor analfabeți. Și, bineînțeles, tradițiile satului nu-i inculcaseră nevoia libertății de organizare. Se poate spune, mai degrabă, că ceea ce au adus cu ei țăranii în viața de fabrică a fost siguranța comodă deprinsă într-o comunitate închisă și închegată. Chiar și suspiciunea lor spontană față de intelectuali - sentiment atât de frecvent la muncitorii de origine țărănească - era o trăsătură pe care liderii din Răsărit au ajuns s-o aprecieze și s-o exploateze pe plan politic.

Pe scurt, ***muncitorul manual de origine țărănească constituia baza socială ideală pentru partidul comunist modelat de Stalin***. Incapabil de a exercita el însuși puterea, muncitorul manual simte nevoia unei „avangarde" care să exercite puterea în numele lui. Cultura lui politică face din el obiectul perfect al „revoluției de sus". La rândul lui, faptul că regimul se bazează pe adevăratul muncitor industrial care construiește socialismul cu propriile-i mâini constituia o acreditare ideologică impecabilă prin care birocrația partidului conducător își dovedea legitimitatea politică.

În 1967, liderul stalinist al Cehoslovaciei, Antonin Novotny, înainte de a fi destituit de noua conducere reformistă,

a apelat la sprijinul muncitorilor. Și în Polonia anului 1970 liderul Władyslaw Gomułka, aflând că va fi destituit, dorea să adune muncitorii pentru a li se adresa, convins fiind că ei îl vor sprijini.

Totuși, după cum am mai arătat mai sus, condiția fundamentală necesară pentru a păstra loialitatea și sprijinul muncitorilor industriali era aceea de a le asigura îmbunătățirea continuă a nivelului de viață. În clipa în care această promisiune (atât de des reiterată în documentele de partid) nu este respectată, partidul se află în primejdie. Clasa muncitoare – și în primul rând muncitorii de la șantierele navale din Gdańsk, Gdynia, Słupsk și Szczecin – a fost aceea care, în decembrie 1970, a intrat în grevă împotriva deciziei guvernului de a scumpi prețul alimentelor și de a îngheța simultan salariile. Învățând din această experiență, în 1979, guvernul ungar, înainte de a decide reașezarea drastică a prețurilor alimentelor, s-a consultat cu conducerea Sindicatelor; aceasta a sugerat o compensație sub forma unui spor al salariilor de 20%, ceea ce, în schimb, obliga guvernul să reducă investițiile. Această procedură explică desigur faptul că muncitorii maghiari au acceptat creșterile dureroase ale prețurilor alimentelor.

Predilecția lui Brejnev pentru clasa muncitoare l-a făcut să adopte o serie de măsuri menite să mențină statutul și rolul social ale acestei clase în societatea sovietică într-un moment în care revoluția științifico-tehnică începea să-i amenințe pe muncitori. Una dintre cele mai importante măsuri în această direcție a fost în domeniul învățământului. Constatând numărul crescând al studenților din învățământul superior (universități și institute politehnice – de la 12 000 în 1940 la 3 860 000 în 1965 și 4 854 000 în 1975),

Brejnev a decis să ofere elevilor în vârstă de 15 ani, după școala de opt ani, o alternativă la formula școală generală-universitate, și anume o școală tehnică de doi sau trei ani, care să califice muncitori pentru fabrici și munca în agricultură. Ca urmare, în anul școlar 1981-1982, 47,3% dintre elevi au fost îndreptați spre școli tehnice sau profesionale.

În 1977, ministrul sovietic al Învățământului, M.A. Prokofiev, arăta: „Privit din punct de vedere istoric, învățământul superior a dominat pregătirea tinerilor pentru sfera muncii intelectuale. Acum este necesar să eliminăm această concepție. În condițiile învățământului obligatoriu pentru toată lumea, școala trebuie să pregătească elevii atât pentru universitate, cât și pentru școli tehnice și școli profesionale, pentru a lucra direct în fabrică sau în colhoz."[21]

Brejnev era în egală măsură alarmat de anumite tendințe în compoziția partidului comunist. În 1966, procentul de intelectuali din rândurile partidului a crescut până la 35,6%, în 1971 la 41,1%, iar în 1977, intelectualii au devenit cel mai mare grup social din partid, reprezentând 51,3% din compoziția acestuia. Din acest motiv, în vremea lui Brejnev s-a făcut un efort hotărât de a atrage cât mai mulți muncitori în partid, pentru a împiedica un dezechilibru care să favorizeze intelectualitatea. Brejnev a început să vorbească despre „reproletarizarea" partidului.

În sfârșit, să aruncăm o privire asupra mobilității sociale în rândurile clasei muncitoare din industrie. Mai întâi, după cum am arătat anterior, cea mai mare parte a muncii manuale este legată de producția mecanizată și incipient industrială și de munca cu mașini și instalații mecanice. Sociologul sovietic N.A. Aitov a studiat mobilitatea socială de la începuturile activității muncitorești (în 1950) până în 1970 și 1976. Rezultatele cercetării sale arată că, în vreme

ce 5,6% dintre subiecți (muncitori, intelectuali, salariați nespecialiști și țărani cooperatori) au trecut între 1950 și 1976 dintr-un grup social în altul, 29,7% au făcut același lucru între 1970 și 1976; astfel, incidența mobilității sociale a fost mai mare în acești ultimi cinci ani decât în întreaga perioadă anterioară de 25 de ani. De fapt, rata a fost de cinci ori mai mare.

În ceea ce privește mobilitatea între straturile clasei muncitoare, 58,8% din muncitorii calificați au rămas în acest strat; 10,5% au coborât înspre straturi inferioare ale clasei muncitoare; 3% au urcat, devenind muncitori cu înaltă calificare; 22,3% au trecut în alte grupări sociale ale populației urbane. Dintre cei care au început ca muncitori necalificați, doar 12,7% au rămas în această categorie; mai mult de jumătate (55,3%) au trecut în rândul muncitorilor calificați, iar 12,7% au progresat spre intelectualitate sau spre stratul funcționarilor.[22]

Putem deci trage concluzia că mobilitatea ascendentă este net superioară celei în sens descendent (datorate noilor tehnologii care nu pot fi asimilate) și că stabilitatea cea mai redusă se referă la muncitorii cu calificări inferioare sau necalificați.

Acolo unde a acționat piața

Pentru studiul schimbărilor din structura socială, determinate de introducerea mecanismelor de piață în economia socialistă, cazul cel mai grăitor este Iugoslavia.

Imediat după război, ca urmare a schimbărilor rapide din infrastructura economică, puterea socială și materială a burgheziei și a clasei rentierilor a dispărut cu totul. Întreprinderile industriale și comerciale au fost naționalizate, rămânând în proprietate privată doar unele mici magazine și ateliere. Au fost expropriate de către stat aproximativ 4 milioane acri de pământ, aparținând în cea mai mare parte Bisericii Catolice, băncilor și grupului etnic german; aproximativ jumătate din aceste terenuri au fost redistribuite țăranilor. În consecință, structura de clasă în Iugoslavia a urmat modelul obișnuit din celelalte țări est-europene. Distribuția veniturilor a prezentat o tendință egalitaristă, salariile medii ale inginerilor și specialiștilor ajungând la sfârșitul anilor '40 doar cu 25% mai mari decât ale muncitorilor manuali. Alimentele au fost raționalizate potrivit necesităților fizice determinate de ocupația individului, muncitorii manuali fiind favorizați față de salariații cu pregătire intelectuală.

Dar, începând cu anii '50, după ce Iugoslavia a ieșit din Blocul Răsăritean, s-au pus în aplicare o serie de măsuri menite să orienteze procesele sociale către o altă direcție.

Controlul central asupra economiei a fost redus substanțial și s-a introdus un sistem limitat de autogestiune muncitorească.

Totuși, sociologii au remarcat că, departe de a urma structurile sociale dominante în Occident, structura de clasă și distribuția generală a remunerațiilor se aseamănă mai degrabă cu cele din Europa Răsăriteană decât cu cele din Occident. Aici aș vrea să reamintesc un argument teoretic important al lui Charles Bettelheim, care respinge ideea potrivit căreia piața ar fi forța motrice care duce spre reinstaurarea capitalismului: „În realitate lucrurile nu stau așa. Totul depinde de modalitatea în care – fie că e vorba de economie planificată sau de economie de piață – sunt conduse activitățile, iar această modalitate depinde de relațiile de clasă, inclusiv de cele la nivel ideologic." [23]

Într-un studiu asupra reformei iugoslave, se notează că principala „breșă" în sistemul de stratificare s-a produs în interiorul clasei muncitoare, confirmând încă o dată constatarea că, într-o societate socialistă, diferențele din interiorul aceleiași clase devin mai importante decât cele dintre clase diferite. Astfel, una din consecințele reformei aplicate în Iugoslavia vreme de două decenii a fost erodarea treptată a structurii egalitare a veniturilor din anii '40. Eliberarea forțelor pieței produsese o tendință constantă de creștere a diferențierilor de venit, favorizând, în special, grupurile sociale calificate și supercalificate. În vreme ce, în 1951, intelectualii cu pregătire superioară câștigau numai cu 25% mai mult decât muncitorii necalificați, prin anul 1961 ei aveau venituri de 3,3 ori mai mari. Și muncitorii calificați au obținut rapid salarii mai mari, consolidându-și avantajul atât față de muncitorii necalificați, cât și față de funcționari. De semnalat că șomajul rezultat din circumstanțe economi-

ce și competitive i-a afectat considerabil pe muncitorii manuali, în vreme ce inginerii și specialiștii și-au păstrat oarecum situația.

Totuși, când e vorba de poziții de autoritate în industrie, corelația de forțe apare altfel, reflectând faptul politic fundamental că în Iugoslavia regimul se baza în principal pe muncitorii manuali. Predilecția ideologică pentru muncitorii manuali se reflecta în legea care stipulează că aceștia trebuie să ocupe cel puțin 75% din locuri în consiliile muncitorești. Iar în sistemul iugoslav consiliile muncitorești se bucurau de prerogative importante: ele răspundeau de angajarea tuturor salariaților, inclusiv a personalului intelectual și tehnic; ele aveau ultimul cuvânt în privința concedierii muncitorilor, în alocarea posturilor în uzină, în stabilirea normelor de producție și a sistemului de plată în acord, în distribuirea primelor etc. Este adevărat, cei care predominau în consiliile muncitorești erau muncitorii calificați, în vreme ce muncitorii semicalificați sau inferior calificați aveau doar o mică reprezentare. Al doilea loc în consilii era ocupat de salariații intelectuali cu calificare superioară.

Un alt studiu a arătat că marea majoritate a comuniștilor din aceste consilii erau muncitori manuali calificați și mai puțin de 12% erau necalificați. Autorul conchide: ,,Există, așadar, o strânsă legătură între aristocrația muncitorească, partidul comunist și consiliile muncitorești, o legătură suficient de strânsă pentru a crea o imagine generalizată a lor în ochii muncitorilor necalificați."

Sociologul Frank Parkin susține că grupul profesional care se află în frunte în ceea ce privește câștigurile și statutul social, ca urmare a forțelor pieței, este cel al intelectualilor cu pregătire superioară. Cei aflați în pozițiile cele mai importante tehnice, creatoare, administrative și profesionale

se bucură de anumite privilegii și avantaje care le conferă un statut favorizat în comparație cu alte grupuri, statut care nu este exprimat numai prin diferențele de venit. Acest grup social are, în general, acces la locuințe mai bune, dispune de mașini oficiale și proprietăți de stat, valută pentru călătorii în străinătate și alte avantaje suplimentare.[24]

În societatea iugoslavă există o anume incongruență între clasa politică deținătoare a puterii și evoluția forțelor de clasă în societate, întrucât prima se bazează în principal pe muncitorii manuali, în timp ce cea de-a doua promovează intelectualitatea tehnică și creatoare. În termeni filozofici, prima este motivată în primul rând ideologic, în vreme ce a doua este mai degrabă un fenomen obiectiv.

O idee teoretică importantă care se desprinde din studiile sus-menționate este că a pune la un loc intelectualitatea implicată în diverse activități economice și sociale și pe cei care ocupă posturi de conducere administrativă înseamnă a ignora diferența fundamentală pe care o creează puterea în societate, adică acea poziție de autoritate care separă cea de-a doua categorie de restul societății. În esență, această greșeală o comit cei doi autori unguri care susțineau în anii '60 că intelectualii din țările socialiste ar constitui deja clasa socială care deține puterea în aceste țări: „Dacă există o clasă dominantă în Europa Răsăriteană, aceasta se compune, în general, începând cu anii '60 din intelectualitate, mai degrabă decât dintr-o birocrație definită în sensul îngust al termenului."[25]

Putem deci să ne punem două întrebări legitime. În primul rând, dacă intelectualitatea s-a aflat la putere în anii '70, de ce a formulat și implementat o politică care îl favoriza pe muncitorul manual în toate privințele, începând cu salariile, în timp ce refuza inginerilor, specialiștilor și oame-

nilor de știință remunerația și rolul în societate potrivit cu contribuția lor decisivă la progresul țării?[26] În al doilea, dacă intelectualii erau clasa la putere în Ungaria, de ce și-au părăsit cei doi autori țara?

Statistica arată că în Ungaria, exact în anii '60, când cei doi autori pretind că intelectualitatea devenise clasa dominantă, salariile și câștigurile intelectualilor din sectorul tehnic au început să scadă. Pentru prima dată în istorie, o clasă dominantă a inițiat o politică de salarizare care se îndrepta împotriva propriilor ei membri, dacă ar fi să acceptăm concluziile cărții lor.

Este interesant că asupra acestei probleme nu se înțeleg nici autorii occidentali. Un autor găsește o „schismă (tot mai pronunțată) între membrii de partid recrutați din ce în ce mai mult din rândurile intelectualității și elita de partid, care reprezintă oficialitățile cu normă întreagă". Un alt autor merge și mai departe când spune că „antagonismul principal" în societatea socialistă este cel dintre aparatul politic și administrativ de stat, care păzește efectiv și legal proprietatea socializată și acele grupări (intelectualitatea) a căror putere socială rezidă în faptul că stăpânesc calificarea, cunoștințele și acele atribute generale considerate esențiale pentru dezvoltarea forțelor productive și științifice din societatea modernă. Pe de altă parte, un alt sociolog arăta că intelectualii au o rată înaltă în ceea ce privește calitatea de membru de partid și că regulamentele instituționale din statul socialist implică efectiv intelectualitatea în funcționarea instituțiilor de stat. Pornind de la aceasta, el trăgea următoarea concluzie: „Este limpede că intelectualitatea trebuie situată în contextul aparatului de stat." Evident, întreaga strategie de dezvoltare și modernizare inițiată de socialismul de stat necesită calificarea și cunoștințele intelectuali-

tații și, de aceea, se fac mari eforturi pentru a o integra în aparatul de stat.[27] Totuși, socialismul de stat este, atât politic, cât și ideologic, devotat muncitorului manual și, ca atare, vine în conflict cu intelectualitatea: intelectualii sunt integrați în aparatul de stat doar în măsura în care ei își trădează clasa, acceptând ideologia oficială care îl idolatrizează pe muncitorul industrial ca fiind factorul social dominant în societatea socialistă.

Pentru a rezuma, trebuie să facem o distincție netă între structura socială și clasa politică aflată la putere, precum și între individul care aparține unei clase sau unui strat social și individul care ocupă un post de conducere în guvern.

Baza conservatorismului în societatea socialistă

Societatea socialistă era descrisă idilic ca o societate fără conflicte sociale. Realitatea era cu totul alta. Forma cea mai concretă a acestui fenomen o găsim în politica de salarizare.

Având în vedere că, în sistemul socialist, fondul național de salarii era limitat, mecanismul lui era reglat de un joc cu suma nulă: câștigul unui grup reprezintă o pierdere pentru celălalt. În consecință, între muncitorii manuali, pe de o parte, și inginerii și specialiștii, pe de alta, a izbucnit un conflict de interese. Diferențele de salarizare reflectau de fapt oscilațiile politice din sânul regimului. În anii '60, ca un complement al reformelor și al „dezghețului" cultural inițiate de Nichita Hrușciov, diferența în favoarea inginerilor și specialiștilor a crescut la 48,8% în industrie și 55,8% în construcții.

În perioada Brejnev, politica s-a întors în favoarea muncitorilor manuali, baza socială a partidului comunist, ducând la o reducere a diferenței de numai 10%, iar în unele ramuri ale industriei, veniturile medii ale muncitorilor depășeau pe cele ale inginerilor. Au fost semnalate cazuri de ingineri care preferau să lucreze ca muncitori pentru a dobândi un salariu mai mare. Privind retrospectiv, ne dăm

seama acum că ***guvernul Brejnev refuza să sacrifice preeminența muncitorilor din industrie pe altarul revoluției tehnologice și să acorde intelectualității acea poziție de comandă în societate pe care revoluția o cerea.***

Reacția conservatoare în viața cultural-artistică a anilor '70 reprezenta cealaltă fațetă a acestei politici de clasă. Am mai subliniat faptul că Brejnev a cerut în repetate rânduri „reproletarizarea" partidului comunist și chiar încerca să-i orienteze pe tineri spre școli profesionale și tehnice mai degrabă decât spre universități. Părea că încearcă să ridice un sistem de fortificații pentru a apăra sistemul împotriva revoluției tehnologice. Astfel, la sfârșitul anilor '70, când în toate țările avansate, numărul muncitorilor manuali scădea vertiginos, Brejnev a reușit să facă să crească numărul acestora cu peste 3% anual în URSS.

În țările est-europene, partidele comuniste au urmat aceeași politică. În anii '60, chiar și în Cehoslovacia, țară dezvoltată din punct de vedere industrial, diferența dintre salariile inginerilor și cele ale muncitorilor manuali era numai de 27%. Un cercetător cu studii universitare putea ajunge la salariul unui muncitor din industria prelucrătoare de mașini-unelte abia în jurul vârstei de 46-47 de ani; un doctor, abia pe la 52-53 de ani. Această politică antiintelectuală se vădea și în faptul că numai 29% din cei care ocupau posturi de conducere aveau studii universitare, în ciuda nivelului educativ înalt din Cehoslovacia. De fapt, cauzele care au declanșat „Primăvara de la Praga" din 1968 au fost mult mai adânci decât ne închipuiam atunci, implicând, în ultimă instanță, însuși caracterul puterii de clasă din Blocul Răsăritean.

Toate acestea m-au făcut să cercetez statisticile sociale internaționale. Până acum, noi măsuram competiția Est-Vest

numai în termeni economici. Ceea ce am descoperit a fost că în anii ’70 creștea și prăpastia socială dintre Est și Vest. În Vest, revoluția tehnică a accelerat trei procese sociale majore: reducerea drastică a forței de muncă din agricultură, scăderea substanțială a muncitorilor din industrie și creșterea rapidă a locurilor de muncă în sectorul servicii. În Est, politica sus-menționată a încetinit cele trei procese, iar păstrarea structurii sociale a devenit un factor de întârziere a dezvoltării naționale.

În țări ca Iugoslavia și Ungaria, care au adoptat reforme orientate spre economia de piață, impactul social al revoluției tehnice a fost accentuat și accelerat, făcând și mai evidentă incongruența dintre birocrația de partid aflată la putere și forțele sociale în curs de apariție. Partidul se agață cu încăpățânare de muncitorul manual ca de baza lui socială indispensabilă, în vreme ce revoluția tehnologică, în special computerul și informatica, propulsează intelectualitatea într-o poziție strategică de comandă.

Dar forma extremă a acestei politici de clasă a fost cea din România. Între 1965 și 1971 am fost martorii unei etape tip Hrușciov, cu deschideri politice care anunțau o relaxare a metodelor autoritare, critica conducerii personale și promovarea conducerii colective, ceea ce a coincis cu un dezghet cultural și cu condamnarea ingerinței administrative în artă. Punctul culminant al acestei etape a fost momentul în care Ceaușescu a dezavuat public intervenția militară sovietică în Cehoslovacia în anul 1968. În schimb, după 1971 a început o fază tip Brejnev, cu muncitorul manual devenit erou social, o tot mai severă conducere dictatorială însoțită de o reacție conservatoare în cultură și în artă, care a mers crescendo până în decembrie 1989. Politica antiintelectuală a fost aplicată pe o scară mult mai largă decât oriunde în

Răsărit – de la politica salariilor până la toate domeniile învățământului, științei și activității artistice. Un inginer cu experiență de zece ani și cu o specializare în Marea Britanie în mașini de control numeric câștiga 3 500 de lei pe lună; un altul, cu o specializare în Japonia în instrumente optice câștiga pe lună 3 300 de lei, în vreme ce leafa medie a muncitorului din industriile cărbunelui, petrolului și mașinilor-unelte era de 4 000 de lei pe lună. Măsurile luate de stat pentru a degrada sau reduce activitățile culturale veneau una după alta. Ele au început cu decizia de anulare a stipendiului special acordat celor mai de frunte savanți, membri ai Academiei, pentru a-i scuti de grijile materiale zilnice. Apoi au fost reduse drastic drepturile de autor pentru cărți și articole științifice; au fost reduse la sânge subvențiile de stat pentru teatre (de la 70% la 30%), film, operă, orchestre simfonice și achiziționări de tablouri. Numărul studenților scădea cu fiecare an (181 200 în 1982; 174 000 în 1983; 166 300 în 1984 și 159 800 în 1985); între anii 1985 și 1989 nu s-a construit nici măcar o clasă pentru elevi. În contrast izbitor cu retorica oficială care ridica în slăvi virtuțile revoluției științifico-tehnice (unul din cincinale s-a chemat chiar „cincinalul revoluției științifico-tehnice"), toate canalele de informație asupra ultimelor descoperiri au fost practic închise – de la accesul la publicații periodice și cărți străine până la participarea oamenilor de știință și inginerilor români la conferințe și seminarii internaționale. Pe scurt, în România domina o politică de înghețare a structurilor prezente din domeniul economic, social și politic.

Tipic pentru această formă ultracentralizată de putere era controlul asupra tuturor mijloacelor de producție, pentru a nu permite ca o parte a activității productive sau a inițiativei economice să încapă pe mâinile unor persoane indivi-

duale, astfel încât nici un segment al societății să nu fie independent de stat. În România și țăranii particulari și gospodăriile individuale erau supuse unor reglementări ale planificării de stat. Chiar și forme de existență care rezistau cu îndârjire la impactul sistemului – relațiile de familie, cele sentimentale și sexuale – erau supuse unor puternice presiuni pentru a se conforma valorilor și legilor oficiale. Realitatea este că în toate țările CAER diferențierea dintre muncitorii manuali și intelectualitate a fost redusă constant în anii '60 și la începutul anilor '70.

Pluralismul – o necesitate obiectivă

Diferențierea socială a constituit forța motrice care a provocat explozia sistemului unipartid în țările socialiste. Evoluția claselor și păturilor sociale în țările socialiste a exercitat o influență directă asupra rolului și funcției partidului comunist. Diferențierea socială care exista în societatea socialistă era menită să afecteze însăși concepția și structura de bază a partidului comunist și, în ultimă instanță, să ducă la dispariția lui.

Partidul comunist a fost conceput inițial ca partid politic al clasei muncitoare. Concepția partidului ca monolit a avut la bază presupunerea că există o clasă muncitoare numeroasă și compactă, suficient de omogenă pentru a justifica o conștiință ideologică comună și interese materiale și culturale comune. Și, desigur, ca partid al viitorului, se presupunea că partidul comunist va conduce o muncitorime din ce în ce mai numeroasă cu un rol din ce în ce mai important în societatea industrială.

Toate aceste presupuneri au fost date peste cap. După cum am arătat anterior, revoluția științifico-tehnică a distrus virtual noțiunea de clasă muncitoare ca unitate sociologică amplă și compactă; muncitorii manuali formează o categorie socială în declin în ceea ce privește numărul, statutul social și prestigiul lor. Diferențele din interiorul acestei clase și în special grupurile socio-profesionale din cadrul cla-

sei muncitoare se diversifică și devin mai distincte, variind de la muncitorii manuali necalificați și calificați până la funcționari, ingineri și specialiști, cadre de conducere etc. Reforma lui Gorbaciov va lărgi și accelera procesul de diferențiere socială din societate și va crea noi grupuri sociale în afara lor. În primul rând sectorul privat, în special în cadrul serviciilor, va crește substanțial și o dată cu acesta și grupul social care se va forma pe această bază.

În mai 1988 la Novosibirsk a avut loc un seminar extrem de interesant la care s-a discutat pentru prima dată cu sinceritate problema: ***Perestroika, kto za, kto protiv?*** (Perestroika, cine este pentru, cine împotrivă?). În cadrul seminarului au fost analizate concluziile unui studiu întreprins timp de șase ani de un grup de economiști și sociologi condus de Tatiana Zaslavskaia asupra structurii sociale din Uniunea Sovietică și a atitudinii diverselor grupuri sociale față de reformă:

1. Muncitorii manuali angajați în activități preindustriale și elementele ***declassés*** sunt împotriva procesului de ***perestroika*** (economic și politic).

2. Muncitorii calificați sprijină procesul de democratizare, dar ezită să sprijine schimbările din economie.

3. Specialiștii cu calificare superioară și cei angajați în activitățile creatoare se declară în favoarea democrației și a reformelor economice.

4. Conducătorii din vârful ierarhiei sociale sunt de asemenea în favoarea ambelor procese.

5. Aparatul administrativ și birocratic din administrația economică și de stat se opune reformelor radicale (politice și economice).

6. Conducătorii întreprinderilor sprijină reformele economice, dar nu și pe cele politice.[28]

Problema e cum vor fi reflectate aceste poziții ale unor grupuri sociale importante în partidul comunist? Unde și când vor avea ele posibilitatea de a-și apăra interesele și de a-și exprima opiniile?

Societatea socialistă a atins un stadiu de dezvoltare în care nivelul de educație și experiență politică făcea ca grupurile sociale din cadrul ei să fie conștiente de interesele lor specifice și gata să le apere. Într-o societate diferențiată din punct de vedere social, pluralismul politic este o necesitate imperioasă, dacă este să se evite izbucnirea tulburărilor și conflictelor sociale.

Partidul comunist, confruntat cu condiții sociale care nu au fost anticipate de fondatorii săi, intrase într-o perioadă de criză. Problema era dacă partidul comunist este capabil să-și modeleze concepția și structura pentru a absorbi și a se adapta, din punct de vedere politic, la diversele interese ale grupurilor sociale, în special ale celor care țin de categoria cea mai avansată a societății, intelectualitatea. Răspunsul meu a fost categoric negativ.

În ultimul timp, Mihail Gorbaciov a menționat destul de frecvent noțiunea de „pluralism socialist". La ultimul Congres al Partidului Comunist Chinez din 1987 Zhao Ziyang a propus ca sindicatele, Liga Comunistă a Tineretului, Federația Femeilor și alte organizații de masă să aibă posibilitatea „de a exprima și apăra mai bine interesele specifice ale maselor pe care le reprezintă", subliniind, desigur, că toate aceste activități se vor desfășura sub conducerea partidului comunist.[29] Ce se întâmplă însă cu partidul comunist însuși?

Adevărul este că pentru a democratiza societatea socialistă și a o transforma într-o societate pluralistă, trebuie să dispară mai întâi partidul comunist. Cu alte cuvinte, pentru

ca reformele politice să fie ***reale***, ele trebuie să afecteze însăși esența structurii de putere.

Din punct de vedere al științei politice, sistemul comunist poate fi caracterizat drept nereprezentativ, birocratic și, prin urmare, represiv. Este lipsit de flexibilitate în a se adapta la situații noi, și pe lângă aceasta procesul de luare a deciziilor este predispus la greșeală, fiind lipsit de orice mecanism de conexiune inversă: nu are feed-back. Cu alte cuvinte, nu dispune de metoda de a-și corecta greșelile. Nici chiar propunerile menite să ducă la îmbunătățirea funcționării și rezultatelor sale nu sunt discutate public. Dar principalul neajuns istoric constă în înclinația spre ***statu quo*** – rezistența împotriva schimbării și progresului –, ceea ce reprezintă probabil cel mai mare paradox din istorie pentru un partid presupus a conduce marșul spre viitor. Multipartidismul este menit să elimine aceste neajunsuri organice.

Într-un cuvânt, în cartea pe care am scris-o în 1988 în SUA[1], demonstram că, în fond, condițiile istorice și sociale condamnă partidul comunist la dispariție pe scena politică, proces care s-a consumat în toate țările est-europene.

---

[1] *Pluralism and Social Conflict*, apărută în 1990 la Editura Praeger din New York și tradusă în limba română în 1990 la Editura Enciclopedică.

III. NOUA STRUCTURĂ SOCIALĂ DUPĂ '89

Că evenimentele din decembrie 1989 au constituit o ***revoluție*** este demonstrat de schimbările ***de structură*** pe care le-a pricinuit nu numai în domeniul politic (sistem multipartid și libertăți democratice) și economic (tranziția la economia de piață), dar și în cel ***social.***

Din păcate, deși cu privire la schimbările politice și economice, au apărut în ultimii șase ani numeroase lucrări, nimeni nu a întreprins un studiu științific asupra transformărilor profunde în relațiile sociale din țara noastră. Și totuși, evoluția forțelor sociale, precum curgerea lentă dar continuă a unui fluviu, este cea mai stabilă și mai durabilă fațetă a procesului istoric. În timp ce în politică și în economie se produc accidente sau crize care schimbă situația peste noapte, cum sunt căderea unui guvern sau moartea unui lider politic, crahurile financiare sau loviturile la bursă, structurile sociale sunt reziliente, se modifică încet și lent. De aceea evoluțiile sociale sunt mai puțin vulnerabile și ca atare, mai previzibile. Revoluția din octombrie 1917 a fost un eveniment istoric singular, care a schimbat peste noapte sistemul politic din Rusia, instaurând dictatura proletariatului, mai precis a partidului bolșevic, iar viața economică a fost dată peste cap. Nimic de acest gen nu s-a întâmplat forțelor sociale ale Rusiei: predominanța milioanelor de țărani a rămas

multă vreme un factor crucial în definirea societății sovietice și, după părerea mea, caracterul țărănesc înapoiat al acestei societăți și-a pus amprenta asupra trăsăturilor ei într-o măsură mult mai mare decât presupusul agent al schimbării dat lipsă la apel după însăși recunoașterea lui Lenin: proletariatul industrial. De fapt, tot țărănimea va fi aceea care va oferi în deceniile următoare resursele umane pentru a umple acest gol din marea schemă revoluționară a lui Lenin.

De aceea, când se pune astăzi întrebarea dacă procesul tranziției inițiat în 1989 în țările est-europene este sau nu reversibil, politologii și economiștii își circumstanțiază răspunsurile cu tot felul de „dacă" asupra cărora nu pot face predicții certe. Mai degrabă curgerea lentă dar plină de forță a fluviului social și modul cum se sedimentează treptat aluviunile pe fundul său pot spune încotro se îndreaptă țările din Estul Europei.

Desigur, suntem confruntați de această dată cu o situație fără precedent în istoria formațiunilor sociale și, am putea adăuga, fără precedent în istoria metaforei noastre: cursul normal al apelor curgătoare. Călătoria sprâncenată pe care am făcut-o de la capitalism la socialism, total nepregătită, prost inspirată și lipsită de acoperire istorică, s-a terminat în coadă de băț, așa încât trebuie să facem cale întoarsă și s-o luăm cam de unde am plecat. Și dacă în ce privește mersul spre capitalism și democrație, se cam știe ce avem de făcut, că ne dădăcește și ne călăuzește Occidentul, tranziția în plan social se efectuează de jos, în mod spontan și abrupt. Pentru că aici ne lovim de habitudini, ritualuri și mentalități adânc săpate în conștiința oamenilor timp de jumătate de secol. Poate de aceea, nu s-au găsit în rândurile sociologilor din România voluntari care să studieze tranziția în plan social.

1990 și 1991:
Încremenirea vechii structuri

1990 și 1991 au fost ani de încremenire a vechii structuri sociale.

Tabel nr. 1
Populația ocupată pe ramuri ale economiei naționale
(în mii)

	1989	**1990**	**1991**
Total	10 945	10 840	10 786
Industrie	4 169	4 005	3 803
Construcții	653,1	706	501
Agricultură	3 012	3 055	3 116
Comerț	493	538	699
Hoteluri, restaurante	167	186	213
Finanțe, bănci	27	39	44
Tranzacții imobiliare și alte servicii	330	388	421

Anuarul statistic al României 1995

După cum se vede în tabelul de mai sus, numărul muncitorilor în industrie nu a suferit schimbări semnificative, păstrându-se la 36-37% din populația ocupată. Nici în agricultură nu s-au produs modificări dramatice, procentul oscilând între 28-30% din populația ocupată. Oarecare mișcare s-a ivit în ramuri mai sensibile la asemenea evenimen-

te: comerț, hoteluri și restaurante, finanțe, bănci și tranzacții imobiliare.

Încremenirea principalelor clase sociale după revoluție era perfect normală.

Distrugerea vechilor structuri nu poate avea loc dintr-o dată și printr-un ordin de sus; ea are loc treptat, ca urmare a înaintării economiei de piață și procesului de democratizare. În România, acest fenomen a fost sanctificat prin venirea la putere a unui guvern de centru-stânga, legitimat la 20 mai 1990 prin victoria electorală a Frontului Salvării Naționale și a președintelui Iliescu. De fapt, Frontul a moștenit baza socială a PCR; muncitorii și țăranii pe care Ceaușescu îi înșelase, batjocorise și înfometase și pe care FSN i-a curtat și alintat prin măriri de salarii, retrocedarea părților sociale și săptămâna de lucru de cinci zile. Distribuția voturilor la 20 mai 1990 arată că au votat cu FSN circa 70% din muncitori, 83% din țăranii cooperatori și 71% din țăranii individuali. Procentul intelectualilor și tinerilor era mult mai scăzut. Desigur, au cântărit greu statele de serviciu ale Frontului, ca singura forță politică a revoluției. „O trăsătură generală a alegerilor postdictatoriale – remarca Petre Datculescu – pare să fie atracția soluției moderate. Reminiscențele psihologice ale dictaturii și tensiunile sociale ale tranziției spre alegeri democratice creează, de regulă, o puternică presiune populară în direcția favorizării unei alternative care are aparența de a nu mări fragilitatea existenței colective și individuale." [28]

În general, tripticul stalinist (muncitori, țărani plus intelectuali) domină încă peisajul social, iar suferințele și lipsurile cauzate de regimul ceaușist creaseră o relativă omogenizare a populației. Reforma economică bătea pasul pe loc așa încât vechea structură socială rămânea în vigoare.

În septembrie 1990, în preajma Conferinței de la Madrid a Comunității Economice Europene, care urma să discute problema României, am dat un interviu TV în care avertizam că dacă nu se întreprind măsuri pentru a pune în mișcare privatizarea, pe care o asemănam cu un cal priponit, atunci: „Va trebui să cadă un cap". Chiar a doua zi, președintele Iliescu a invitat pe șefii opoziției la Cotroceni, iar premierul Roman a dat pinteni privatizării micilor întreprinderi. Conferința de la Madrid a decis inițierea negocierilor cu România, așa încât n-a mai căzut nici un cap.

Abia în 1991 guvernul Roman a adoptat un program reformist aplaudat atunci și de opoziție. A fost inițiată liberalizarea prețurilor și comerțului exterior, a fost promulgată Legea Privatizării Industriei și a fost adoptată Legea Fondului Funciar, prin care a trecut în proprietatea particulară a țăranilor peste 80% din suprafața arabilă a țării. Nu e locul aici să insistăm asupra acestei reforme agrare de tip secol XIX. Fapt este că această lege, ca și celelalte menționate mai sus, a declanșat procesul de dislocare a vechii structuri sociale.

Primul cutremur social

În 1992, cu prilejul alegerilor, s-a putut constata că schimbările în structura socială se aflau într-o ***fază incipientă***. Muncitorii manuali reprezentau încă circa 30% din forța de muncă, grosul lor fiind ocupat în industria de stat; populația ocupată în agricultură reprezenta tot 28-29%, din care majoritatea țăranilor fuseseră împroprietăriți, deși puțini erau aceia care primiseră titluri de proprietate; circa 10% erau angajați în servicii, cam jumătate în întreprinderi privatizate. Începuse deci să se afirme procesul de diferențiere socială, deși nu se ajunsese la clivaje sau contraste care să-și găsească expresia în polarizări politice semnificative.

Situația economică se deteriorase sensibil, inflația scăpase de sub control (circa 200% anual), șomajul se ridicase la 1 milion, adică 11% din totalul forței de muncă neagricol. Față de 1990, prețurile la alimente crescuseră de 14-15 ori, lăsând mult în urmă salariile și pensiile. Loviți cel mai tare erau oamenii cu venituri fixe – salariații și pensionarii. Cu toate acestea, Iliescu și FDSN au câștigat alegerile, promițând o privatizare mai lentă, pedalând pe teama muncitorilor de șomaj; ei promiteau crearea unui milion de locuri de muncă și un rol mai activ al statului în economie, culti-

vând puternicul sentiment paternalist la români, stabilizarea prețurilor și creșterea salariului. Votul maxim al țăranilor, în special în Vechiul Regat, se explica prin recunoștința acestora pentru dobândirea proprietății și a libertății de a produce și vinde pe piața liberă după anii de interdicții și silnicie ai regimului ceaușist. Confruntați cu dificultăți enorme (lipsa de unelte și semințe, credite pentru a-și cumpăra tractoare etc.), noii proprietari își puneau nădejdea în sprijinul puternic al statului întruchipat de Iliescu. Are dreptate Alina Mungiu când susține că puterea a reușit să câștige alegerile datorită nu numai tehnicilor folosite și organelor propagandistice (în special TV) de care dispunea, dar și faptului că mesajul său s-a bazat „pe o bună cunoaștere a publicului și a mers în direcția aspirațiilor acestuia", în timp ce solicitarea opoziției „nu a corespuns imaginii pe care electoratul român și-o făcuse despre propriile sale interese".[29]

Într-un cuvânt, alegerile din toamna lui 1992 marcau faza în care vechile structuri rămâneau încă dominante și deci aveau capacitatea de a se opune unor schimbări prea rapide. Mineriada din toamna lui 1991, care a dus la răsturnarea guvernului Roman, a constituit primul cutremur social. Zguduia eșafodajul societății un detașament privilegiat al clasei muncitoare amenințat să-și piardă privilegiile ca urmare a terapiei de șoc inițiate de Petre Roman. Nu întâmplător, reacția venea din partea minerilor din industria cărbunelui, categoria socială cea mai amenințată de legile implacabile ale economiei de piață și modernizării ei – de la minerii din Sheffield ai doamnei Thatcher la minerii din Donbas ai domnului Elțîn.

Tabel nr. 2

Muncitori ocupați în ramuri industriale

(în mii)

	1990	1991	1995
Industrie total	4 005	3 803	2 601,1
- extractivă	259	277	243
- prelucrătoare	3 613	3 372	2 191,7
- energie electrică, termică, gaze și apă	133	154	166,5
Construcții	706	501	506

Anuarul Statistic al României 1995

În tabelul de mai sus apare pregnant scăderea numerică a muncitorilor industriali. Căderea cea mai dramatică are loc în industria prelucrătoare, deoarece mineriadele au reușit să mențină în linii mari numărul minerilor angajați. Oricum, scăderea numerică a muncitorilor industriali va continua, urmând tendința generală a țărilor industriale, dictată de noile tehnologii mai ieftine decât costul forței de muncă și de competitivitatea pe piața mondială.

Dar ceea ce face tranziția la economia de piață atât de efervescentă este schimbarea subită a statutului social al muncitorului industrial. Nici un lider politic nu îndrăznește să admită public adevărul crud și amar: ***muncitorii sunt marii perdanți ai revoluției.*** Li se cere să muncească mai repede și mai bine, ceea ce nu le place, pentru că nu sunt obișnuiți cu așa ceva. Ei sunt confruntați cu spectrul șomajului pe care nu l-au experimentat niciodată și aceasta îi sperie și-i irită. S-au dus siguranța locului de muncă și oportunitățile speciale de educație și carieră politică de care s-au bucurat în trecut. În guvern nu mai există nici un muncitor, nici printre prefecți nu sunt oameni veniți de jos din uzină. Pe deasupra, ei văd că adevărații beneficiari ai revoluției sunt oamenii de afaceri și antreprenorii care fac averi peste noapte, se lăfăiesc în Mercedesuri și trăiesc o viață de lux.

Nu e de mirare că toate acestea îi fac pe muncitori să treacă repede la grevă și să se angajeze în acțiuni politice care n-au nimic comun cu interesele lor profesionale. Confuzia ideologică în sânul lor este totală, de unde și manipularea lor de către diferite partide.

Tabel nr. 3

Populația ocupată după forma de proprietate a locului de muncă

Martie 1995

Activități ale economiei naționale	Populația ocupată - total -	Forma de proprietate				
		Publică	Privată	Mixtă	Coope - ratistă	Alta
Total	11 152 273	5 601 070	5 213 695	175 465	132 560	29 482
Agricultura	4 426 258	351 966	4 038 799	32 314	3 179	
Silvicultura, exploatarea forestieră și economia vânatului	59 106	54 940	3 730	*)		
Piscicultura și pescuitul	12 268	11 441	*)			
Industria extractivă	281 542	271 178	6 815	3 549		
Industria prelucrătoare	2 498 055	2 010 076	333 584	83 639	70 755	
Energia electrică și termică, gaze și apă	204 351	201 976		2 374		
Construcții	468 137	300 655	141 162	19 911	5 888	*)
Comerț	716 959	222 847	453 880	13 820	25 480	*)
Hoteluri și restaurante	138 199	58 103	65 217	4 076	3 874	6 929
Transport și depozitare	437 826	370 403	57 365	9 665	*)	
Poștă și telecomunicații	118 810	114 422	4 388			
Activități financiare, bancare și de asigurări	87 084	72 863	9 775	2 247	2 200	
Tranzacții imobiliare și alte servicii prestate în principal întreprinderilor	153 411	123 862	24 858	*)	3 835	
Administrație publică și apărare; asistență socială obligatorie	562 770	560 243		*)	*)	*)
Învățământ	436 313	429 872	6 441			
Sănătate și asistență socială	345 238	332 417	10 515	*)	*)	*)
Alte activități ale economiei naționale	205 948	113 806	56 339	*)	15 238	18 957

*) sub 0,5.

Comisia Națională pentru Statistică

Tabelul de mai sus reflectă procesul de diferenţiere care se produce în sânul claselor sociale începând cu 1993. Clasa muncitoare nu mai funcţionează ca o unitate sociologică largă şi compactă, pierzându-şi poziţia politică şi prestigiul social, ţărănimea se diferenţiază conform caracterului şi dimensiunii proprietăţii, apare rapid şi forţat clasa mijlocie şi un strat superior de miliardari (upper-middle class).

În industrie, o mutaţie mai dinamică a avut loc în industria prelucrătoare: dintr-un total de 2 498 055 muncitori 333 584 sunt angajaţi în întreprinderi private, iar 83 639 în întreprinderi mixte, adică 17% au părăsit sectorul de stat. În construcţii, a avut loc o migraţie aproape totală din sectorul de stat în întreprinderi private, mixte şi cooperatiste – 99%. Cum era şi firesc, sectorul privat a atras un procent masiv de salariaţi în comerţ, hoteluri şi restaurante.

Dar schimbarea socială cea mai spectaculoasă a avut loc în agricultură ca urmare a aplicării Legii Fondului Funciar adoptată în 1991. În martie 1995 numai 8% din populaţia ocupată la sate rămânea în sectorul de stat. Deşi nu toţi au primit actele cuvenite, peste 5 milioane au devenit proprietari (peste 40% domiciliaţi în mediul urban) asupra unei suprafeţe de aproximativ 9 milioane ha, împărţită în cca 20 milioane parcele. Ulterior, Legea nr. 36 asigura dreptul proprietarilor de terenuri agricole de a constitui forme de asociere simplă şi societăţi de tip privat. Ca rezultat, în 1994 funcţionau aproximativ 518 societăţi comerciale pe acţiuni (foste asociaţii economice intercooperatiste) şi circa 3 800 asociaţii agricole private şi asociaţii familiale.

În sectorul public şi mixt funcţionau 835 de agenţi economici reprezentând societăţi comerciale (fostele I.A.S.-uri cu capital de stat integral sau cu acţionari ce deţin titluri de proprietate), staţiuni şi institute de cercetări agricole.

Dintr-un total de 570 Agromecuri (fostele S.M.A.), numai 67 aveau capital privat. Merită a fi semnalat că pe fondul tendinței de reducere a populației ocupate pe ansamblul economiei naționale (cu 934,1 mii persoane mai puțin în 1994 față de 1989), în agricultură ***numărul persoanelor angajate în această activitate a crescut în perioada analizată cu peste o jumătate milion față de 1989***, reprezentând 36% din totalul populației ocupate pe plan național. De notat că în țările dezvoltate proporția este mult mai scăzută: 5,8% în Franța, 4,5% în Olanda, 3% în Germania, Belgia, Luxemburg.

Pentru a încheia acest punct, să subliniem că în faza embrionară a noii structuri sociale ponderea sectorului privat în 1995, potrivit Comisiei Naționale de Statistică, este următoarea:

35% din P.I.B. (Produsul Intern Brut)
14% din industrie
70,1% din suprafața agricolă
70,5% din comerțul cu amănuntul
43,6% din servicii pentru populație
40,5% din export
44,8% din import.

Polarizarea societății românești

Într-un articol „Divizarea societății românești" (*Libertatea*, 25 mai 1993) semnalam că prin trecerea la privatizare și economie de piață, vechea structură socială cimentată în decenii de regim totalitar a fost zguduită din țâțâni. S-a inaugurat un proces de transformare radicală a societății care a început cu divizarea ei: „La un pol avem peste un milion de șomeri și încă 3-4 milioane de oameni care trăiesc sub pragul sărăciei, la celălalt pol, milionari și chiar miliardari cu o vădită dispoziție de a-și rotunji averile." Și poate că aici se află explicația profundă a fenomenului politic care a șocat Occidentul: „Foști lideri comuniști, mai mult sau mai puțin disidenți în timpul dictaturii, au venit la putere într-o serie de țări din Răsăritul Europei în fruntea unor partide socialiste sau social democrate." [30]

Și în Polonia, unde sindicatul Solidaritatea se aflase în fruntea revoluției s-au resimțit efectele acestei deplasări în peisajul social. Comentatorul politic al celui mai popular ziar polonez *Gazeta Wyborcza* descria diviziunea națiunii sale între cei favorizați de terapia de șoc și cei loviți de ea în număr mult mai mare: printre primii, elita politică, antreprenorii și inteligheanția; printre secunzi, muncitorii din industriile demodate, funcționarii ale căror salarii nu țin pasul cu inflația și chiar țăranii care nu pot concura cu produsele importate din țările CEE (ceea ce explică de ce în Polonia,

cu agricultura ei privată în proporție de 80%, partidul agrar s-a aliat cu partidul ex-comuniștilor). Șomajul afectează 14% din forța de muncă, iar una din trei familii trăiește sub pragul sărăciei. Și asta în țara în care Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional pompaseră, nu cu țârâita ca la noi, peste 10 miliarde de dolari, iar investițiile străine veniseră de-a valma. Drept rezultat, sindicatul Solidaritatea s-a întors cu 180 de grade împotriva puterii și chiar a eroului ei de altă dată, președintele Walesa.

Trăgeam atunci concluzia: scindarea societății în două va domina viața noastră social-politică până când se va forma o clasă la mijlocul ei, proces care a debutat, dar cere timp pentru a prinde cheag. Este știut că în țările dezvoltate, clasa mijlocie joacă un rol stabilizator nu numai pe plan social, ci și pe cel politic, deoarece deține numeric grosul votului popular.

Dar în definitiv ce este această clasă mijlocie?

Ce este clasa mijlocie
și din cine este făcută?

Clasa mijlocie este aceea care a dat peste cap prognoza secolului XIX formulată de Karl Marx că societatea va fi împărțită între capitaliști și muncitori. De aceea, pentru regimurile comuniste pomenirea ei era tabu.

Studiile cele mai substanțiale în această privință au fost efectuate în America, țara în care a luat naștere cea mai largă clasă mijlocie din istoria capitalismului, împiedicând nu numai formarea unui partid comunist puternic, așa cum a fost cazul în țările vest-europene, dar chiar și a unui partid de tip socialist sau social-democrat.

Max Lerner subliniază că la începuturile istoriei americane, clasa mijlocie s-a format din fermierii independenți, micii oameni de afaceri și patronii de prăvălii, profesiunile liberale și intermediarii. Cu timpul, clasa s-a lărgit cu așa-numitele ,,gulere albe" (spre deosebire de ***blue-collars***, muncitori cu gulere albastre), adică manageri, ingineri, funcționari de birou și vânzători mai bine plătiți din magazine, săltând de la 6% din forța de muncă în 1870 la 25% în 1940. Ei formau o colecție neînchegată, lăbărțată, de grupuri socio-profesionale mânate de dorința de a se diferenția de clasa muncitoare, ,,prinse într-un fel de Purgatoriu, între Iadul celor săraci și slabi și Raiul celor bogați și puter-

nici".[33] Înainte de cel de al doilea război mondial, ca urmare a New Deal-ului lansat de Roosevelt, a avântului producției de masă și Fordismului, a fibrelor sintetice și materialelor plastice, un larg contingent al clasei muncitoare a sărit în clasa mijlocie, dobândind acces la bunuri socotite de lux (automobile, case, călătorii în străinătate etc.), care altădată constituiseră apanajul burgheziei. În ***Golden Age***, epoca de aur a capitalismului, pe care istoricul englez Eric Hobsbawm [34] o fixează între 1950 și mijlocul anului 1970, fenomenul s-a reprodus în Europa Occidentală. În această epocă, numărul turiștilor americani spre America Centrală și Caraibe a crescut de la 300 000 la 7 milioane, iar în Europa Occidentală milioane de muncitori își petreceau vacanțele șofând spre plajele însorite ale Mediteranei sau Mării Negre. Turiștii români la Mamaia erau surprinși când întâlneau pe plajă străini care le spuneau că acasă sunt simpli muncitori de fabrică. Președintele unui sindicat din Craiova, întors în 1970 de la un congres laburist din Anglia, spunea cu uimire în glas: „Vă dați seama, acolo tovarășii au casă și mașină! Nu pe degeaba Partidul Laburist a fost etichetat ***middle-class socialism***!"

Spre deosebire de clasa mijlocie americană, caracterizată printr-o mare flexibilitate și capacitate de a se adapta la situații grele, în Germania, potrivit lui Max Weber, clasa mijlocie era prinsă între muncitori și capitaliști ca într-o „cușcă de fier". Când a venit marea criză economică din 1929-32, rigiditatea a împiedicat-o să se salveze de valul inflaționist și a căzut victima demagogiei și isteriei politice a lui Hitler. Cu alte cuvinte, clasa mijlocie are și trăsături naționale. În Franța, de pildă, o pondere specială în configurația clasei mijlocii au ***les cadres***, cei 3 milioane de ingineri, manageri, specialiști, directori de întreprinderi cu

salarii mari, al căror stil de viață și-a pus amprenta asupra vieții sociale franceze.

În general, ***clasa mijlocie nu deține nici puterea politică, nici conducerea economiei. În schimb, ea dă tonul în cultură, dictează în materie de consum și constituie publicul principal al mass-media.***

Sociologul C. Wright Mills, care a consacrat o carte întreagă studiului clasei mijlocii i-a creionat următorul portret: „Oamenii clasei mijlocii s-au furișat pe tăcute în societatea modernă. Ce istorie or fi avut, este o istorie fără evenimente; ce interese comune ar împărtăși, ele nu duc la unitate; ce viitor or fi având, el nu va fi făurit de ei. Dacă au vreo aspirație, este pentru o linie de mijloc, într-o epocă în care nu există o linie de mijloc și deci este vorba de o linie iluzorie într-o societate imaginară. În interior, ei sunt divizați, fragmentați, în exterior, ei sunt dependenți de forțe mai puternice. Chiar dacă ar dobândi voința de a acționa, acțiunile lor nefiind organizate, vor constitui o serie de tentative dispersate, mai curând decât o mișcare. Ca grup, ei nu amenință pe nimeni; ca indivizi ei nu practică un mod de viață independent. Așa încât, înainte de a ne face o idee asupra lor, să zicem că sunt niște actori familiari ai masei urbane.“ [35]

Cheia succesului reformei în Est

Evaluarea progresului în țările postcomuniste se face de regulă pe baza rezultatelor obținute în economie și politică. Rareori intră în calcul schimbările produse în sfera ***socială***, deși aceste schimbări afectează societatea mult mai profund și sunt mai edificatoare atât în ce privește stabilitatea în prezent cât și perspectiva de viitor a societăților postcomuniste. Așa cum am mai remarcat, evoluția în domeniul social și modul în care se cristalizează noua structură socială oferă datele cele mai sigure pentru a judeca dacă procesul reformei este sau nu reversibil.

Dacă examinăm stratificarea socială în aceste societăți, vom constata că, la vârf, îmbogățirea rapidă a capitaliștilor autohtoni proveniți în mare măsură din nomenclatura comunistă este fenomen comun tuturor. Atunci, însă, când coborâm spre straturile de jos și de mijloc apare o deosebire marcantă între țările central-europene și Rusia, inclusiv republicile independente apărute pe ruinele URSS. Deosebirea se numește ***clasa mijlocie***.

Pentru a înțelege mai bine geneza și dinamica ei trebuie să ne întoarcem la perioada precomunistă. În țările central-europene, forța motrice a dezvoltării societății era ***creșterea capitalist-industrială***, în timp ce în Rusia lâncezeau în ***rigide structuri feudale*** milioanele de țărani analfabeți dominând societatea. Rusia pare a fi mereu în urma

procesului istoric cu o clasă socială. În octombrie 1917, când la ordinea zilei era revoluția socialistă lipsea la apel agentul social al schimbării – ***proletariatul***; acum, când problema este construirea economiei de piață capitaliste lipsește ***clasa mijlocie***. Mi se pare deosebit de perspicace observația cunoscutului kremlinolog american Richard Pipes: „Inabilitatea Rusiei de a produce o burghezie largă și viguroasă este o cauză majoră a devierii ei de la făgașul politic al Europei Occidentale și a faptului că ideile liberale nu influențează în mod semnificativ instituțiile și practicile sale politice." În aceeași ordine de idei, istoricul rus Yuri Afanasiev este de părere că în Rusia de azi ia naștere un sistem oligarhic, lipsind baza socială a curentului democratic reformist.

Altfel stau, însă, lucrurile în țările central-europene. În perioada antecomunistă, Cehoslovacia președintelui Massarick se afla ca dezvoltare capitalist-industrială și regim democratic la nivel vest-european, iar Ungaria și Polonia înaintau pe calea construcției industriale, urmate la oarecare distanță de România, ținută în loc de existența moșierimii. Chiar în epoca celor patru decenii de comunism ființa în Cehoslovacia un puternic strat social, ca nivel material și cultural de viață corespunzător clasei mijlocii[1]. Deși din motive ideologice lesne de înțeles statistica oficială ocolea acest fenomen, sociologii occidentali au descoperit în anii '70 și '80 că familiile cu un venit și stil de viață tipice clasei mijlocii (casă proprietate, automobil, cheltuieli culturale semnificative, vacanțe în străinătate) reprezentau în Cehoslovacia circa 30% din populația activă, în Ungaria 20-25%,

[1] Categoriile sociale au o valoare relativă: clasa mijlocie în Europa de Est are un standard de viață mai scăzut decât *middle class* în America. Cu ajutorul social primit de un sărac în Germania se poate trăi boierește în India.

iar în Polonia 15%. Abia acum realizăm că „Primăvara de la Praga“ ca și valul reformist care a cuprins Ungaria și Polonia reflectau aspirații mic-burgheze de liberalizare și piață mai curând decât revendicări tipic muncitorești. Istorica rezoluție din 7 mai 1966 a Partidului Muncitoresc Ungar suna astfel: „Dezvoltarea unui rol activ al pieței cere ca greoiul și birocraticul sistem statal de alocare a resurselor și produselor să cedeze locul relațiilor comerciale, astfel încât producătorii să fie în stare să ia decizii în domeniul lor de activitate ce anume și cât să producă, inclusiv de la cine să cumpere cele necesare.“ În 1982, când am vizitat Ungaria, pentru un reportaj comandat de o publicație americană, am constatat că pe lângă marile uzine funcționau numeroase mici întreprinderi care produceau piese pentru mașini, iar, în orașe, ateliere de reparații și servicii – toate private, astfel încât numai 25% din serviciile de consum rămăseseră de stat. La Budapesta, ***Skala-Coop***, proprietatea a 200 de membri cooperatori, funcționa ca un „department store“ american, devenind în trei ani cea mai puternică întreprindere comercială cu un profit anual de 20 de milioane de dolari. Aproape toate magazinele alimentare erau particulare. Veniturі personale mari se realizau și în agricultură. 4 milioane de cetățeni posedau loturi de pământ de circa 6 000 metri pătrați: 80 000 erau țărani cooperatori, 1 100 000 muncitori industriali care lucrau pământul seara și în week-end, 1 200 000 pensionari, iar restul orășeni care se devotaseră agriculturii. Am vizitat gospodăria lui Istvan Szendrei (56 ani) la circa 60 km de Budapesta. El cu soția lui erau membri ai cooperativei Bocskai, dar creșteau 75-85 porci pe an și cultivau maci, realizând un câștig cât cinci salarii medii din industrie. Imre Vince, dintr-un sat vecin, aparținea tinerei generații și era mai întreprinzător: împreună cu familia creș-

tea 500-600 porci pe an. În garaj avea două automobile și-și petrecea vacanța în Italia. Evident, toți oamenii aceștia erau mai pregătiți pentru economia de piață decât colhoznicii sovietici.

În România, eram rămași în urmă și pe acest plan. Breviarul Statistic (vol. II, 1939) relevase că în perioada interbelică, mica burghezie urbană cuprindea 128 100 proprietari, 327 200 mici patroni, 25 100 liber profesioniști și 19 500 membri de familie – în total 4-5% din populație se situa la mijlocul societății. În perioada comunistă, studiul „Structura socială" elaborat în 1988 de Centrul de Cercetări Sociologice, coordonator științific Honorina Cazacu, arăta că dețineau un statut ***superior*** în societate: după ***salarii*** – 1,2% din populația activă (peste 3 500 lei lunar); după ***venit*** (se adăugau aici câștigurile nesalariale) – 3,5%; după ***confort locuință*** – 24,8% și după ***consum cultural*** – 5,1%. Procentajul mai înalt la confort locuință se datora considerentelor politice la atribuirea locuințelor. În general, ponderea celor înstăriți, în afara nomenclaturii de partid, reprezenta cam 5% din populația activă (gospodării țărănești mai rentabile, meseriași, liber profesioniști etc.). Acest procentaj redus se datora și politicii lui Ceaușescu de etatizare a întregii vieți economice și sociale, mergând până la controlarea micilor producători agricoli cu miliția, ceea ce împiedica afirmarea spiritului de inițiativă și a virtuților comerciale ale românilor care au răzbit cu o forță extraordinară după '89, când s-au deschis zăgazurile economiei de piață.

Diferența în privința existenței în societatea comunistă a unei stări sociale echivalente clasei mijlocii – 30% în Cehoslovacia, 20-25% în Ungaria, 15% în Polonia și numai 5% în România – a jucat un rol important în determinarea

amplorii și ritmului construcției economiei de piață în aceste țări, inclusiv a rezultatelor generale obținute de ele și exprimate în produsul intern brut.

Tabel nr. 4

Tabel comparativ al tranziției în țările postcomuniste

	Înainte de 1989 clasa mijlocie potențială (%)	1995					
		Produs intern brut per capita ($)	Creștere PIB (%)	Șomaj ($)	Inflație ($)	Salariu mediu lunar ($)	Investiții străine per capita ($)
Cehia	30%	4 338	4	2,8	10	303,1	533,9
Slovacia	25%	2 926	6,4	14,6	10,6	253,0	132,0
Ungaria	20-25%	3 882	4,0	10,3	29,0	328,0	970,9
Polonia	15%	3 167	6,5	16,2	25,0	307,0	155,4
România	5%	1 380	3,8	9,5	35	110,0	79,3
Bulgaria	5%	1 176	2,8	11,5	68	118,0	94,1
Albania	1%	332	6,0	19,5	12	50,0	-
Rusia	1%	2 393	-2,0	7,5	150	126,3	-

Financial Times și Business Central Europe

Din tabelul de mai sus se poate constata că țările care au avut înainte de '89 un procentaj mai înalt de oameni înstăriți – o clasă mijlocie potențială, au fost avantajate în procesul de tranziție la economia de piață. Desigur, a contat mult faptul că Cehia și Ungaria s-au bucurat de o infuzie masivă a investițiilor străine, dar existența unei baze sociale mai aproape de cea din țările capitaliste avansate a permis realizarea rapidă a unui produs intern brut mai înalt și a unui salariu mediu de trei ori mai mare. Rusia, în pofida imenselor ei bogății naturale, este serios handicapată atât în realizarea economiei de piață cât și a unei democrații stabile de lipsa unei potențiale clase mijlocii.

Și totuși, fără o clasă mijlocie, economia de piață modernă, bazată în mare măsură pe mici întreprinderi, magazine comerciale și servicii, nu poate să funcționeze în mod satisfăcător. Ea trebuie să apară și neavând o pepinieră socială adecvată, ***clasa mijlocie rusă se naște din aparatul economic de stat.*** Procesul a început în 1985, o dată cu perestroika lui Gorbaciov; investigațiile sociologilor ruși arată că primii oameni de afaceri, pentru care aceștia folosesc termenul englez ***businessmen***, erau birocrați și-și păstrau slujba la stat. Cunoscuta sociologă Tatiana Zaslavskaya a întreprins în 1993 o investigație pe un lot reprezentativ de 24 354 oameni angajați în activități economice, din care doar 7% conduc o afacere proprie, iar 71% activează în sfera afacerilor, dar rămân în același timp salariați. Pentru aceștia, Zaslavskaya inventează termenul „part-time businessmen", oameni care nu s-au detașat de economia de stat și nici nu s-au identificat psihologic cu noul statut social. Ea subliniază că înșiși conducătorii marilor societăți comerciale private își mențin anumite poziții în sectorul de stat.[1]

Economistul V.V. Radaev a cercetat categoria managerilor societăților pe acțiuni și a constatat că peste trei sferturi din manageri sunt în același timp coproprietari, iar 6% dețin pachetul de control. El face o distincție între manageri „clasici" care lucrează în sferele de stat și particulară (467) și manageri coproprietari care lucrează numai în sfera privată (173).

Se poate deci trage concluzia că în anii reformelor economice s-a format în Rusia un strat social de antreprenori (Zaslavskaya se ferește să-i numească capitaliști) care, chiar dacă reprezintă sub 1% din populația activă, și-a câș-

[1] T.I. Zaslavskaya, „Biznes-sloi rossijiskogo obșestva: sușnost, struktura, status" din *Soțiologiskie Issledovanie*, Editura Nauka, Moscova, 1995.

tigat un statut economico-social relativ înalt. Veniturile întreprinzătorilor-proprietari sunt de circa două ori mai mari decât ale celorlalți oameni de afaceri și de aproape cinci ori mai mari decât ale angajaților-salariați. Studiile sociologice rusești se plâng că datele lor suferă din cauza tendinței respondenților de a nu-și declara veniturile reale, a deturnării unei bune părți din venituri (în medie 30%) de către structurile mafiote care asigură protecția societăților comerciale și a limitelor eșantionului care nu include elita societății – marii capitaliști.

Există o deosebire frapantă între curajul marilor capitaliști de a se aventura în acțiuni speculative și achiziții spectaculoase de bunuri și capitaluri de stat și timiditatea patronilor de mici fabrici productive, magazine comerciale sau servicii. Primii simt că au în spate puterea cu care cad ușor la învoială, secunzii se luptă cu birocrația și cu mentalitatea populației rusești ostilă „businessmenilor". Structura socială anacronică apasă greu asupra tranziției societății rusești la capitalism.

Deși nu intră în cadrul lucrării de față, cazul Republicii Populare Chineze mi se pare totuși relevant. Dacă în Rusia lipsește clasa mijlocie, în China avem de-a face cu o strigătoare incongruență între economic și social, între așa-numita economie socialistă de piață și o structură socială formată din muncitorii industriali (22%), țărani (66,2%), intelectuali (4,4%), agenți privați (3,4%) și Gan'bu, adică grupul politic conducător (4,0%). Cu alte cuvinte, populația rurală reprezintă majoritatea copleșitoare a populației active, muncitorimea doar o treime din aceasta, iar despre o clasă mijlocie cât de cât semnificativă nu se poate vorbi. Ori, am constatat pînă acum că ***economia de piață funcționează bine numai***

cu o structură socială adecvată. De fapt, China se află din punct de vedere al dezvoltării social-istorice cu o întreagă etapă în urmă. Din această cauză, golurile sociale (clasele capitaliste) în China socialismului de piață sunt acoperite de un sector conducător în economie a cărui esență este ***capitalism de stat***. Aici se află sursa principală a enormelor dificultăți cu care este confruntată conducerea Partidului Comunist Chinez. Ar trebui desigur adăugat aici că democrația este un fenomen prin excelență ***urban***, ceea ce explică în mare măsură stabilitatea regimului dictatorial de la Beijing într-o țară predominant rurală.

Pe scurt, ***clasa mijlocie este cheia succesului*** în realizarea tranziției în societățile postcomuniste și poate cea mai serioasă lacună a politicii românești după '89 este ignorarea acestui factor fundamental. Am asistat astfel în acești șase ani la o continuă hărțuire birocratică, administrativă și persecuție fiscală a micului comerciant și șef de atelier. Primăria capitalei refuză să prelungească contractele de închiriere ale magazinelor și spațiilor comerciale, creând patronilor acestora o stare de nesiguranță care îi distruge și le anihilează spiritul de întreprindere fără de care economia de piață nu ia avânt. Rămânem uluiți de ușurința cu care unele bănci au acordat credite și împrumuturi de miliarde, în timp ce antreprenorul care vrea să lanseze o mică unitate productivă beneficiază cu greu de credite ieftine și de ceea ce se numește în Occident „venture capital". Într-un cuvânt, ne punem piedică noi înșine, o altă specialitate românească.

O clasă mijlocie „sălbatică“

La întrebarea cum a luat naștere clasa mijlocie în România, răspunsul este: *cu forcepsul.*

Clasa mijlocie este un element indispensabil al societății noastre după '89. Economia de piață nu poate prinde viață și nici funcționa numai cu muncitori și țărani.

Ea are nevoie de negustori și intermediari, antreprenori și patroni, agenți comerciali și bancheri, contabili și manageri, vânzători și afaceriști, specialiști și liberi profesioniști, chiaburi și mecanizatori, exportatori și importatori. De aceea formarea unei largi clase mijlocii este de cea mai mare urgență. Departe de ritmul lent, gradual și treptat care a durat decenii în Occident, la noi se impune un proces social accelerat, săvârșit cu forța și la mare presiune. Lehuza care stă să nască într-un sat îndepărtat nu poate aștepta venirea de la zeci de kilometri a medicului ginecolog. Ea recurge la moașa din sat. Cu alte cuvinte, pătrunderea în clasa mijlocie nu se face numai cu acte legale. Se recurge prea des la șmecherii și ilegalități, falsuri și șperț. Titlurile indignate și justițiare care populează pagina întâi a ziarelor noastre despre escrocherii ingenioase și potlogării de scandal, despre „tunuri“ trase de afaceriști lipsiți de scrupule, „găuri“ de miliarde în bugetul statului sau acte de contrabandă cu tone de țigări, cafea sau whisky, nu sunt altceva decât fapte de arme ale celor care înfruntă primejdii și

riscuri pentru a făuri noua clasă mijlocie în România. În această privință, nu suntem deloc originali. Patronii Caritasurilor sau Sabinei Product ca și Băhăianii sau Dragodanii de pe malurile Dâmboviței au predecesori în cele mai onorabile capitale din Occident. Telespectatorii care privesc cu admirație serialul închinat familiei Kennedy, a cărei istorie a devenit legendă, ar fi dezamăgiți să afle că întemeietorul familiei, James Kennedy, și-a agonisit averea ca ***bootlegger***, trăgând „tunuri“ de contrabandă cu whisky în timpul prohibiției.

Notam mai sus că formarea clasei mijlocii în perioada de tranziție este pe cât de necesară pe atât de urgentă. Fără ea economia de piață nu poate funcționa, nici măcar nu poate fi pusă în mișcare. De aceea, avem de a face cu un proces social abrupt, forțat, accelerat. Tot așa cum a existat în secolul XIX un „capitalism sălbatic“, se poate vorbi la noi acum de o „clasă mijlocie sălbatică“.

Dacă aplicăm metodologia americană a ierarhizării sociale după ***venit***, potrivit calculelor noastre: în condițiile românești de subdezvoltare economică pot intra în clasa mijlocie cei care depășesc ***un venit lunar net de 1 000 000 lei*** în 1995 (circa 300 $). Cine sunt acești fericiți ai sorții?

(1) ***Salariați, oameni cu venituri fixe în sectorul de stat.*** Din această categorie se califică pentru clasa mijlocie:

(a) topul demnitarilor de stat (președinte, premier, membrii guvernului, senatori și deputați, generali, magistrați din organe superioare judiciare și alte posturi echivalente din aparatul de stat);

(b) conducătorii regiilor autonome și directorii marilor întreprinderi cu salarii între 1-3 milioane lei.

(2) ***Patroni, acționari, funcționari superiori, directori de bancă în sectorul privat:*** directorii firmelor străine sau

sucursalelor bancare cu salarii fixate în dolari. Dat fiind că nu s-a adoptat încă sistemul de impozitare pe baza venitului personal, nu dispunem de o evidență a câștigurilor individuale din sectorul privat. În mod evident, numărul celor din această categorie este de ordinul zecilor de mii.

(3) ***Membrii în Consilii de Administrație, în AGA, F.P.S. și F.P.P.***

(4) ***Economia „paralelă" sau „piața neagră"***. Spre sfârșitul lui 1994, dl. Virgil Măgureanu, directorul SRI, aprecia dimensiunea afacerilor oneroase și „banilor murdari" la 38% din Produsul Național Brut. Când, însă, presa a început să dezvăluie proporțiile (de zeci și sute de miliarde lei) afacerilor învârtite de „prințul Banatului", Zaher Iskandarani, de faimosul Vasile Gheorghe zis Gigi Kent și al mafioților gen Fane Spoitoru, lumea a realizat că cifra SRI nu este exagerată. Metodele folosite de așii economiei subterane sunt pe cât de profitabile pe atât de ingenioase. Evaziunea vamală, fie prin contrabandă, fie prin subevaluarea flagrantă în vamă a produselor introduse în țară, depășește orice imaginație. Trenuri întregi de mărfuri, TIR-uri cu milioane de boxuri de țigări, tone de cafea și whisky au trecut prin vamă ca printr-o poartă lăsată deschisă. Un anume Costel Moldovan a introdus în țară, aproape fără taxe vamale, 17 autovehicule. Se descoperă mereu mărfuri „căzute din cer", lipsite de facturi, au apărut ca ciupercile după ploaie mii de firme fantomă, care n-au nici măcar sediu. Se poate presupune că cei care își asumă riscurile unor asemenea activități nu-și vând pielea mai ieftin de 1 milion lei lunar și deci se califică cu brio pentru clasa mijlocie. Și numărul acestora este de ordinul zecilor de mii.

Trebuie adăugat aici că la sate clasa mijlocie ia naștere prin ***restaurarea chiaburului*** (minimum 10 ha) ca producător legitim.

În ce privește evaluarea numerică, să menționăm că cei care au subscris la fondurile mutuale (SAFI, CIRO, ARDAF etc.) sunt în număr de circa 300 000, iar investiția medie a acestora este de 2 milioane lei. Depozitele bancare ale persoanelor fizice depășesc 1 milion de cetățeni, iar media lor este mult mai ridicată. Unele bănci au fixat un plafon minim de 5 milioane lei, iar în dolari, 500.

Deci s-a format deja o clasă mijlocie numeroasă care tinde să ocupe un loc central în societate și constituie principala forță de consum în materie de bunuri durabile, achiziții de automobile, apartamente, terenuri și construcții de vile. Oamenii clasei mijlocii susțin turismul românesc și populează seară de seară restaurantele la care un tacâm costă jumătate din salariul lunar minim pe economie.

*

În Polonia, economistul Kozinsky estimează că 10-15% din populația activă, circa 6 milioane, aparține clasei mijlocii. Pe baza venitului lunar între 800-1600 $ pentru o familie de patru persoane cu ambii părinți angajați. De notat că salariul mediu în Polonia este 300 $.

Miliardari în cinci ani! Cum au făcut?

Dat fiind că în societatea comunistă acumularea de capital privat nu era permisă, după '89 ***clasa capitaliștilor s-a format în mod necesar pe socoteala statului***, ciupind din proprietatea de stat și însușindu-și prin privatizare utilajele și producția ei.

Bineînțeles, în primele rânduri ale acestui rapt pe scară largă s-au aflat foștii birocrați de partid și de stat aflați în poziții strategice care le permiteau să opereze în grabă și cu cea mai mare eficiență. Un studiu asupra a 100 de ruși aflați în topul oamenilor de afaceri efectuat de Institutul pentru Politică Aplicată din Moscova a conchis că 60% din aceștia aparțin fostei nomenclaturi sovietice. Un economist polonez, care a cercetat evoluția a mai multe sute de foști birocrați de partid în perioada 1988-1993 a constatat că peste jumătate din aceștia sunt acum manageri în sectorul privat, iar în Ungaria numărul lor este și mai mare.

Rusia, cu imensele ei bogății și resurse naturale, era firesc să se afle în fruntea acestui rapt istoric, antreprenorii demonstrând o ingeniozitate nebănuită după 70 ani de bolșevism. ***Serghei Iegorov***, fost președinte al Băncii de Stat a URSS și șef al secției financiare a CC al PCUS, a devenit președinte al Asociației Băncilor Comerciale, posesor al unei averi de sute de milioane dolari. ***Nikolai Rîjkov***, fost prim-ministru pe timpul lui Gorbaciov, este acum președin-

te al Băncii Tveruniversal, iar Pyotr Aven, fost ministru al Comerțului, este președinte la Alfa Bank. Despre modul cum operează foștii nacialnikii este tipic cazul marii bănci moscovite Uneximbank, care are strânse legături cu Aleksandr Korjakov, șeful securității Kremlinului și tovarășul de chef al președintelui Elțîn. Această bancă a câștigat la licitație controlul a 38% din acțiunile Vorilsk Nikel, cel mai mare producător mondial de nichel (ca și de platină și cobalt). Numai că Uneximbank este la rândul ei controlată printr-un pachet gros de acțiuni de către Vorilsk Nikel, iar cele 170 milioane dolari pe care le-a oferit banca depășea doar cu 100 000 dolari nivelul ofertei minime stabilite bineînțeles de Uneximbank, numită de guvern ca organizator al licitației. Un adevărat carusel în care oamenii puterii se învârtesc cu oameni de afaceri.

Premierul ***Viktor Cernomîrdin*** este fostul director al gigantului petrolifer Gazprom, a cărui valoare se ridică la sute de miliarde dolari, depășind după unele estimări chiar și pe General Motors, cea mai mare companie industrială din lume. Când în 1995 Cernomîrdin a creat pentru alegeri partidul Casa Noastră (Naș Dom) circula în Rusia zicala populară Naș Dom – Gazprom.

Dat fiind că milionarii postsovietici au început să strângă averi încă din timpul „dezghețului“ gorbaciovist, ei dispun acum de ***Clubul Comercial***, o clădire elegantă cu restaurant de lux, cazino și săli de lectură și întâlniri de afaceri, după modelul englezesc, situată pe Bolșaya Kommunicheskaya Ulița nr. 2, lângă faimosul Teatru Taganka. Un ziarist american descrie o vizită la acest club exclusiv în ziua în care a fost lansat un almanah al oamenilor de afaceri *Renașterea Elitei Businessului din Rusia*, în fruntea căreia se află zece magnați. Figura proeminentă a clubului este

Vladimir Gusinski, patronul unui vast holding, MOST, care cuprinde o puternică bancă comercială, numeroase proprietăți imobiliare și întreprinderi din cele mai diverse domenii. Gusinski este un reprezentant tipic al primei generații de capitaliști moderni din Rusia care au știut să îmbine afacerile cu politica. Prieten la cataramă cu primarul Moscovei, Iuri Lujkov, el s-a îmbogățit din privatizarea proprietăților și întreprinderilor municipale, o privatizare în care și-a asigurat partea leului. Apoi a cumpărat de la „foștii" scăpătați zeci de vile și ***dacha*** în jurul Moscovei, pe care rușii le numesc ***coteigi***, le-a reparat și modernizat pentru a le vinde pe dolari la ***nouveaux riches***. Tot Gusinski a fost un „Berlusconi rus", investind 15 milioane dolari în primul canal de televiziune independent ***NTV***, care transmitea scene de război din Cecenia, așa cum TV americană le transmisese pe cele din Vietnam, un post de radio ***Ekho Moskvy*** și un cotidian liberal foarte popular ***Sevodnya*** (Azi). Din cei 14 000 angajați ai săi, circa 1 000 formează garda de securitate a băncii MOST, a întreprinderilor sale și motorcada cu bodyguarzi care însoțește Mercedesul blindat cu care circulă în Moscova și la vila sa împrejmuită cu gard electronic din afara orașului. Gusinski are apartamente la Londra, Paris și Zürich, își petrece vacanțele în Spania și Portugalia, iar pe fiul său l-a trimis la un liceu-internat elvețian.

În afara legăturilor sale strânse cu primarul Lujkov, ceea ce și face ca sediul băncii MOST să se afle în uriașa clădire a Primăriei, Gusinski și-a luat drept consilier principal pe Filipp Bobkov, fost director adjunct al KGB, conducător al Diviziei a 5-a, care se ocupa de disidenți. Numai că atunci când NTV a început să transmită scenele groaznice din Cecenia, Kremlinul a fost iritat, iar Aleksandr Korjakov, șeful securității președintelui, a organizat o acțiune punitivă

relatată larg de presa moscovită. Un comando înarmat, purtând măști negre, a urmărit Mercedesul lui Gusinski de la vila sa până la Primăria Moscovei, iar după ce magnatul a intrat în clădire, comandoul a tăbărât pe cei din garda lui Gusinski, i-a silit cu amenințarea puștilor automate Kalașnikov să se trântească la pământ, iar pe șeful acestora și pe șoferul patronului i-a lovit atât de zdravăn încât a fost nevoie să fie transportați la urgență. La telefonul lui Gusinski, poliția Primăriei s-a deplasat imediat la fața locului, dar acolo s-a constatat că de fapt comandoul mascat făcea parte din garda de securitate a președintelui trimisă de Korjakov. Bineînțeles incidentul a rămas fără urmări.

Un plutocrat care joacă pe cartea lui Elțîn este ***Oleg Boiko***. Încă de la finele anilor '80, Boiko a organizat un import masiv de computere second-hand pentru instituții guvernamentale pentru ca treptat să edifice un imperiu: bănci, magazine și construcții apreciate la 1 miliard și jumătate de dolari. La început, Boiko l-a sprijinit pe Yegor Gaidar, vicepreședintele guvernului, dar când acesta a demisionat ca protest împotriva războiului din Cecenia, Boiko a trecut de partea premierului Cernomîrdin și partidului său Naș Dom. Clanul magnaților pro-Elțîn este cunoscut ca „Cei 8 Mari", grupare denumită în presă „Caracatița". Creierul este Oleg Boiko cu a sa ***National Credit Bank*** și cuprinde puternice bănci și concerne ca ***Stolichny***, ***Menetep*** și ***Imperial Bank***, controlată în parte de ***Gazprom***. Pentru a avea o idee asupra magnitudinii afacerilor inițiate de acest grup, să menționăm că în vara lui 1995, când guvernul se afla la strâmtoare financiară, i-a făcut propunerea formidabilă de a-i acorda un împrumut de 2 miliarde dolari în schimbul pachetului majoritar de acțiuni la marile întreprinderi de stat. Bineînțeles și Oleg Boiko și-a manifestat

intenția de a controla televiziunea, cumpărând 49% din acțiunile noului post public TV Rusia: țară mare, bogății mari, afaceri mari.

Perpetuarea în posturi de conducere politică și economică a vechilor nomenclaturiști caracterizează perioada de tranziție în toate țările din răsăritul Europei. Peste tot, birocrații de partid trec cu dezinvoltură din sediile comitetului central sau județean în consiliile de administrație ale marilor companii. Este des citată constatarea unui fost diplomat american devenit reprezentant al unei bănci newyorkeze de investiții: „Ori de câte ori am o întâlnire la o mare companie ungară, la biroul din fața mea se află cineva cu care aveam de-a face în timpul când Ungaria era comunistă.“

Fenomenul nu este chiar așa de nou. Cu ocazia bicentenarului Revoluției de la 1789 au apărut în Franța o serie de studii ale istoricilor numiți „revizioniști“ care cercetând lucrurile mai adânc au descoperit că, în pofida răsturnărilor dramatice din zilele căderii Bastiliei, pozițiile aristocraților (scăpați de spânzurătoarea la lanternă) în aparatul administrativ au fost păstrate timp îndelungat, așa încât mulți au fost găsiți la post în momentul când Bourbonii au revenit la domnie. Și în Revoluția Rusă din octombrie 1917, după haosul creat de comunismul de război, Lenin a fost nevoit să repună în posturi de răspundere administrative pe vechii funcționari și aceștia au rămas în funcție până la sfârșitul anilor ’30, când pe Stalin l-au apucat pandaliile împotriva „specialiștilor burghezi“.

Așa cum vom vedea, nici nomenclaturiștii noștri nu s-au dovedit mai prejos de corespondenții lor ruși, unguri sau polonezi. Mult mai aproape de situația de la noi mi s-a părut apariția și instalarea în poziții înalte a magnaților în

Polonia. De aceea, am consacrat cazului polonez un spațiu special.

Revista poloneză ***Wprost*** a analizat biografiile a peste două sute de șefi ai celor mai importante întreprinderi din Polonia. Intenția a fost de a stabili ce fel de oameni fac parte din conducere și din consiliile de administrație ale acestor firme, și care sunt numele care se repetă cel mai des. S-a stabilit, astfel, care dintre întreprinzători participă la investițiile strategice, care dintre businessmani întrețin legăturile cele mai strânse cu politicienii de vârf, apărând uneori pe post de consilieri ai lor și de cele mai multe ori întovărășindu-i în străinătate. Ei provin, de regulă, din nomenclatura comunistă, adaptându-se rapid noii economii de piață; în linii mari tot ei au creat regulile celei de a III-a Republici Poloneze. Astăzi dispun de averi imense, părți sociale în numeroase firme, iar datorită fotoliilor ocupate în diferite Consilii de Administrație, în asociații și în fundații își pot spori de sute de ori puterea. Mulți dintre ei îi conseiază pe președinte, pe primul-ministru sau pe miniștri. În schimbul serviciilor și contraserviciilor – oficiale și neoficiale – ei așteaptă din partea guvernului cea mai scumpă marfă din ziua de azi: informația rapidă. Și bunăvoință! Cum vom vedea, ei nu rămân dezamăgiți.

Cititorul va găsi în acest studiu polonez multe asemănări cu ascensiunea miliardarilor români de care ne vom ocupa în paginile următoare. Atenție specială la foștii nomenclaturiști și la șefii organizațiilor de comerț exterior!

Marile achiziții de stat și lucrări publice înghit aproape o cincime din bugetul statului. A devenit o regulă generală practicarea în locul licitației nelimitate a așa-numitor negocieri „cu menținerea concurenței". Sunt invitate la aceste negocieri anumite firme (alese), care primesc un termen atât

de scurt pentru pregătirea unei oferte precise, că are șanse să o depună la timp numai acea firmă care a cunoscut dinainte condițiile lucrării respective. Cam așa s-a procedat și la noi în cazul Hotelului Intercontinental, unde marele trust internațional Marriot a pierdut licitația deși oferise mai mulți dolari.

O ocazie excepțională pentru încheierea afacerilor sunt vizitele oficiale peste graniță în compania unor politicieni de prim rang. Alecsander Kwasniewski și Wlodzimierz Cimoszewicz sunt deseori însoțiți de delegații ale oamenilor de afaceri. Majoritatea celor care iau loc pe canapelele avionului prezidențial sunt foștii președinți ai întreprinderilor de comerț exterior (Elektrim, Budimex, Impexmetal, Kolmex, Kopex, Hortex, CIECH, Stalexport).

Fără îndoială, întreprinzătorul care apare cel mai des în compania elitei guvernamentale este ***Andrzej Skowronski***, șeful Elektrim SA, în prezent cel mai mare holding polonez. Elektrim are în componența sa peste 100 de societăți din ramura electrică, telecomunicații și agro-alimentară; în anul 1994 a ocupat locul 27 în rândul celor mai importante întreprinderi poloneze (520 miliarde zloți profit net). Elektrim investește în toate întreprinderile de viitor, printre care construirea de autostrăzi (66,57% din acțiuni la societatea AUTOSTRADA WIELKOPOLSKA), dezvoltarea telefoniei celulare (Polska Telefonia Cyfrowa SRL – 32,5% din acțiuni) și în mass-media (televiziunea privată și ziare). Skowronski este membru în Consiliul Polonez al Oamenilor de Afaceri, în Business Centre Club și în Forumul de Comerț Exterior. A fost membru al Consiliului Prezidențial pentru Dezvoltarea Economică și face parte dintr-un număr record de consilii de administrație printre care: Fabrica de cabluri de la Bydgoszcz, Polska Telefonia Cyfrowa, Poli-

farb-Cieszyn, Warta. Șeful Elektrim s-a ținut până acum departe de politică, dar de curând apare din ce în ce mai des în compania președintelui și a primului-ministru al Poloniei. A luat parte la toate călătoriile mai importante ale președintelui peste graniță (Lituania, Moscova) și ale premierului (Thailanda și Indonezia).

Dintre figurile proeminente ale oamenilor de afaceri polonezi trebuie menționat ***Grzegorz Tuderek***, directorul general și totodată președintele regiei BUDIMEX SA (fosta Centrală de Comerț Exterior pentru construcții), unul dintre cele mai mari holdinguri de construcție din Polonia. În timpul ultimei campanii electorale prezidențiale, s-a exprimat categoric în favoarea lui Aleksander Kwasniewski. Anterior, fusese de partea lui Lech Walesa. În februarie 1990, BUDIMEX a cumpărat cu 5,5 miliarde zloți vechi acțiunile societății Telegraf, care era legată de Alianța Centrum. Nu de mult, Tuderek Grzegorz l-a însoțit pe A. Kwasniewski la Forumul Economic Mondial de la Davos, iar în aprilie, Kwasniewski l-a luat la Moscova.

Consiliul de Administrație al Cuprului Polonez SA – situat pe locul cinci ca mărime din Polonia (27,1 bilioane zloți vechi – venituri – și 3,5 bilioane zloți – profit net în 1994) este condus de ***Ireneusz Nawrocki***, acționar și la Polisa SA, membru al Consiliului de Administrație al Elektrim, președinte al KNK/NEW ENGLAND INVESTMENT COMPANIES LTD și al consorțiului NFI 11. Nawrocki joacă un rol important în privatizarea Cuprului Polonez, una dintre cele mai mari acțiuni de acest tip din Polonia. Din grupul aflat în imediata apropiere a primului-ministru Cimoszewicz face parte și ***Witold Zaraska***, președintele Exbud și al Camerei Naționale Poloneze de construcții. Zaraska este totodată și președintele Consiliului General

BCC, și membru al Comitetului Polonez al Oamenilor de Afaceri.

Lista celor mai importanți întreprinzători „de școală veche“, ar fi incompletă fără numele lui ***Edward Wojtulewicz***, președintele regiei Impexmetal SA (care ocupă locul 29 pe lista celor mai mari întreprinderi poloneze). Înghițind pe rând toate turnătoriile, Impexmetalul a devenit cel mai mare holding din ramura metalurgică. Wojtulewicz este un musafir constant al președintelui în timpul vizitelor sale peste graniță. Este membru în Consiliile de Administrație ale Băncii pentru Dezvoltarea Exportului, Agenției pentru Dezvoltarea Industriei și Autostrăzii Wielkopolska SA.

În mod consecvent colaborează cu coaliția aflată la putere ***Andrzej Arendarski***, fostul lider al congresului Liberal-Democratic, ministru al Cooperării cu Străinătatea în guvernul Hannei Suchocka. Astăzi este președintele Camerei Economice Naționale a Poloniei, în componența căreia intră cam jumătate de milion de agenți economici și coautorul controversatului proiect al legii de autonomie economică (baza acestei legi era obligativitatea apartenenței agenților economici la una din cele cinci camere). Arendarski este președintele Consiliului Administrativ al AGROS HOLDING, vicepreședintele Consiliilor Stalexport, al societății Gas Trading (la care coacționar este Bartimex-ul lui Alexander Gudzowaty) și al Konsalnet, firmă înființată de fostul ministru al Afacerilor Interne, Jerzy Konieczny.

De puteri mari dispune azi și fostul director de cabinet al ministrului Arendarski, mai apoi director în Ministerul Privatizării, ***Wladyslaw Bartoszewicz***. El este membru al grupului de experți de pe lângă ministrul Privatizării, iar acum câteva luni a fost ales ca președinte al Consiliului

societății Polkomtel, una din cele două întreprinderi care a câștigat licitația pentru construirea rețelei telefonice celulare GMS, considerată ca cea mai mare investiție din economia poloneză în acest secol. Bartoszewicz face parte din Consiliile Administrative ale Gazety bankowej, Stalexport SA și PLL LOT.

Doar un număr limitat de întreprinzători au reușit să intre în rândul „personalităților care conduc economia poloneză". Dintre aceștia îl menționăm pe ***Jan Kulczyk***, președintele unui mare holding care activează în ramura agro-alimentară, în motorizate și telecomunicații. Kulczyk ia parte la toate acțiunile și programele importante ale guvernului – începând cu livrarea de autoturisme pentru instituțiile de stat, construcția de autostrăzi (este coacționar la societatea Autostrada Wielkopolska SA), până la rețeaua de telefonie celulară (Kulczyk deține 4,8 procente din acțiunile POLSKA TELEFONIA CYFROWA). Kulczyk a fost unul din cei doi oameni de afaceri (alături de Edward Wojtulewicz) invitat de președintele Kwasniewski la cina oferită în onoarea reginei Elisabeta a II-a. Conduce Consiliul Polonez al Businessului, este președintele Consiliului de Administrație al societăților Lech Browary Wielkopolskie (fabrici de bere) și Autostrada Wielkopolska SA, este vicepreședintele Consiliului Wielkopolski Bank Kredytowy și membru al Consiliului de Administrație al SA Warta.

„Eminența Cenușie" a economiei poloneze rămâne în continuare ***Sobieslaw Zasada***, prieten al liderilor unui spectru politic larg. Zasada a reușit să câștige câteva comenzi importante guvernamentale (printre altele livrarea unor autoturisme de teren Mercedes pentru dotarea armatei) și a creat cea mai puternică grupare de ramură pentru motorizate, în care lucrează peste 11 000 de angajați.

Despre ***Aleksander Guzowaty***, unul dintre cei mai bogați oameni din Polonia, nu se spune fără motiv că „ține degetul pe butonul de gaze". Proprietar al firmei Bartimpex, specializată în comerțul cu Vestul (schimbul de mărfuri de anul trecut a înregistrat peste 12 bilioane zloți vechi), fiind totodată, proprietarul Băncii Vest-Europene. El este bine cunoscut în sferele economice și politice din Rusia. Lui îi aparțin 25% din acțiunile societății Gas Trading, care va participa la construirea și exploatarea segmentului polonez din magistrala de gaze care va uni Siberia cu Europa Apuseană.

Încet-încet începe să se afirme în Polonia clubul bancar. Una din figurile lui cunoscute azi este ***Boguslaw Kott***, președintele Băncii de Inițiativă Economică SA (Bank Inicyatyw Gospodarczych SA-BIG). Înainte de a începe activitatea în BIG, Kott a lucrat la Ministerul Finanțelor, unde se ocupa de comerțul exterior. Din momentul înființării în 1989 a BIG, această instituție a devenit unul din grupurile cu potențial de capital foarte mare (coacționarii ei sunt, printre alții, marile firme PZU SA, PZU ZYCIE SA, TP SA). Acest grup controlează astfel de societăți ca BEL Leasing (99,46% acțiuni), BIG Bank SA (98%), Bank Gdanski SA (26,75%), COMPENSA SA (2%). Președintele Kott controlează activitatea lui BIG Bank SA și Bank Gdanski SA, îndeplinind funcția de președinte al Consiliului băncilor; este membru al Consiliului Bursei de Valori. El face parte din colectivul de consilieri al primului-ministru Cimoszewicz și este președintele Consiliului Polonez al Oamenilor de Afaceri.

Ca și B. Kott, ***Stanislaw Pacuk***, președintele Kredyt Bank SA, face parte tot din ***Alianța Stângii Democrate.*** Datorită numeroaselor investiții efectuate, Kredyt Bank a

devenit un mare holding. Pacuk supraveghează interesele firmei, făcând parte din multe consilii de administrație: este vicepreședintele Consiliului de Administrație al Budimex SA, al societății de asigurare HEROS și al GLOB BANK. L-a însoțit pe Aleksander Kwasniewski în timpul vizitei sale din martie în Lituania.

Apropiați ai puterii mai sunt: ***Cezary Stypulkowski***, președintele Băncii Comerciale (Bank Handlowy), fost activist în Uniunea Socialistă a Studenților Polonezi (SZSP) din Ordynacka. În primele zile ale mandatului său, Aleksander Kwasniewski i-a înmânat președintelui Băncii Comerciale Crucea de Cavaler al Ordinului Renașterii Poloneze pentru serviciile aduse în sectorul bancar.

Marian Kanton, președintele Pekao SA l-a însoțit pe primul-ministru Cimoszewicz în turneul său în Asia; un alt membru al Consiliului acestei bănci este ***Igor Chalupec***. Acesta din urmă este membru al Consiliilor de Administrație ale MOSTOSTAL EXPORT, ale Bursei de Valori ș.a.

Una din figurile marcante ale sectorului financiar rămâne în continuare ***Kenryk Chmielak***, fost ministru adjunct al finanțelor. Este președintele regiei WARTA (a doua ca mărime dintre instituțiile de asigurare din Polonia), și totodată, membru al Administrației Camerei de Asigurări Poloneze (Polska Izba Ubezpieczen). În afară de aceasta, conduce uneori ședințele Consiliului de Administrație al Băncii Poloneze de Investiții.

În superclasa financiară poate fi enumerat și ***Jan Monkiewicz***, consilierul ministrului Finanțelor, coautor al vestitului program de comercializare în masă. În calitate de consilier al lui Grzegorz Kolodka în domeniul reformei sectorului financiar, a avut o influență foarte mare asupra viitorului profil al instituțiilor financiare poloneze, iar pe de

altă parte – ca membru al Consiliului Băncii Comerciale SA (Bank Handlowy) și al Camerei Poloneze de Asigurări SA – controlează politica curentă a două din instituțiile de frunte ale sectorului bancar și de asigurări.

Unul dintre oamenii de afaceri care a colaborat de aproape cu prim-ministrul Waldemar Pawlak este ***Piotr Bykowski***, care a contribuit la înființarea Agenției de Dezvoltare Economică (Agencya Rozwoju Gospodarczego), proprietar al unui holding format din 11 firme (schimburi comerciale de peste 6 bilioane zloți vechi), a căror bază o formează două bănci: Inwest Bank (Bykowski este președintele Consiliului de Conducere) și Bank Staropolski (unde este președintele consiliului); un alt pion al acestui holding este ***Polskie Towarzystwo Samochodowe***. Datorită prieteniei cu Leslaw Podkanski, fostul ministru al Cooperării Economice cu Străinătatea, a fost numit consilier al primului-ministrul Waldemar Pawlak. Schimbarea echipei guvernamentale nu a influențat negativ cariera lui Bykowski. În prezent, el este șeful consilierilor ministrului Cooperării Economice cu Străinătatea.

Dintre întreprinzătorii importanți în cadrul partidului se remarcă ***Zbigniew Matkiewicz***, președintele puternicei firme CIECH SA. Ca membru al PSL mai menționăm numele lui ***Konrad Jaskola***, președintele uzinei petrochimice din localitatea PLOCK (a treia întreprindere poloneză în ordinea mărimii).

Dintre reprezentanții băncilor străine trebuie menționat ***Stan Szczura***, directorul filialei poloneze a băncii olandeze ING, cel mai mare investitor în cadrul Bursei de Valori. ING deține aproape 26% din acțiunile Băncii Sileziei (Bank Slaski) și peste 5% din acțiunile Băncii de Industrie și Co-

merț (Bank Przemyslowo-Handlowy), iar Stan Szczura face parte din Consiliile de conducere ale ambelor bănci.

Pe ***„lista de rezerve"*** a celor care conduc economia poloneză se mai pot înscrie și alte nume: ***Ryszard Harhala băncii – președintele Stalexportului***, consilierul lui Wlodzimierz Cimoszewicz; ***Michal Skipietrow*** – șeful Mostostaexport, ***Jerzy Malyska*** – președintele CPN (Centrala Produktow Naftowych – Centrala de Produse Petroliere) și președintele PETROBANK SA; în calitatea sa de președinte al Consiliului de Administrație al NFI 8, el este angajat în programul de privatizare în masă. O personalitate influentă în cadrul fostelor întreprinderi de comerț exterior o reprezintă ***Andrzej Rymek***, șeful Biroului Comercial Trading SRL, membru al Consiliilor Administrative ale Elektrimului, Polimex-Cekop, Polcoop și Budimex.

„Rezervele" din ramura financiară sunt: ***Roman Fulneczek*** – președintele Camerei Poloneze de Asigurări, vicepreședintele Consiliului de Conducere al BIG (Bank Inwestucji Gospodarczych – Banca de Investiții Economice) și membru al Consiliului Camerei Poloneze de Asigurări, ***Eugeniusz Stroinski*** – președintele Camerei Poloneze de Asigurări, membru al Consiliului BIG și Glob Bank.

Ca și la noi, majoritatea magnaților polonezi nu fac politică de partid, dar au fost și sunt în relații bune cu puterea, indiferent de partidul aflat în această poziție. Au fost, însă, unii care au pariat pe excomuniști, datorită și vechilor relații tovărășești, și se pare că n-au făcut o investiție proastă.

Cele șase coridoare ale tentației

Într-o bijuterie a literaturii franceze *Le corridor de la tentation*, Voltaire descrie o metodă ingenioasă de verificare a cinstei oamenilor, făcându-i să treacă printr-un coridor al tentațiilor, plin de bogății dispuse astfel încât pot fi ușor șterpelite. Inspirat de acest model, am ajuns la concluzia că în România perioadei de tranziție funcționează șase coridoare ale tentației, fără ca aceasta să implice vreo judecată a noastră cu privire la cinstea celor care trec prin ele:

1) Coridorul Directocrației;
2) Coridorul CEPEX;
3) Coridorul Export-Import;
4) Coridorul Diasporei;
5) Coridorul Self-made-men;
6) Coridorul bancar.

Să le examinăm pe rând.

Coridorul Directocrației

Termenul ***Directocrație*** aparține lui Andrei Cornea și „presupune deținerea în aceleași mâini a administrației întreprinderilor de stat și a celei a unor firme private". Sectorul de stat – precizează autorul – este astfel folosit drept sursă de aprovizionare, de materii prime, de facilități de tot felul pentru un sector privat independent, prin intermediul căruia, însă, se obțin venituri considerabile. Direct sau prin

intermediul propriilor familii, al rudelor, prietenilor etc., uzând de ***relații***, o mulțime de directori, de birocrați din sectorul de stat, de reprezentanți ai F.P.P. și F.P.S. dețin firme sau acțiuni în sectorul privat... În același timp, prin faptul că reprezintă interesele statului în economie, ei au relații strânse cu administrația departamentală, cu ministerele sau cu administrația locală. [37]

Adică simbiozei politice dintre stat și partid din timpul lui Ceaușescu, i-a luat locul ***simbioza economică dintre stat și sectorul privat***. Tranziția s-a efectuat rapid și fără dificultăți sau rezistențe pentru simplul motiv că oamenii care au reprezentat statul și atunci și acum sunt ***aceiași***.

Traian Ciubotaru, director general, și Ion Iordan, contabil-șef al firmei ***S.C. Metalochimica S.A.*** din Iași au virat pe credit mărfuri în valoare de zeci de milioane (citește azi miliarde) firmelor particulare create ad-hoc: Util Casnic SRL și Tersatex SRL, prima aparținând lui Elena Ciubotaru, soția directorului general, a doua lui Silvia Iordan, soția contabilului-șef, fără a primi nimic în schimb. În timp ce cele două firme particulare au prosperat, Metalochimica a ajuns pe butuci.

Nicolae Boambeș, director al ***S.C. IMUC S.A.*** din Pitești, având ca obiect executarea de lucrări de construcții-montaj, a vândut ilegal materiale de construcție și a predat contracte în valoare de 147 milioane lei firmei particulare ICMA SRL, în fruntea căreia se afla soția sa, Iuliana Boambeș.

Mihail Porumbel, director la ***S.C. Agrotransport*** – Oltenița a folosit 34 milioane lei din fondurile societății pentru a pune pe picioare firma sa particulară Mobil SRL tot din Oltenița, care efectuează operațiuni de import-export. În 1992 M. P. a ridicat de la firma de stat 6 187 dolari cu care

a călătorit în Cehoslovacia. Acolo a cumpărat cauciucuri auto, încheind actele nu pe numele Agrotransport ci pe al lui Mobil. El a mai virat în contul firmei sale câteva cecuri de milioane, prejudiciind statul cu peste 102 milioane lei.

Coridorul CEPEX

Membrii Comitetului Politic Executiv nu-și puteau permite să se implice direct în afaceri, deoarece Ceaușescu nu tolera așa ceva. Ei recurgeau la rubedenii, că nepotismul era în floare; chiar și depunerile la CEC le făceau pe numele soțiilor, fiilor sau fiicelor, ginerelui sau nepoților pe a căror discreție puteau conta. De aceea, procurorii care au anchetat cazurile membrilor CEPEX nu prea au găsit conturi la CEC pe numele acuzaților și au notat în dreptul lor: fără avere.

Modelul fusese oferit de cuplul Ceaușescu însuși. Deși nu s-a găsit nici un depozit la CEC pe numele lui Nicolae sau al Elenei, că aveau vistieria țării la dispoziție, la descinderile efectuate de procuratură, după decembrie 1989, în casele odraslelor – Valentin, Nicu și Zoia, s-au găsit la fiecare câte un carnet CEC în valoare de 2-3 milioane lei, o avere pe vremea aceea. La o cercetare mai atentă a datelor depunerilor, a rezultat că grijulia mamă Elena obișnuia să depună câte 500 000 lei drept cadou la fiecare aniversare a zilei de naștere a copiilor. Salariul mediu era atunci în jurul a 2 000 lei lunar.

Ion Dincă, zis Teleagă, s-a ținut cel mai tare la procesul celor patru logofeți ai lui Ceaușescu. El avea două fiice și, deși cunoștea ura sălbatică a Elenei Ceaușescu pentru informatică, le-a căsătorit pe amândouă cu informaticieni. Când Mihail Drăgănescu a fost destituit de la direcția Institutului Român de Informatică, în locul lui a fost numit unul din gineri, atât de devotat socrului, încât i-a adoptat numele

Badea Dincă. Dat fiind că operațiunile de import electronic se efectuau prin acest institut, Badea Dincă și-a creat relații speciale cu marile concerne străine, pe care a știut să le fructifice după '89. Așa s-a născut ***Computerland***. Celălalt ginere, ***Gabriel Popoviciu***, s-a profilat și el pe mașini electronice. Ca să evite competiția în familie, cei doi au căzut de acord să împartă piața: ***Computerland*** s-a specializat în calculatoare și fotocopiere, iar ***Alltrom***, firma lui Popoviciu, s-a axat pe cântare și alte tipuri de mașini electronice. Apoi cei doi și-au dat mâna și au semnat un contract de reprezentare în România a giganticului lanț mondial de restaurante ***Pizza Hut***. La adânci bătrânețe, Ion Dincă se poate consola că lupta lui n-a fost în zadar: chiar dacă poporul român în întregime n-a ajuns să cunoască „un viitor luminos“, măcar familia lui beneficiază de așa ceva.

Și ***Ion Ceaușescu***, frate al răposatului, iar în această calitate, prim-vicepreședinte al CSP, avea o fată și deci un ginere, ***Marius Țârlea***. Se pricepeau tovarășii la selecționarea cadrelor, că imediat după '89 Marius Țârlea a înființat compania ***Eurotrading*** și s-a apucat de exportul de uree pe cât de masiv pe atât de rentabil. Cu dolarii câștigați, el a înființat la Zürich, în Elveția, firma ***Manel Finanz AG*** cu un capital de circa 9 milioane franci elvețieni și s-a apucat să construiască la București ***Columna Bank***, pe care a lansat-o ca o bancă cu capital româno-elvețian.

În orbita lui ***Nicu Ceaușescu***, fost secretar al UTC, se roteau doi sateliți mai mult sau mai puțin artificiali: *BTT* (Biroul de Turism al Tineretului) cu imensa lui rețea de hoteluri, case de odihnă, terenuri de sport și autocare răspândite în toată țara (cifra de afaceri 1994: 29,1 milioane lei) și *UASCR* (Uniunea Asociațiilor Studenților

Comuniști), care s-au dovedit după '89 niște adevărate pepiniere de mari oameni de afaceri. De aici au pornit ***Vasile Bostan***, președinte ASC București, devenit președinte la ***Columna Bank*** și ***Aurel Borșan***, directorul BTT înainte și după '89. Acesta a devenit cel mai diversificat discipol al lui Nicu, inițiator a șapte SRL-uri: Dragon Medical Complex (1991), Business Affairs (1992), Rombulg (1992), Citadela (1992), Dacia Felix Tour (1992), Casino Est (1993) și Victoria International Entreprise Holding Corporation (1993). Aurel Borșan nu și-a uitat tovarășii uteciști: la Dacia Felix Tour a atras ca acționari 57 persoane – toți directorii BTT din județe și vreo câțiva prieteni apropiați. Urmând principiul american: „Scarpină-mi spatele că eu îl voi scărpina pe al tău“[1], Aurel Borșan a obținut de la BCR un credit de 1 500 000 lei, garantat cu patrimoniul BTT, pe care l-a virat la societatea Poolgec SRL, afacerea domnului George Constantin Păunescu, pentru un import de zahăr și cafea boabe, al cărui profit l-au împărțit tovărășește. Deși BTT are ca obiect de activitate turismul, Aurel Borșan nu se teme de competiție: Dacia Felix Tour, în care a băgat un capital de 2 850 000 lei, are ca obiect de activitate tot „organizarea și desfășurarea de orice fel de activități în domeniul turismului intern și internațional“. Ca să-și demonstreze filotimia, el a adăugat ca obiect de activitate al Daciei și... „cumpărarea de acțiuni BTT“.

În acest fel, cifra de afaceri a acestui imens holding a ajuns la multe miliarde de lei. Să recunoaștem că „schimbul de mâine al partidului“ cum numea Ceaușescu UTC-ul și-a binemeritat rolul istoric.

---

[1] „You scratch my back and I'll scratch yours.“

Coridorul Export-Import

Sectorul comerțului exterior a manipulat în cinci ani de la revoluție operațiuni în valoare de peste 80 miliarde dolari. Numai într-un singur an, 1995, schimburile comerciale ale României au depășit 17 miliarde dolari. În termeni de personal, acest sector era în 1990 cel mai calificat și mai bine echipat pentru economia de piață. Oamenii lui călătoriseră în Occident și în Lumea a Treia, își frecaseră coatele cu mari bancheri, industriași și oameni de afaceri, vorbeau curent limbi străine și cunoșteau regulile jocului pe piața mondială. De aceea, nu-i de mirare că după '89 ei au tras cele mai spectaculoase „tunuri" din istoria capitalismului sălbatic român.

În anii '80 funcționau în România 46 întreprinderi de comerț exterior, având în frunte un director general. Ele erau specializate pe ramuri și activități, deținând ***monopolul*** ramurii sau activității respective. Principala lor sursă de venit era ***comisionul*** pe care-l încasau la fiecare operațiune în care acționau ca intermediar între firmele de stat românești și cele străine. Unele din ele, ca Industrial-importexport sau Uzinexportimport, erau profilate pe construcții de fabrici „la cheie" îndeosebi în țări din Lumea a Treia.

Tabel nr. 5
Lista întreprinderilor de comerț exterior care au funcționat până în decembrie 1989

Nr. crt	ICE	Sediu	Director general	Obs.
1	AGROEXPORT	Bucuresti	Gruscă Mariana	
2	ARCIF	Bucuresti	Berbeci Vasile	
3	ARCOM	Bucuresti	Mocanu Xenel	
4	ARPIMEX	Bucuresti	Negritoiu Misu	

Nr. crt	ICE	Sediu	Director general	Obs.
5	ARTEXIM	Bucuresti	Voiculescu Constantin	
6	AUTO-DACIA	Pitesti	Stamatescu Ion	
7	AUTOEXPORTIMPORT	Brasov	Barbu Ovidiu	
8	CARPATI	Bucuresti	Nitulescu Alexandru	
9	CHIMICA	Bucuresti	Ionescu Dumitru	
10	COMTURIST	Bucuresti	Mătăuanu Marian	
11	CONFEX	Bucuresti	Pomponiu Romeo	
12	CONTRANSIMEX	Bucuresti	Irimescu Alfons	
13	DANUBIANA	Bucuresti	Sendrea Maria	
14	DUNĂREA	Bucuresti	Gavril Constantin	
15	ELECTROEXPORTIMPORT	Bucuresti	Tudor Petre	
16	ELECTRONUM	Bucuresti	Stan Anghel	
17	EXIMCOOP	Bucuresti	Făinis Dumitru	
18	EXPORTLEMN	Bucuresti	Vasiliu Eduard	
19	FRUCTEXPORT	Bucuresti	Stoiculescu Victor	
20	ICECOOP-ILEXIM	Bucuresti	Ursulescu Bujor	
21	INDUSTRIALIMPORTEXPORT	Bucuresti	Georgeos Constantin	
22	MASINEXPORTIMPORT	Bucuresti	Bălănută Ion	
23	MECANOEXPORTIMPORT	Bucuresti	Postelnicu Stelian	
24	MERCUR	Bucuresti	Paris Marin	
25	METALEXPORTIMPORT	Bucuresti	Ghită Constantin	
26	MINERALIMPORTEXPORT	Bucuresti	Geormăneanu Dan	
27	NAVEXIM	Galati	Vasilescu Octavian	
28	NAVLOMAR	Bucuresti	Covrig Viorel	
29	PETROLEXPORTIMPORT	Bucuresti	Stoica Florian	decedat
30	PRODEXPORT	Bucuresti	Iancu Constantin	
31	ROMAGRIMEX	Bucuresti	Cornaciu Marian	
32	ROMANOEXPORT	Bucuresti	Crisan Petru	
33	ROMCONSULT	Bucuresti	Burada Florin	
34	ROMCONTROL	Bucuresti	Paul Viorel	
35	ROMELECTRO	Bucuresti	Lazăr Corneliu	decedat
36	ROMENERGO	Bucuresti	Pârvescu Alexandru	
37	ROMPETROL-GEOMIN	Bucuresti	Tănăsescu Stelian	
38	ROMPROIECT	Bucuresti	Militaru Ion	
39	ROMSIT	Bucuresti	Dimitriuc Valentin	
40	ROMTRANS	Bucuresti	Mirică Ion	
41	TEHNOFORESTEXPORT	Bucuresti	Popa Constantin	
42	TEHNOIMPORTEXPORT	Bucuresti	Bortes Mircea	
43	TERRA	Bucuresti	Dumitrescu Ionel	
44	UNIVERSAL-TRACTOR	Brasov	Sava Radu Basarab	

Nr. crt.	ICE	Sediu	Director general	Obs.
45	UZINEXPORTIMPORT	Bucuresti	Stevoiu Vasile	
46	VITROCIM-FOREXIM	Bucuresti	Ionescu Victor	

În general, aceste întreprinderi nu dispuneau de importante valori imobiliare, fonduri fixe sau capital social, așa încât după '89 majoritatea s-au privatizat ușor prin metoda MEBO, oamenii din conducerea lor rămânând aceiași. De fapt, principalul lor capital erau ***relațiile*** cu firmele străine și cu uzinele românești specializate în producția de export și acel ***savoir faire*** pe care-l deprinseseră de-a lungul anilor de comerț exterior. Cei care s-au priceput să fructifice acest capital special au dat lovitura și au devenit în cinci ani mari miliardari.

Cum au reușit foștii directori generali și asociații lor să-și perpetueze monopolul asupra ramurii respective în materie de import-export? Printr-un model ingenios în patru timpi. Prima mișcare: privatizarea. A doua: contactarea fabricilor românești și cointeresarea directorilor acestora să continue a produce articole cerute pe piețe străine și să le exporte prin intermediul lor. A treia: contactarea firmelor-client străine în vederea prelungirii contractelor. A patra: reluarea legăturii cu banca românească sau străină, care finanțase în trecut operațiunea, pentru a convinge conducerea lor să repete figura în noile condiții. Bineînțeles, fiecare din ultimele trei mișcări se derulau cu succes datorită „cointeresării" celor care luau deciziile. În multe cazuri, directorii generali ai întreprinderii de comerț exterior au cumpărat pachete de acțiuni ale fabricilor producătoare, dobândind astfel controlul asupra acestora, iar uneori s-au înfipt în consiliile de administrație ale băncilor.

Foarte expeditiv s-a dovedit dl *Romeo Pomponiu*, directorul general al *CONFEX*. El și-a privatizat întreprinderea, a contactat fabricile de confecții din Satu Mare, Craiova, Sibiu și Focșani (pe care ulterior le-a achiziționat) și a perfectat un contract cu marele concern german Steilmann pentru cumpărarea confecțiilor, contract care include furnizarea metrajului de textile necesare la producția confecțiilor.

Director general la ***Românoexport*** era în decembrie 1989 ***Petru Crișan***. În 1990 el s-a orientat pe loc și a privatizat întreprinderea, asigurându-și partea leului: 55,9% din capitalul social. Apoi s-a pus pe treabă, acaparând două firme-client, SC Duras-Nehoiu, județul Buzău și pe Tricomontana SA tot din Nehoiu, ambele profilate pe exportul spre firmele străine cu care Crișan avea vechi relații de afaceri. Treptat, om strângător, Crișan a devenit acționar la încă 14 întreprinderi, fără a neglija nici un moment firma-mamă Românoexport, care în 1994 figura în Registrul Comerțului cu 54 miliarde lei cifră de afaceri. Cu o asemenea performanță Petru Crișan s-a calificat ca ministru al Comerțului în guvernul Văcăroiu, unde, între altele, era abilitat să aprobe licențe de export și import. Cum spun englezii: ***The right man in the right place*** (omul potrivit la locul potrivit).

La ***Tehnoforestexport*** se afla în anii '80 un tânăr care promitea: ***Viorel Cataramă***. Firma exporta masiv mobilă românească în țările vest-europene, dar tânărul Cataramă avea o slăbiciune deosebită pentru Belgia și Olanda, unde își stabilește relații strânse cu compania ME Diffusion. Din 1984 el este directorul pentru Europa de Est al firmei belgiene *Belco*. După răsturnarea din decembrie '89 el se dezmeticește repede și în 1990 înființează SC Elvila SRL și fabrica Elmoberon din Beiuș, a cărei producție de mobilă o

exportă în proporții de 95%. Apoi își îndreaptă focul spre uzina Relaxa și construiește la Bacău fabrica Elbombix cu secții de filatură, confecții de mătase etc. Efortul n-a fost zadarnic: în 1994 Elvila International figurează în topul societăților private cu o cifră de afaceri de 81 miliarde lei. A fost și el un timp scurt subsecretar de stat, că face politică liberală, dar Cataramă subliniază mereu că se consideră mai presus de orice om de afaceri.

Spre comerțul exterior s-a simțit atras și generalul ***Victor Atanasie Stănculescu***. În 1959 ca șef al Secției de Înzestrare a Armatei din Marele Stat-Major, avansat în 1980 ca șef al Departamentului de Înzestrare a Armatei s-a ocupat intens de exportul și importul de armament. Cu relațiile create în Occident, el devine după '89 reprezentantul marelui concern englez Bali, înființând la București firma Bali Trading Co., cu o cifră de afaceri de 20-22 milioane dolari în 1991 și 155 milioane dolari în 1992. În asociere cu Kay International din Londra, broker al marii companii Lloyds, înființează Asigurarea Anglo-Română, asigurări navale, aviatice ș.a.

Tot din mediul comerțului exterior a decolat cu viteza unei rachete ***George Constantin Păunescu***. El și-a făcut ucenicia în anii '80 la Milano, Italia, ca șef al Agenției Comerciale a României, după care și-a completat educația ca director în Ministerul Comerțului Exterior. Cu dolarii agonisiți „dincolo" și cu relațiile câștigate în lumea afacerilor din Occident, el a creat în 1991 firma ***Ages SRL*** cu 152 obiecte de activitate și firma ***Poolgec***, exportatoare și importatoare de tinichea și fier pentru oțel-beton, ciment, zahăr, orez, petrol, cereale – tot ce simțea că se cere pe piața românească sau occidentală, situând firma pe locul 4 în

topul întreprinderilor de acest gen. Împreună cu fratele său, Viorel Păunescu, patronul lui Melody Bar, frații Păunescu au obținut controlul asupra hotelurilor Intercontinental (profit 20 milioane dolari anual), Lido din București și Rex din Mamaia. Este președintele UGIR și deține o avere estimată la multe sute de miliarde lei. O lovitură spectaculoasă a constituit-o achiziționarea pentru compania DacAir a 24 avioane canadiene DASH-8 cu rază medie de zbor pe baza unui credit de 425 milioane dolari furnizat de bănci nord-americane.

O apariție meteorică în lumea businessului românesc a constituit-o ***Dan Voiculescu***, care a lucrat un an la Tehnoforest și 12 ani la Vitrocim. Având o solidă bază financiară în Cipru, în firma ***Crescent*** (patron dl. Sambar) face masive exporturi de ciment și apoi construiește ***Grivco International***, o uzină de mecanică fină care în 1994 se află în topul firmelor industriale cu o cifră de afaceri de 26,562 miliarde de lei. El a importat utilaj modern cu care a echipat tipografia ***Intact***, unde-și tipărește cotidianul ***Jurnalul Național***. Dan Voiculescu este și patronul postului de televiziune ***Antena 1***, dispunând și de două avioane de transport (personal jets). Holdingul lui Dan Voiculescu pare mai solid decât altele, pentru că nu s-a bazat pe credite bancare, folosind în forță capitalul propriu și al patronului din Cipru.

Sfera afacerilor fiind foarte fierbinte, competiția este aprigă și în afirmarea pe plan social a marilor magnați. George Constantin Păunescu a ajuns președinte al UGIR, iar Dan Voiculescu a creat Asociația Oamenilor de Afaceri, la care s-a raliat și Viorel Cataramă, George Copos și alții.

Coridorul Diasporei

Dintre românii emigrați în Occident, care au făcut acolo avere, iar după '89 s-au întors în țară pentru a se înrola în economia românească, figura lui ***Ion Țiriac*** domină scena. Fostul jucător de tenis, managerul mai multor campioni, între care Boris Becker, s-a stabilit în Germania și, datorită unor întinse relații în lumea oamenilor de afaceri și unei intuiții excepționale în materie de investiții (recunoscută în presa germană), și-a creat o situație prosperă cu case la Frankfurt, New York, Los Angeles și un profit evaluat în 1993 la 100 milioane dolari. La începutul lui 1990, Țiriac a revenit în România, unde treptat a pus bazele unui adevărat imperiu. În colaborare cu BERD a creat Banca Țiriac, prima bancă privată din România, a obținut reprezentanța firmelor Mercedes, Siemens și Lufthansa și a investit în numeroase firme comerciale și industriale. Urmând o strategie a diversificării, a creat o agenție de știri Mediafax și împreună cu un trust american a lansat canalul de televiziune PRO-TV.

O altă figură importantă a diasporei este ***Sever Mureșan***. Fost jucător de tenis la Dinamo cu grad de locotenent M.A.I., el se stabilește în Franța în 1979, se căsătorește la Dijon în 1980 cu aprobarea autorităților din țară și vine cu mașina anual în vizită la București. După '89, în combinație cu firma ***Croissant de France***, Mureșan lansează în ianuarie 1990 societatea Paniro. Obține un credit de 16 684 000 franci francezi de la BRCE, rambursabil în lei, pe care îi transferă la Dacia Felix, devenind un acționar major al băncii clujene. Firma Invest Group, pe care o înființează la Cluj are în 1995 un capital social de 30 milioane dolari, dar așa cum a reieșit din polemica cu conducerea băncii Dacia-Felix datorează acestei bănci sute de miliarde lei.

Marcel Avram, plecat în 1948 în Israel, se stabilește în Germania, unde ajunge patronul lui ***Mama Concerts***, a doua companie de impresariat din lume. După '89 înființează la București firma Romsat, lansează canalul de televiziune Tele 7 ABC și postul de radio 2M+ și se asociază cu grupul Express al lui Mihai Cârciog. Marcel Avram a organizat turneul lui Michael Jackson în România.

În această categorie mai pot fi citați: ***Mihai Cârciog***, proprietarul trustului de presă Expres, acționar al hotelului Athenée Palace ca și al altor întreprinderi, ***George Pădure***, revenit în țară din Belgia, pentru a înființa marea companie GEPA, ***Alexandru Feig*** din Germania, proprietarul firmei București-Berlin, ***Heinrich Schorsch***, reîntors din Germania și stabilit la Timișoara, unde preia o mare parte din exportul de porci, creează fabrici de mezeluri și una de sucuri la Baia Mare, devenind și reprezentantul companiei OPEL, și cunoscutul om de afaceri stabilit în Italia, ***Iosif Constantin Drăgan***, care înființează în țară mai multe edituri și ziare locale și cumpără acțiuni în petrol și gaze.

Coridorul Self-made-men

În istoria electronicii americane este descris ca un moment romantic cazul inginerului-inventator Steven Jobs care a început făurirea marelui concern Apple, producător de PC (computere personale) într-un garaj din Silicon Valley-California. Ei bine, avem și noi cazul unor români care au pornit de jos, dispunând de un mic capital și au ajuns în numai cinci ani posesorii unor întreprinderi valorând zeci sau sute de miliarde lei.

Constantin Toma, născut în comuna Țintești-Buzău, a studiat tehnologia construcțiilor de mașini la Galați devenind șef de secție la o fabrică metalurgică, pentru ca imediat

după '89, cu o sută de mii de lei în buzunar, care erau bani în 1990, să pună pe picioare împreună cu opt colegi de fabrică o mică uzină într-un grajd cumpărat de la un CAP. Acolo a început să producă în serie un purificator de apă Aquator, invenția lui Constantin Pascu, care s-a vândut bine în toată țara și chiar în străinătate. Cu o extraordinară repeziciune, Constantin Toma a creat fabrica Emaflux, specializată în producția corpurilor și sistemelor de iluminat cu halogen și încă șase fabrici pentru produse forjate, tratamente termice și prelucrarea inoxului, reunite într-un mare holding ROMET, devenind cel mai puternic om de afaceri din județul Buzău. Călărind pe legea care acordă scutire de impozite pentru fiecare brevet de invenție, Constantin Toma a cheltuit peste 500 milioane lei pentru cercetare și după cum mărturisește el, abia în 1994 a început să curgă profitul de un miliard și jumătate.

Dar în fruntea acestor magnați porniți de jos se află neîndoielnic ***George Copos*** cu a lui soție-antreprenor. Ca membru în Federația Internațională a Studenților, Copos a avut ocazia să călătorească în țările occidentale și să vadă pe viu cum funcționează afacerile în economia de piață. În 1990, el a înființat celebra cofetărie de calitate ***Ana*** și tot atât de faimoasa brutărie ***Ana***. După care, printr-o fericită combinație cu firma coreeană Samsung a fondat compania ***Ana Electronic*** și a importat utilaje pentru o fabrică de montaj și produse electronice, scutită de impozite pe cinci ani.

Considerat a fi unul dintre vârfurile noii clase capitaliste, profitul lui în 1995 este estimat a fi crescut la 40 milioane dolari.

Gelu Tofan a lucrat cinci ani la uzina de anvelope Danubiana. După '89, împreună cu un asociat și folosind un

fond de 50 000 dolari primit de la fratele său din Canada, a cumpărat un TIR și un camion, cu care a început să vândă anvelope în toată țara. După numai un an, el dispunea de 12 depozite pentru vânzarea camerelor și anvelopelor de automobil. Cifra de afaceri a lui Tofan Group SA a evoluat astfel: 30 milioane lei în 1992; 6 miliarde în 1993; 48 miliarde în 1994 și peste 100 miliarde în 1995.

Cristian Țânțăreanu s-a născut în comuna Corbeanca, pe care s-a decis să o pună pe harta lumii. Inginer constructor, director adjunct la Trustul de Lucrări Speciale și Izolații Tehnologice înainte de '89, el a construit după această dată un shopping center PRISMA pe șoseaua București-Ploiești cu circa 600 de magazine mici care vând la prețuri atractive cele mai variate mărfuri și a înființat, în asociație cu firme străine McDonald's, Amico ș.a., holdingul API cu o cifră de afaceri inițială de peste 10 miliarde lei. A lansat proiecte de investiții pentru construirea de cartiere rezidențiale cu vile în valoare de sute de miliarde lei.

Coridorul bancar

În lumea contemporană capitalul bancar domină piața și constituie de aceea o atracție extraordinară pentru toți cei ce visează să devină bogați. Nici cel mai priceput industriaș sau comerciant nu poate realiza într-o singură zi un câștig de 1 miliard dolari, așa cum a reușit magnatul american Soros printr-o magistrală lovitură de bursă. De aceea nu-i de mirare că și în România, după '89, atracția pentru operațiuni financiare a devenit un fenomen de masă, iar băncile, fondurile mutuale ale oamenilor de afaceri și societățile de investiții, pentru a nu mai vorbi de escrocheriile piramidale gen Caritas au apărut ca ciupercile după ploaie.

Dar dacă pentru a lansa o întreprindere industrială sau comercială, aşa cum am văzut, se poate exploata poziţia de director, se fructifică relaţii de afaceri sau se obţin credite, înfiinţarea unei bănci cere o sumă iniţială de zeci şi sute de miliarde lei bani peşin. De unde o asemenea sumă în România lui Ceauşescu? Iată enigma pe care trebuie să o elucidăm. Ce fel de oameni erau şi din ce categorie socială făceau parte fondatorii băncilor private din România?

Din punctul de vedere al capitalului, funcţionează în România trei tipuri de bănci: de stat, cooperatiste şi private. La 31 decembrie 1994 ele se prezentau astfel (în milioane lei):

	Total active	Credite acordate	Depozite-clienti	Profit net
De stat				
Banca Comercială Română	2 998 208	2 011 654	2 084 532	138 528
BANCOREX (BRCE)	3 227 687	2 060 500	1 629 857	82 880
Banca Agricolă	4 471 136	3 483 022	1 118 581	32 795
Banca Română pentru Dezvoltare	1 383 168	586 426	992 669	98 408
Casa de Economii şi Consemnaţiuni (CEC)	1 603 600	953 800	1 049 000	51 800
Banc Post	408 126	72 709	309 993	19 825
Cooperatiste				
Bankcoop	578 488	335 942	140 484	6 665
Mindbank (Mica Industrie şi Libera Iniţiativă)	74 667	11 725	35 192	7 348

	Total active	Credite acordate	Depozite-clienti	Profit net
Particulare				
Banca Ion Tiriac	454 504	232 332	345 158	15 475
Banca Dacia Felix	1 528 496	488 590	580 489	18 354
Banca Românească	18 977	3 073	6 535	1 006
Banca Internaţională a Religiilor	85 864	11 719	24 927	2 745
Credit Bank	date în curs de revizuire			
Columna Bank	înfiinţată în 1995			

Fondatorii și conducătorii băncilor private, cu excepția lui Ion Țiriac, provin din aparatul financiar de stat al vechiului regim. Marcel Ivan, președintele Credit Bank, a fost directorul sucursalei Ilfov a Băncii Agricole; Ion Sima, președintele Băncii Dacia Felix, lucra la Banca de Investiții Cluj; Banca Românească, unde figurează liderul liberal Radu Câmpeanu, este condusă de Gh. Crăiniceanu, fost președinte al BRCE și Dumitru Lăzăroiu, fost director al Direcției Valutare din Ministerul de Finanțe; șeful Bankcoop, Dinulescu, a fost președinte al Casei de Credit a Cooperației de Consum, iar Prunduș și Radu, care conduc Mindbank, au fost funcționari superiori la BRCE.

Nici unul dintre aceștia nu dispunea de miliardele necesare pentru a înființa o bancă, așa încât și în cazul băncilor private sursa a fost ***capitalul de stat*** al întreprinderilor cointeresate. Marcel Ivan a clădit Credit Bank din subscrierea masivă de capital a Hotelului Intercontinental, Romcereal și a altor întreprinderi de stat, iar la Dacia Felix au subscris capital Electroaparataj SA Cluj, Nord Conforest Cluj, ASTRA, ARCOM, F.P.P. Transilvania plus firmele lui Sever

Mureșan. Oricine va cerceta lista acționarilor băncilor private, va descoperi numele unor importante întreprinderi de stat. Bineînțeles, ulterior au cumpărat acțiuni și au depus mari sume de bani zeci și sute de cetățeni. În cazul celor două bănci cooperatiste, problema a fost mai simplă deoarece existau capitalurile fostelor cooperative.

Majoritatea băncilor s-au activizat rapid pe piața financiară și, după cum se vede în tabelul de mai sus, au realizat profituri remarcabile în 1994 – 138 miliarde lei Banca Comercială Română, 98 miliarde BRD, 82 miliarde BANCOREX ș.a. Au apărut, însă, și nereguli scandaloase, acordarea unor credite de zeci și sute de miliarde de lei, manipularea iresponsabilă a banilor publici în activitatea Băncii Dacia Felix și Credit Bank, care au cerut intervenția energică a Băncii Naționale, abilitată prin lege să controleze operațiunile tuturor băncilor – de stat și private.

Din raportul Băncii Naționale reiese că Dacia Felix a înregistrat în 1994 pierderi de peste 60 miliarde lei, dar a raportat un profit brut de 21,7 miliarde lei. Din acest profit imaginar, banca a plătit dividende în valoare de 11,1 miliarde lei. Același raport dezvăluie că 97% din credite au fost acordate fără îndeplinirea condițiilor legale, iar în 1995 pierderile BDF s-au ridicat la peste 530 miliarde lei. Între plasamentele la firme cu care conducerea băncii stabilise relații speciale sunt citate și firme străine – ASTRA din Luxemburg, DISKOUNT UND EFEKTEN și CORYNSA din Elveția (413 miliarde lei), iar în țară cele mai mari firme debitoare sunt ASTRA, Transilvania – 443 miliarde lei, DARIANNE – 131 miliarde lei.

Simbioza putere-capital

Cum afectează schimbările din configurația socială a țării spectrul ei politic?

După cum am văzut, 1990 și 1991 au fost ani de încremenire a vechii structuri sociale și abia spre sfârșitul lui 1992, ca efect al schimbărilor bruște în viața economică, s-a produs o primă dislocare a vechii structuri. În alegerile din mai 1990 muncitorii și țăranii au dominat votul popular și drept rezultat a câștigat cu 85% „un președinte pentru liniștea noastră". Am avut deci liniște. Reforma economică era pusă la păstrare: din vechea construcție nu s-a mișcat nimic.

*

În alegerile locale din 1992 s-au făcut deja simțite deplasările din societatea românească. Liberalizarea prețurilor și a comerțului exterior, privatizarea comerțului, micii industrii și serviciilor, lovitura dată CAP-urilor prin Legea Fondului Funciar au zdruncinat din temelii vechile relații sociale și au inaugurat un proces de transformare socială profundă. Clasa muncitoare cunoștea un declin numeric, pierdea poziția și prestigiul social din timpul comunismului, era lovită de escaladarea prețurilor și iritată de perspectiva șomajului. Era una din explicațiile faptului că în centrele urbane industriale, în frunte cu Bucureștiul, candidații opoziției au câștigat posturile de primari.

Am examinat la începutul capitolului impactul social în alegerile legislative și prezidențiale din toamna anului 1992. Merită să fie menționată aici și părerea lui Petre Datculescu: „În primul rând, populația rurală și cea din orașele mici aveau interese comune. Aceste grupuri au fost afectate pozitiv de împroprietărirea rurală inițiată sub președinția lui Ion Iliescu... Dar, confruntați cu dificultăți enorme și cu perspective incerte de a-și păstra pământul, noii proprietari aveau nevoie de un sprijin puternic din partea statului. Votându-l pe Ion Iliescu ei au sperat că statul va prelua o parte din dificultățile lor, ajutându-i să prospere și să-și salveze proprietatea.“ [37]

Cu alte cuvinte, și pe plan social, România se afla în perioada de tranziție, o tranziție mai lentă și oarecum întârziată în raport cu cea din planul politic și economic. Acest decalaj își punea amprenta asupra spectrului politic. Lipsa unei cristalizări a forțelor sociale îngreuna străduința firească a fiecărui partid politic de a-și identifica baza socială pe care s-o reprezinte, să-i apere interesele și să o cultive pentru a găsi în ea sprijin electoral. În aceste condițiuni, noțiuni ca stânga, centru, dreapta, care au sens într-o structură socială oarecum determinată, suferă de ambiguitate, ceea ce și explică șovăiala unor partide de a se declara în mod categoric la stânga sau dreapta spectrului politic, toate preferând să se lipească de centru. Chiar și partidele aflate la extrema spectrului politic se fereau să iasă la bătaie cu programe radicale.

Partidul Democrat provenit din FSN s-a declarat social-democrat, deși în 1991 guvernul Roman adoptase un program reformist neo-liberal. PNȚ a renunțat la accentul țărănist, îmbrățișând o doctrină de centru-dreapta, democrația creștină. În sfârșit, PRM și PUNR, moștenitoare ale

comunismului național praticat de Ceaușescu, au adoptat poziții naționalist-șovine pe plan intern și extern, recurgând la recuzita ideologică a dreptei.

Campania electorală din 1996 reflectă pentru prima dată ponderea pe care au dobândit-o în societatea românească noile forțe sociale în fază embrionară: ***clasa mijlocie și stratul ei superior – capitaliștii***. Cele două forțe sociale colorează o parte a spectrului politic, determină afirmări mai cutezătoare în programele unor partide și pricinuiesc oscilații semnificative în sânul puterii. Dispunând de ziare și reviste, posturi de radio și televiziune, marii capitaliști devin un factor important de influențare a opiniei publice și electoratului.

PL '93 s-a pronunțat pentru restituirea tuturor caselor vechilor proprietari, ***restitutio ad integrum***, iar liderul său, Dinu Patriciu, a declarat în stil „Lady Thatcher" că nu va admite ca, atunci când tona de huilă pe piața mondială costă 25 dolari, să plătim pentru tona din Valea Jiului 55 dolari pentru a acoperi salariile umflate a peste o sută de mii de mineri. Emil Constantinescu, care în 1992 cerea „votul sărăcimii", acum precizează: Convenția Democratică reprezintă alternativa de ***dreapta*** a guvernului Văcăroiu, publicând un program „Contract cu România" inspirat de un program al republicanilor de dreapta din SUA, „Contract with America".

Dar cea mai frapantă mutație în viața politică românească, deși nemărturisită deschis, o găsim în evoluția puterii din ultimii ani. Premierul Văcăroiu l-a apărat până în ultima clipă pe ministrul Comerțului, Petru Crișan, deși acesta fusese demascat în presă ca fiind proprietarul sau administratorul a numeroase firme de comerț exterior (în total 16). Președintele Iliescu a participat la inaugurarea

unor noi hoteluri de lux, ca și la ocazii festive a unor „joint ventures“, cum este Fabrica de bere „Ursus“, ceea ce n-ar fi făcut în 1990 și 1992.

De fapt, mi se pare firesc ca mutația să se producă în sectorul cel mai direct afectat de apariția noilor forțe sociale în vârful piramidei societății românești – ***puterea***. Nici clasa mijlocie, nici marii industriași, comercianți sau bancheri nu-și puteau iniția și rotunji averile și nici nu se puteau afirma pe plan social fără sprijinul celor aflați la putere. La rândul lor, cei care dețin puterea nu se pot izola de noul mediu social care se formează în jurul lor și cu greu rezistă tentației de a se implica mai mult sau mai puțin direct în afacerile bănoase care se fac sub nasul lor și sunt, de fapt, la îndemâna lor. ***Simbioza dintre putere și capital este o trăsătură principală a perioadei de tranziție***. Faptul demonstrat mai sus că formarea noii clase capitaliste se realizează în principal pe socoteala statului, proprietarul celor mai importante bunuri din țară, face ca simbioza putere-capital să nu fie facultativă, ci rezultatul unui ***proces social necesar*** și ***inevitabil***. Reprezentanții puterii executive și legislative vor găsi desigur căile și mijloacele pentru a crea acestei „sfinte alianțe“ condiții de perfectă legalitate în statul de drept.

Tăria extraordinară cu care această simbioză își apără dreptul la existență s-a manifestat din plin în februarie și martie 1995, atunci când parlamentul a respins art. 7 al proiectului Legii privind statutul deputatului și al senatorului care prevedea obligația legislatorilor de a renunța la calitatea de membru în consiliile de administrație și adunările generale ale acționarilor (AGA) din întreprinderile de stat. În definitiv, ce înseamnă calitatea de membru AGA?

Contractul de reprezentare adoptat de Consiliul de Administrație al FPS prevede, pe lângă o remunerație de 25 000 lei plus diurna de rigoare și decontarea cheltuielilor de deplasare pentru fiecare ședință, următoarele:

• o sumă brută de 50 000 lei pentru fiecare milion care depășește dividendul;

• o sumă brută de 50 000 lei pentru fiecare milion ce recuperează pierderea față de perioada de bază;

• o sumă fixă de 50 000 lei pentru menținerea la nivelul perioadei de bază a dividendului;

• în funcție de alte situații care apar în cursul anului financiar vor fi stabilite și alte forme de remunerare.

Întrucât s-a constatat că membri AGA au încasat zeci de milioane, unii chiar sute de milioane, s-a stabilit în decembrie 1994 că remunerația „nu va depăși de 2,5 ori salariul brut al managerului, sau după caz, al directorului general“. Cum aceștia au salarii între 2-3 milioane lunar, limita pentru un membru AGA este 5-7 milioane lei lunar. La Oil Terminal Constanța, drept urmare a beneficiului de 5 miliarde în 1994, membrii AGA au primit câte 150 milioane lei dividende pentru un an.

Dar numeroși deputați sau senatori sunt membri în mai multe AGA și consilii de administrație. S-a evidențiat în presă cazul deputatului Ioan Dumitrescu (PDSR), vicepreședinte al Comisiei Anticorupție a Camerei Deputaților, care la acuzația că este membru în 6 AGA a dezmințit cu indignare: „Nu sunt în 6, ci doar în 4 AGA, iar soția mea doar în 3.“ Este vorba de SC Mamaia, Șantierul Naval 2 Mai-Mangalia, SC Vinvico, SC Olimpus-Mangalia, SC Navrom și Consiliul de Administrație al RA Zona Liberă Constanța Sud, iar soția: SC Agiloc, Avicola SA Agigea și

Sorena SA. În ce privește îndeletnicirile acestor membri AGA este tipică declarația aceluiași deputat Ioan Dumitrescu: „Am obținut pentru Navrom un credit de 11 milioane dolari; am luat, împreună cu dl ministru Mihăilescu, vapoarele firmei ***Ilempa***, care avea 1 milion dolari datorii către Navrom, și le-am dat firmei Ritz-Rom care a acoperit aceste datorii; am ajutat Șantierul Naval 2 Mai-Mangalia în relațiile cu firma sud-coreeană Daewoo și firma Blue Flag din Grecia, cu care suntem în tratative de asociere; La SC Vinvico i-am ajutat să intre pe piața suedeză și engleză; la SC Mamaia, am contribuit la încheierea unor contracte externe de turism.“ [38]

Ar fi greu să se mai facă distincția între un deputat și un om de afaceri!

Iată o mostră a tipului de privilegiu parlamentar, reprezentant FPS în AGA pe județe:

Alba:

Maier Ioan, deputat PDSR, Cetatea SA, PECO Alba

Argeș:

Rizescu Gheorghe, senator PDSR, Cara SA
Simionescu Constantin, senator PDSR, ARPECHIM SA
Jugravu Marin, deputat PDSR, Câmpulung SA, CONMUS SA
Nistor Iulian, deputat PDSR, ARO SA, ARPO SA

Botoșani:

Mocanu Dumitru, senator PDSR, LUCEAFĂRUL
Moldovan Constantin, senator PRM, CONDACIA

Brăila:

Broscățeanu Ioan, senator PDSR, PECO SA
Matetovici Mihai, senator PDSR, PROMEX SA
Petre Petrică, deputat PDSR, GLUBEDEX SA, VINALCOOL SA

Constanța:

Anton Marin Mangiurea, deputat PDSR, EFORIE SA
Mihai Liță, deputat PDSR, CARMEGO SA și FRUVILEG SA

Gheorghe Dumitrașcu, senator PDSR, LIBRAMARIS SA

***Dolj*:**

Andrei Potcoavă, senator PL' 93, CRAIMODEX SA și ELPRECO SA

***Mehedinți*:**

Nicolae Serdin, deputat PDSR, PECO SA, MERVA SA și DROBETA CILDRO SA

Eugen Nicolicea, deputat PDSR, MEDRO SA și SEVER NAV SA.

Ne amintim că problema a fost viu disputată în parlament. În martie 1995, când președintele Comisiei Juridice, Ion Predescu, a susținut art. 7 al proiectului de lege privind statutul senatorului și deputatului, care prevedea incompatibilitatea calității de parlamentar cu participarea ca membri în întreprinderi de stat, doar un număr mic de colegi l-au susținut și chestiunea a fost îngropată. Ceva asemănător s-a întâmplat la Consiliul Național al PDSR, deși în mesajul președintelui Iliescu se sublinia apăsat că, într-un sistem democratic, răspunderile politice ale demnitarilor sunt incompatibile cu participarea, prin cumul de funcții, la conducerea unor unități din sectorul de stat. „Nu vă ascund", scria Iliescu, „că sunt dezamăgit de lipsa de inițiativă și insuficienta combativitate ale PDSR față de cortegiul evenimentelor negative din societatea românească." Consiliul Național s-a încheiat, însă, fără vreo rezoluție precisă în această privință.

La începutul lunii martie, însuși președintele Iliescu, după o întâlnire cu reprezentanții patronatului, a cerut directorilor de ziare să înfățișeze și „latura pozitivă" a oamenilor de afaceri, ceea ce, evident, n-ar fi făcut în 1992: PDSR este astfel frământat de conflictul dintre curentul de stânga de-

votat milioanelor de oropsiți ai soartei și cerința pragmatică de cooptare a „noii clase".

Ca și în Polonia, atât președintele Iliescu cât și premierul Văcăroiu au fost acompaniați în vizitele făcute în țări străine de oameni de afaceri, printre care cităm: George Constantin Păunescu, Viorel Cataramă, Dan Voiculescu, generalul Stănculescu, George Copos.

Ce înseamnă „euro-atlantic“ pe plan social?

Imediat după ’89 s-a încetățenit la noi formula „să intrăm în Europa“, pentru ca după aceea expresia la modă să devină „integrarea României în structurile euro-atlantice“. Treptat, lucrurile s-au mai concretizat și am aflat că este vorba de fapt de intrarea în ***Uniunea Europeană***. Ni s-a explicat că pentru a fi primiți în UE trebuie să îndeplinim anumite condiții economice, politice și juridice și s-a elaborat chiar „Strategia Postolache“, care precizează care sunt aceste condiții, cum și când ar putea România să le îndeplinească, pentru a fi acceptată ca membru plin al acestei comunități. Adaosul „atlantic“ a apărut o dată cu decizia ***Organizației Tratatului Nord-atlantic***, NATO, de a se extinde în răsăritul Europei și a încorpora în sânul său fostele state comuniste, la început sub forma „parteneriatului pentru pace“. De data aceasta prevalează criteriile militare de securitate.

Dar ce înseamnă integrarea în cele două organizații internaționale din punct de vedere ***social***? Răspunsul la această întrebare va elucida, cred, natura și sensul schimbărilor sociale din țara noastră pe care le examinează această carte. Chiar dacă tranziția României la democrație și economie de piață are loc în condiții istorice speciale, nu e mai puțin

adevărat că studierea aprofundată a modelului euro-atlantic ne poate explica mai bine acele trăsături noi ce se afirmă în prezent în societatea românească.

Modelul societății occidentale a fost creat la început în Europa, dar în epoca contemporană a căpătat un contur modern în America – țara capitalismului la pătrat. Clasa mijlocie, deși rezultat al unor evoluții sociale obiective, este o invenție americană și, așa cum am văzut, teoria ei a fost formulată în SUA, devenind o alternativă la viziunea marxistă de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Istoriografii și sociologii americani descriu America drept ***a nation of businessmen*** (o națiune a oamenilor de afaceri). Clasica formulă a fostului președinte Coolidge: ***The business of America is business*** revine mereu în literatura istorică și politică.

Dacă în vechi țări capitaliste ca Anglia, Franța sau Germania, unde a existat o puternică tradiție feudală-aristocratică, se observă o oarecare pudoare și ezitare în reliefarea publică a rolului pe care-l joacă omul de afaceri, în America, imaginea socială pe care decenii de prelucrare ideologică au creat-o businessmanului, îi permite acestuia să iasă direct în scenă și să apară fără nici o jenă, nud și fără frunză de viță, pe firmamentul social și politic. Dacă cuiva i-ar veni ideea să construiască la New York un panteon închinat „aux grands hommes la patrie reconaissante", Lincolnii și Jeffersonii s-ar găsi alături de Rockefelleri, Morgani, Duponți sau Melloni. În 1992, miliardarul Ross Perrot, fără să aibă vreun partid politic, s-a lansat pe banii lui în campania prezidențială și a luat o groază de voturi. Și anul acesta un miliardar, Steve Forbes, patronul unei celebre reviste economice, s-a înrolat în bătălia pentru candidatura republicană la președinția Americii și într-un stat, Arizona, a ieșit pe

primul loc. În țările noastre, sub comunism, nu s-au putut afirma în politică magnați ai banului. Dar imediat după '89, un polonez emigrat în Canada, unde a făcut avere, s-a întors în patrie pentru a candida la președinție și a ajuns să-l confrunte pe Walesa în turul doi. Și în România s-a întâmplat așa ceva, dar cu rezultate mai modeste. Ion Rațiu s-a întors din Anglia cu tolba plină de lire sterline, pentru a candida la președinție în 1990; Sorin Marpozan, originar din Sibiu, plecat cu 15 ani în urmă în America, unde a devenit milionar, s-a întors în țară pentru a candida la președinție și a început să cumpere pagini întregi de publicitate în acest scop. Alți bogătași, Dinu Patriciu și Viorel Cataramă, au devenit lideri liberali, iar Dan Voiculescu a înființat Partidul Umanist.

Businessmanul este un personaj favorit al presei americane. În persoana lui sunt întruchipate trăsături ale vechilor eroi: pionierul care a împins spre Vest frontierele Statelor Unite, căutătorul de aur din California, fermierul din Texas și Arizona care-și apără proprietatea cu arma împotriva banditilor. Energic și întreprinzător, interesant și dramatic, plin de inițiativă și fantezie când trebuie să scoată bani din piatră seacă, pragmatic și psiholog în cunoașterea virtuților și păcatelor omenești (doar și unele și altele pot fi surse de câștig), deschis față de noi idei comerciale, pătruns de importanța reclamei – figura businessmanului este omniprezentă în coloanele ziarelor, stârnind admirație și invidie. Deschide la întâmplare orice ziar american! Vei găsi ultimele noutăți: numiri de președinți sau directori ai marilor companii sau bănci, fotografia lor și nu rareori biografia lor romanțată. Au început timid și ziarele noastre să publice asemenea știri. Când postul național de televiziune a prezentat o scenă de familie în casa magnatului George Con-

stantin Păunescu, cu ocazia sărbătorilor de Crăciun, un ziarist s-a burzuluit. Dar, după ce vor trece ani, oamenii se vor obișnui cu asemenea imagini. Doar fac parte din modul de viață al noii societăți euro-atlantice.

Umanizarea magnaților plini de bani, zugrăvirea trăsăturilor generoase ale cavalerilor din Wall Street – filantropi, sponsori culturali, mecenați ai artelor, epitropi ai bisericilor – este una din specialitățile mass-media americane care își face loc treptat și la noi. Unele reviste ilustrate au publicat portrete ale marilor oameni de afaceri români, iar în paginile sportive au apărut elogii la adresa lui Sever Mureșan, organizatorul competiției Romanian Open Tenis. Copos și alți bogătași, inspirați de modelul Berlusconi, au devenit patroni ai unor echipe de fotbal. Sponsorizarea unor manifestări culturale sau artistice a intrat deja în practica vieții noastre sociale.

După patru decenii de demonizare a societății capitaliste, schimbarea de mentalitate și de valori se efectuează încet și cu oarecare rezistență, cu atât mai mult cu cât imaginea omului de afaceri ca figură reprezentativă a noii societăți românești este știrbită aproape cotidian de senzaționalele dezvăluiri ale actelor de necinste, loviturilor marilor escroci și „găurilor“ în bugetul statului care populează prima pagină a ziarelor.

În sfârșit, începe să se facă simțită și la noi prezența în politică și în posturi de stat a tipului pe care americanii îl numesc „successful businessman“. În Occident se consideră normal ca oameni care s-au dovedit capabili să conducă mari întreprinderi industriale sau bancare să preia conducerea unor ministere, în special a celor economice și financiare, iar uneori chiar șefia guvernului. Dar ceea ce în Europa constituie o excepție, în America este o regulă. Când

Eisenhower și-a format guvernul, presa l-a numit „Cadillac Cabinet". Democratul Kennedy, la rândul său, a ales ca miniștri la Apărare – pe McNamara, directorul uzinelor Ford, la Finanțe – bancherul Dillon, la Departamentul de Stat – Dean Rusk, președintele Fundației Rockefeller. Chiar actualul președinte Bill Clinton, venit la Casa Albă pe o platformă de centru-stânga, și-a populat guvernul cu bancheri – Roger Altman, Samuel Berger, Robert Rubin, președinte al firmei de investiții Goldman Sachs și alții. La Pentagon funcționează un adevărat carusel: civilii care urcă și ocupă un post de conducere în departament sunt directori sau președinți ai marilor trusturi de armament, iar generalii care coboară și ies la pensie trec la conducerea industriei de arme. Robert McNamara a trecut de la direcția companiei Ford la postul de secretar de stat al Apărării, iar Weinberger, secretar de stat al Apărării în Administrația Reagan, venea de la marele concern californian Bechtel. Și invers, de la Pentagon în industria de armament. Pe locul întâi pe lista firmelor cu contracte militare s-a aflat mereu ***General Dynamics***. Ei bine, președinte al firmei ***General Dynamics*** în anii '60 era Frank Pace, fost ministru al Armatei de uscat, iar vicepreședinți Earl Johnson, fost ministru-adjunct (1950-1954), Gordon Dean, fost șef al Comisiei pentru Energia Atomică (1950-1953), Joseph Mc. Narney, general, fost comandant al trupelor americane în Europa, Lawrence Richardson, amiral. Director la ***General Dynamics*** era William Palmer Dixon, fost locțiitor de Stat-Major al Flotilei 9 de Aviație. Un Consiliu de Administrație în care erau judicios reprezentate toate armele, deoarece ***General Dynamics*** are contracte de armament și furnituri militare de la muniții și puști până la rachete. Celebrul amiral Radford, fost mulți ani șeful Statelor-Majore Unite ale SUA a devenit

director al concernului ***Philco Corporation***, alt contractant principal al Pentagonului, iar generalul Clarence Irvine, loc-țiitor al șefului de Stat-Major al Aviației, în momentul când a ieșit la pensie a fost numit director al lui ***Avco Corporation***, care furnizează bombardiere Pentagonului.

Chestiunea a devenit atât de scandaloasă încât Congresul a fost nevoit să adopte o lege care cere tuturor celor care preiau un post important în aparatul de stat să demisioneze pe timpul funcției din conducerea întreprinderii private, în cazul în care între interesele întreprinderii și noua funcție de stat s-ar putea ivi un conflict. Rămâne la latitudinea insului respectiv să aprecieze dacă există un asemenea conflict de interese și, după ce și-a făcut datoria față de stat, el se poate întoarce la post. Pentru generalii care ies la pensie nu există, bineînțeles, nici un impediment ca să treacă în conducerea fabricilor de armament.

Noi am avut un singur caz mai fotogenic – al ministrului Comerțului din guvernul Văcăroiu, Petru Crișan, și a fost nevoie de o campanie îndârjită de presă pentru a-l întoarce în fotoliul prezidențial de la Românoexport.

Concluzia care se impune este că treptat ***se înfăptuiește în România nu numai o structură socială și politică aidoma celei din Vest, dar și o cultură, habitudini sociale și o mentalitate de inspirație euro-atlantică.***

EPILOG: ÎNCOTRO, ROMÂNIA?

Un sondaj de opinie cu privire la viitorul României dezvăluia că 60% din cetățeni nu știu încotro se îndreaptă țara noastră, iar restul de 40% se împart astfel: 16% – spre ***capitalism***, 11% – spre ***socialism occidental*** și 13% – spre ***restaurarea comunismului***. Care este explicația acestei dezorientări?

După revoluție, regimul de centru-stânga venit la putere, din motive istorice cunoscute, prefera să vorbească despre mersul nostru spre democrație și economie de piață fără a pune punctul pe ***i***: cele două sarcini nu pot fi transpuse în lumea contemporană decât într-un sistem social de tip capitalist. Dar după patru decenii de demonizare ideologică a racilelor acestui sistem, nici Iliescu nici Coposu nu pomeneau de capitalism.

Treptat însă, societatea românească a dobândit trăsăturile specifice capitalismului, chiar dacă în economie, mai ales în industrie, proprietatea de stat păstrează o pondere importantă. Pe plan social a apărut într-un grad destul de vizibil divizarea societății – la un pol, milioane de oameni loviți de sărăcie, șomaj și mizerie, la celălalt pol, bogătașii miliardari cu profiturile lor fabuloase, trăind în lux și fast. La mijloc se înjghebează clasa mijlocie, factorul stabilizator în societatea capitalistă modernă.

Această evoluție socială este stimulată și de mediul internațional în care a intrat România după prăbușirea blocului comunist, precum și de politica statului nostru de integrare în structurile euro-atlantice. Așa cum vom vedea, pot însă exista deosebiri apreciabile în aritmetica procentelor pe care le vor atinge straturile sociale descrise mai sus, ca și în raportul de forțe dintre ele.

Trăim într-o lume în care relațiile dintre state sunt atât de interdependente încât cerințele mediului exterior devin mai importante în orientarea statelor decât condițiile lor interne. Economia României și bunăstarea populației, pacea și securitatea țării – toate depind de situația din Europa și de NATO. Integrarea în structurile euro-atlantice este obiectivul strategic suprem al României și totodată condiția fundamentală a dezvoltării politice și economice a țării. Nu există o alternativă realistă la această opțiune îmbrățișată, potrivit sondajelor, de 80% din populația țării.

De aceea, nu se pune problema ***dacă*** integrarea va avea loc, ci ***când*** și ***în ce condiții*** se va produce ea? De fapt, cartea de față demonstrează tocmai aceasta. Pe lângă argumentele de ordin politic și economic în favoarea opțiunii euro-atlantice, „Stâlpii noii puteri în România" documentează cu cifre și fapte că ***noua structură socială în curs de cristalizare este tipică orânduirii capitaliste de sfârșit de secol XX***. Iar socialul este fațeta decisivă a procesului istoric. Indiferent cine ar veni la putere în viitorul previzibil, va trebui să continue reforma economică, așa cum a fost cazul în Polonia și Ungaria, unde foștii comuniști au câștigat alegerile și au format guvernul, deoarece o dată integrate în sistemul economic mondial nu există pentru țările est-europene cale întoarsă. Iluzia comunistă că, prin planificare de stat, o țară poate deveni autarhică și se poate izola de fluc-

tuațiile pieței mondiale s-a prăbușit o dată cu falimentul economic al sistemului la finele anilor '80. Suntem și vom rămâne dependenți de mediul european și piața mondială, iar industrializarea, în loc să ne facă independenți, așa cum s-a pretins, ne-a condiționat și mai strâns de importuri de materii prime și noi tehnologii, de piețe externe și prețuri mondiale, de credite bancare și de cursul dolarului. Nici restaurarea dictaturii proletariatului și partidului unic nu este posibilă, deoarece:

a) clasa muncitoare se află în declin, scade numeric și pierde prestigiul social,

b) în societatea computerizată și informatizată, muncitorimea industrială nu mai reprezintă forța de producție avansată a viitorului și

c) într-o societate din ce în ce mai diferențiată pe plan social, partidul unic de avangardă al unei clase apare anacronic, nu mai este în stare să asigure conducerea societății. Este semnificativ că însuși Ghenadi Juganov, liderul Partidului Comunist din Rusia, recunoaște necesitatea sistemului pluripartid și propune, în cazul că va fi ales președinte, un guvern de coaliție cu alte partide.

Ce fel de capitalism?

Din moment ce am stabilit că nu avem altă cale decât capitalismul, problema de elucidat rămâne: ***ce fel de capitalism?***

În literatura de specialitate, se menționează capitalismul „sălbatic" caracteristic secolului al XIX-lea, dar în tipologia sistemului din zilele noastre există trei modele principale: ***capitalismul dezvoltat*** din țările occidentale, ***capitalismul***

de tip latino-american și ***capitalismul de tip est-asiatic*** apărut în ultimii 20 ani în Pacific.

Dat fiind că nu există un precedent istoric al trecerii de la socialism la capitalism și nici o teorie a acestui fenomen social, nu ne rămâne decât să examinăm care dintre aceste tipuri de capitalism se potrivește României și spre care din ele duce politica țării noastre.

Capitalismul dezvoltat, cu un produs intern brut între 15 000-20 000 dolari, o populație activă rurală sub 10% din total și servicii depășind jumătate din forța de muncă, poate fi cel mult un obiectiv îndepărtat în secolul XXI. Comisia Postolache apreciază că România se află ca nivel de dezvoltare la 1:6 față de media Uniunii Europene și 1:4 față de Grecia și Portugalia, țările mai puțin dezvoltate ale UE. Se apreciază că România ar trebui să atingă o creștere anuală a producției industriale cu 10,1% pentru a ajunge la nivelul mediu al Greciei și Portugaliei în anul 2004, asumând că aceste țări vor realiza rata medie anuală a UE. Drept argument se arată că asemenea dinamici superioare de creștere au fost realizate în deceniul trecut de Coreea de Sud (12,4%), China (11,1%), Malaezia și Thailanda (9,4-9,6%) – țări care au aplicat strategia est-asiatică. Ajungem astfel la dilema: model est-asiatic sau model latino-american? Să le examinăm pe rând.

Modelul est-asiatic a fost creat de cei patru tigri din Pacific: Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong și Singapore și este aplicat în prezent de alte țări din regiune: Malaezia, Thailanda, Indonezia ș.a. Cei patru tigri sunt primele țări subdezvoltate din lume care au efectuat în 15-20 de ani saltul în lumea țărilor dezvoltate. Modelul este bazat pe șase principii:

1. ***Regim politic autoritar***; abia după efectuarea saltului spre dezvoltare au fost inițiate măsuri de democratizare. Arhitectul miracolului economic din Singapore explică: „Cu cât mai mare disensiunea, cu cât mai mult conflict și mai puțin consens, cu atât mai greu e să faci ceea ce trebuie făcut. În faza inițială trebuie să atingi obiective clare ca educație universală, economii mari, productivitate înaltă, consum scăzut. Acestea sunt adevăruri simple, pe care trebuie să le accepte toată lumea, pentru a putea acumula surplusul necesar construirii infrastructurii. Ai nevoie de capital ca să mergi înainte. Și nu poți să te pierzi la infinit în controverse asupra acestor adevăruri simple.“ [39]

2. ***Strategie a industrializării tinzând spre tehnica de vârf***, în special electronică. Acceptând inițial investițiile străine care preferă industrii de consum, statul a sprijinit puternic noile uzine de automobile, construcții de vase, electronică și informatică.

3. ***Finanțarea masivă a învățământului și cercetării.*** Procentul știutorilor de carte atinge 85-90% din populație. În Coreea de Sud, în ultimii 30 de ani numărul elevilor a crescut de 8 ori, iar al studenților de 120 ori, atingând peste 1 milion studenți la 43 milioane locuitori, din care peste 10 000 la mari universități străine. În cercetare, cheltuielile de stat se ridică la 1 miliard dolari anual, industria particulară tinzând să egaleze suma. Coreea de Sud a depășit astfel în tehnica de vârf țări ca Elveția, Finlanda, Danemarca, devenind ceea ce se numește „un jucător“ pe piața mondială.

4. ***Etică a muncii și disciplină socială înaltă.*** Asiaticii de est consideră munca sârguincioasă drept o virtute, refuzând, de pildă, săptămâna de cinci zile lucrătoare. Contractul social în versiune asiatică cere guvernului să mențină ordinea și legea, să asigure cetățenilor satisfacerea nevoilor

de bază în materie de slujbă, casă, educație și sănătate; în schimb, cetățenii au datoria să respecte legea și autoritățile, să muncească cu spor, să economisească și să-și educe copiii să învețe și să devină de sine stătători. Criminalitatea este foarte scăzută.

5. ***Cultivarea spiritului comunitar.*** Spre deosebire de societatea occidentală, care proclamă valoarea supremă a libertății individului, în societatea asiatică, individul este stimulat să împace interesele sale cu ale familiei și societății.

6. ***Încurajarea atât a investițiilor străine cât și a formării unei clase capitaliste naționale***, inclusiv a unor puternice concerne capabile să opereze pe piața mondială (vezi Daewoo, Hyundai, Goldstar, Samsung).

Modelul latino-american nu are o filozofie proprie; el a dus la dependența continentului de Statele Unite și este citat de unii autori pentru a ilustra situația Europei de Est față de Europa de Vest. Așa-numitul mecanism Nord-Sud compus din trei rotițe – comerțul inegal, datoria externă și supremația dolarului – care se învârtesc în favoarea Nordului, funcționează și în relațiile dintre cele două părți ale Europei. Surplusul Uniunii Europene în schimburile comerciale cu țările est-europene a fost de 5 miliarde dolari în 1994 și aproape 6 miliarde dolari în 1995. Datoria externă a țărilor est-europene se ridică la peste 50 miliarde dolari, ceea ce înseamnă că ele trebuie să plătească anual pentru servicii, dobânzi și capital cel puțin 5 miliarde dolari. În sfârșit, supremația dolarului o simțim pe pielea noastră și nu mai trebuie documentată cifric. Până în prezent, ajutorul financiar acordat României de către Uniunea Europeană nu a fost de natură a contracara efectele mecanismului Nord-Sud.

Modelul latino-american are desigur componente interne care explică relația cu Statele Unite, cea mai importantă fiind de ordin social și cultural. Grosul populației suferă de sărăcie și analfabetism, iar la celălalt pol se află marii proprietari de fabrici, bănci și latifundii, renumiți prin caracterul lor hrăpăreț și tiranic. Persistența marilor proprietăți agrare și înapoierea culturală au împiedicat formarea unei largi clase mijlocii, cu excepția statului Chile, care confirmă regula. Dominația capitalului nord-american nu a permis constituirea unei burghezii naționale puternice, capabilă să dea naștere unor concerne în măsură să opereze independent pe piața mondială. Tendința spre o viață ușoară e mai tare decât hărnicia în muncă.

Desigur, nici unul din cele două modele nu se potrivește României și nu poate fi însușit ca atare. Dar ele oferă niște repere de judecată care ne îngăduie să ne dăm seama încotro se îndreaptă țara noastră și cu ce viteză înaintăm spre obiectivele propuse. Ca structură socială ne apropiem de modelul est-asiatic mai curând decât de cel latino-american, mai ales ținând seama de efectuarea reformei agrare, de existența unui numeros detașament de intelectuali, ingineri, oameni de știință și de formarea rapidă a unei clase mijlocii. În schimb, ca etică a muncii și disciplină socială suntem mai aproape de modelul latino-american. Ca să ajungem la o creștere de 10% a producției industriale, primul lucru care se impune ar fi reintroducerea săptămânii de lucru de șase zile și asta nu numai ca imperativ economic, ci și ca un mesaj psiho-social menit a insufla muncitorilor spiritul de sacrificiu care trebuie să caracterizeze efortul lor în perioada tranziției. Dar care partid sau lider politic se va prezenta la alegeri cu un astfel de program?

Productivitatea muncii este foarte scăzută în raport cu cea din Europa de Vest. Salariul mediu orar în industria prelucrătoare este de 0,68 dolari – o adevărată prăpastie față de cei 17 dolari cât este media în Uniunea Europeană și mult scăzută chiar față de cei 2 dolari în Cehia, Polonia și Ungaria. Comparația nu este mai încurajatoare în agricultură: deși România deține o suprafață echivalentă cu 12% din cea a UE, noi abia obținem 2,1% din producția agricolă a „celor 15". Decalajul economico-tehnologic, care este problema ***crucială*** a intrării în Uniunea Europeană, este deseori tratat superficial în declarații politice și articole de ziar, dându-se impresia că totul ar depinde de bunăvoința sau simpatia față de România a Germaniei, Franței sau Angliei. În realitate criteriul ***decisiv*** a fost și rămâne performanța economiei românești, care deocamdată este total necorespunzătoare chiar și față de cea a țărilor central-europene.

Un studiu OECD arată că potrivit puterii de cumpărare (în dolari), fostele țări comuniste se rânduiesc astfel:

Slovenia	9 210
Cehia	8 422
Ungaria	5 962
Slovacia	5 766
Rusia	4 962
Polonia	4 669
Bulgaria	4 193
Croația	3 827
România	3 643
Ucraina	3 310
Moldova	2 215

Nici guvernul român, judecând după programul și declarațiile sale, nu pare conștient de efortul extraordinar pe care ar trebui să-l facă industria și agricultura țării pentru a se apropia de standardele UE.

O observație similară privește politica față de învățământ și cercetare. În șase ani de la '89, alocațiile bugetare destinate acestor două sectoare cruciale ale dezvoltării au fost atât de modeste, încât au cauzat un adevărat exod al cadrelor didactice și cercetătorilor spre Occident sau spre alte profesiuni mai rentabile.

La capitolul investiții străine, stăm foarte slab în comparație cu nivelul acestora în Coreea sau Taiwan, și tot așa în ce privește tehnica de vârf, deși dispunem de cadre calificate de ingineri și specialiști. Nici nu se poate vorbi la noi de o strategie industrială îndreptată în această direcție. Chiar și premisa unei asemenea strategii, adică restructurarea industriei, este absentă. În documentul Postolache această problemă este denumită calmant și tehnic „Restructurarea sectoarelor cu supracapacități" privind acele întreprinderi-mamut în metalurgie, chimie și petrochimie, siderurgie și construcții de mașini, pe care Ceaușescu le-a creat fără să se sinchisească dacă au piață de desfacere și constituie în prezent o piatră de moară ce trage în jos bugetul țării. Aici trebuie tăiat în carne vie cu efectele sociale dureroase ale șomajului de masă, motiv pentru care restructurarea se tot amână din 1990. Așa cum am mai subliniat, este o treabă pe care o poate face numai un guvern de centru-dreapta.

La capătul acestor considerațiuni, să încheiem cu răspunsul nostru la întrebarea „Ce fel de capitalism?"

România este o țară capitalistă subdezvoltată de tip european și nu latino-american sau est-asiatic. Pe baza

datelor politice, economice și sociale de care dispunem în prezent, să conchidem că scenariul Postolache ca România să atingă în 2004 nivelul Greciei și Portugaliei printr-o creștere anuală a producției industriale de 10,1% nu este realizabil în timpul prevăzut. În ianuarie 1990 am declarat că românii vor avea nevoie de 20 ani pentru a învăța democrația. Acum pot adăuga că ***vor fi necesari tot 20 ani pentru ca România să depășească starea de subdezvoltare economico-tehnică și să ajungă în rândul țărilor dezvoltate***.

Variabile externe

România fiind din ce în ce mai integrată în Europa, evoluția evenimentelor pe continentul nostru este menită să influențeze într-o măsură considerabilă viitorul țării noastre. Ce promite orizontul 2000 în Europa?

În Vest vom asista la eforturi susținute de adâncire a integrării pe liniile indicate în Tratatul de la Maastricht. Deocamdată accentul cade pe unificarea monetară programată a avea loc în 1997-99, dar operațiunea se dovedește mult mai complicată decât s-a crezut. După părerea mea, avem de-a face cu o decizie politică dictată de considerente electorale și ambiții politice, cu subaprecierea datelor economice și a implicațiilor sociale. Condiția principală pentru realizarea monedei unice este întărirea monedei naționale prin reducerea deficitului bugetar sub 3% din produsul intern brut. În prezent numai Luxemburg îndeplinește această condiție, iar măsurile pentru reducerea deficitului bugetar:

a) vin în conflict cu politica stimulării creșterii economice și a creării de noi locuri de muncă și

b) duc la tăierea cheltuielilor sociale, a fondurilor pentru învățământ și sănătate, lovind în straturile de jos ale

societății, în studenți și bătrâni. Așa cum s-a văzut în Franța, Belgia, Italia, asemenea măsuri generează convulsiuni sociale de mari proporții ale căror efecte politice și electorale nu pot fi subapreciate, pentru a nu mai vorbi de Marea Britanie opusă categoric termenului de unificare. Se ridică și o problemă fundamentală: cum se poate realiza uniune monetară când nu există uniune *economică*?

Prin intrarea în vigoare a Pieței Unice la 1 ianuarie 1993 s-a realizat integrarea în domeniul comerțului și al liberului schimb. Dar acesta este doar un sector al sistemului economic. Sfera producției rămâne organizată pe bază națională. Nu există încă o organizare europeană a producției și deocamdată nici un program de organizare a producției industriale ca un sistem comun integrat. Nu există entități productive la scară europeană, nici corporații multinaționale cu proprietate europeană. Unele corporații sunt franceze, altele germane sau britanice și ele se concurează pentru piețe. Politica economică a statelor este formulată potrivit interesului național și tot așa este elaborat bugetul. Deși bugetul comunitar este impresionant, el reprezintă doar 2,4% din bugetul total al țărilor membre. Într-un cuvânt, unificarea monetară este concepută ca o politică financiară ruptă de baza ei economică și de aceea nu este fezabilă.

Adâncirea integrării în Uniunea Europeană vine în conflict cu lărgirea U.E. spre Est deoarece tinde să facă și mai dificilă cooptarea țărilor est-europene. Dilema între adâncire și lărgire ar putea să capete ascuțime în urma unei întorsături dramatice în Federația Rusă și fostul spațiu sovietic.

În Est va deveni din ce în ce mai clar că drumul Rusiei este diferit de cel al țărilor est-europene. Premiza cancelariilor occidentale că economia de piață combinată cu plura-

lismul politic vor îmblânzi ursul rusesc, permițând Occidentului să-l ducă de sfoară s-a dovedit iluzorie. În cazul Rusiei, dinamica competiției pentru supremație mondială generează în sânul ei, ca mare putere, voința de a rezista tendinței Occidentului de a-i dicta cursul politicii și dezvoltării ei. Rezultatele alegerilor din decembrie 1993 și decembrie 1995 au relevat că poporul rus, dotat cu o rară spiritualitate, socotește că are un destin propriu și refuză modelul occidental. Și dacă Octombrie 1917 a fost o ,,revoluție de sus" acum avem de-a face cu o mișcare de jos, populară și deci durabilă. De aceea, indiferent cine va fi în Kremlin, Rusia se va afirma ca o mare putere euro-asiatică, lipsită însă cel puțin un deceniu de capacitatea economică, tehnică și militară de a-și stabili puncte de influență în afara fostului spațiu sovietic. Bizuindu-se pe imensele ei resurse naturale, petrol, gaze, metale prețioase, diamante, Rusia și-ar putea pune însă pe picioare economia în jurul anului 2000, ceea ce va schimba în mod sensibil situația pe eșichierul european.

Încercările Moscovei de a reconstitui dominația politico-militară a fostului imperiu sovietic au eșuat și vor eșua, deoarece republicile care și-au câștigat independența nu vor renunța la ea și nici liderii acestora, care au gustat din satisfacția de a juca rolul de șefi de state sau de guvern în viața internațională nu vor accepta să redevină niște obscuri capi de gubernie subordonată. Dar sunt șanse din ce în ce mai evidente să se formeze acolo o ***zonă economică de schimb liber***. Dependența energetică precum și necesitatea unei piețe interne pe care să-și desfacă produsele necompetitive va determina republicile independente să-și strângă rândurile și să se unească economic într-o formă adecvată.

Apariția în Est a unui challenger va fi de natură să producă o schimbare sensibilă în optica și atitudinea Uniunii Europene față de țările est-europene, tratate în prezent la Bruxelles ca niște ostatici fără alternativă. Cele 100 de milioane oameni ai Europei de Est primesc drept ajutor financiar de la UE mai puțin decât a primit Portugalia cu cele 9 milioane de locuitori ai săi pentru a-și moderniza economia și a se califica pentru intrarea în UE. Interesul strategic al amenințării expansionismului sovietic, care în anii '80 a cauzat ajutorarea masivă a Portugaliei, Spaniei și Greciei va fi reactualizat într-o nouă versiune. Se va crea astfel o conjunctură geopolitică favorabilă ajutorării Europei de Est care ar putea accelera progresul economic al României, implicit aderarea ei la UE.

NOTE

1. Citat în Murray Yanovitch, *Social and Economic Inequality in the Soviet Union*, Sharpe, New York, 1977, p. 5.

2. O.J. Şkratan, *Problemî soţialnoi strukturî rabocego klassa*, SSSR (*Probleme ale structurii sociale a clasei muncitoare în URSS*), Moscova, 1970, p. 153.

3. Prezentat în Walter D. Connor, *Socialism, Politics and Equality*, Columbia University Press, New York, 1979, pp. 79-80.

4. *Ibidem*, p. 80.

5. Milovan Djilas, *The New Class*, Praeger, New York, 1960.

6. Jan Szczepanski, *Polish Society*, Random House, New York, 1970.

7. Walter D. Connor, *op. cit.*, p. 104.

8. *Rabocii klass i sovremenîi mir*, nr. 6, Moscova 1986.

9. W. Weselowski, „The Notions of Class and Strata in Socialist Societies" în *The Social Structure of Eastern Europe* by Bernard Lewis, Praeger, New York, 1976, p. 6.

10. John Naisbit, *Megatrends*, Warner Books, New York, 1982, p. 21.

11. „Unions bargain for guaranteed employment" în *International Herald Tribune*, 27 iulie 1987, p. 7.

12. James Fallow, „The Changing Economic Landscape" în *Atlantic*, martie 1985, p. 57.
13. *Rabocii klass i sovremenîi mir*, nr. 6, 1986.
14. *Ibidem.*
15. *Ibidem.*
16. Radovan Richta, *Civilizația la răscruce*, București, Editura Politică, 1970, p. 47.
17. Vezi *La Recherche*, Paris, nr. 14, iulie-august 1981, p. 614.
18. Tatiana Zaslavskaia, „Factorul uman în dezvoltarea economiei socialiste și a echității socialiste", în *Kommunist*, septembrie 1986, pp. 61-73.
19. R. Richta, *op. cit.* p. 288.
20. Ivan T. Berend, György Ranki, *The Hungarian Economy in the Twentieth Century*, St. Martin's Press, New York, 1985, p. 244.
21. Nikolai Schmeliov, *Only the Market Place*, republicat după *Novîi Mir*, iunie 1987.
22. M. Gorbaciov, *Despre structurile partidului în restructurarea radicală a conducerii economice*, Novosti, 1987.
23. Charles Bettelheim, „On the Transition between Capitalism and Socialism" în *Monthly Review*, martie 1969.
24. Frank Parkin, „Social Stratification", în T. Bottomore, R. Nisbet (ed) *A History of Sociological Analysis*, Basic Books, New York, 1978.
25. Konrad George, Ivan Szeleny, *The Intellectuals on the Road to Power*, Harcourt Brace Ivanovich, New York, 1979.

26. Vezi Silviu Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, Praeger, New York, 1987, p.162.
27. Merwin Mathews, *Class and Society in Soviet Russia*, Walker, New York, 1982.
28. Petre Datculescu, „Alegerile postdictatoriale în perspectivă sociologică internațională" în *Renașterea unei democrații*, IRSOP, 1991.
29. Alina Mungiu, *Românii după '89*, Editura Humanitas, 1995.
30. Vezi *Libertatea*, 25 mai 1993.
31. *Agricultura României în perioada 1990-94*, Comisia Națională de Statistică.
32. Comisia Națională de Statistică.
33. Max Lerner, *America as a Civilization*, Simon and Schuster, 1957, p. 488.
34. Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*, Michael Joseph, Londra, 1994.
35. C. Wright Mills, *White Collar*, Oxford University Press, 1953, p. IX.
36. Andrei Cornea, *Directocrația și sfârșitul tranziției în România*, CSPAC, 1995.
37. Petre Datculescu, „Cum a votat România" în *Revista de Cercetări Sociale*, anul I, 1994, p. 55.
38. *Adevărul*, 4-5 martie 1995.
39. *Time*, 4 noiembrie 1991.

De același autor:

Originile politicii americane (Editura Științifică, București, 1966)

În limba engleză:

The Dissolution Of Power – A Sociology of International Relations and Politics (Alfred Knopf, New York, 1971)

The Dialectic of World Politics (Macmillan, New York and London, 1978)

The Post-Brezhnev Era (Praeger, New York, 1983)

World Socialism at the Crossroads (Praeger, New York, 1987)

Pluralism and Social Conflict (Praeger, New York 1990)

The Wasted Generation. Memoirs (West View Press, Boulder, Co., 1993)

În limba română după 1989

Pluralism și Conflict Social (Editura Enciclopedică, București, 1990)

Generația Irosită. Memorii (Editurile Universal și Calistrat Hogaș, 1993)

Îndreptar-Dicționar de Politologie (Editura Nemira, 1993)

Lumea după războiul rece (Editura România Liberă, 1996)

Bogdan Ficeac

TEHNICI DE MANIPULARE

Pentru că suntem ființe sociale, monologul nu este o soluție. Trebuie să ne alegem replicile în așa fel încât ele să se integreze unui cor anume. Uneori, sau chiar adesea, este foarte posibil ca replicile imaginate de noi să fie disonante sau să nu fie acceptate de ceilalți actori. De aceea este nevoie de un Regizor care să-și asume rolul de a pune în acord toate rolurile personale. Supunându-ne lui, ne pierdem autonomia și ne integrăm sistemului. Cu timpul, nu mai putem spune cât anume din destinul personal l-am scris noi înșine și cât a fost scris de alții. Nu mai putem preciza cu exactitate cât din ființa noastră ne reprezintă Eul și cât este rezultatul sfaturilor, antrenamentelor, educației, sugestiilor, recomandărilor sau ordinelor pe care ni le impun ceilalți. Nu mai știm unde se termină rolul pe care ni l-am scris noi înșine și unde începe cel scris de alții. Nu mai putem spune cine, de ce și când a scris scenariul care ne comandă ce să gândim, ce să facem, ce să simțim. Iar de multe ori se întâmplă ca vreun Regizor să-și depășească simpla condiție de dispecer abilitat să pună ordine într-un sistem și începe să se creadă demiurg, să-i socotească pe ceilalți simpli figuranți într-o piesă scrisă de el, pentru el, dar care lor le este străină. În astfel de cazuri, mai devreme sau mai târziu, piesele se transformă în tragedii oribile...

Pentru a ne apăra, trebuie să fim conștienți de *tehnicile de manipulare.*

NEMIRA

Piotr Wierzbicki

STRUCTURA MINCIUNII

Poate prima teorie asupra fenomenului social, politic și uman, generat de minciună trebuia să vină din spatele „cortinei de fier", dintr-o țară comunistă, în care fenomenul amintit devine lege. Sistematizând la rece principalele metode de răsturnare a adevărului, autorul continuă prin a da exemple celebre. Este vorba în ultimă instanță de manipularea maselor și a indivizilor de către putere, fenomen exarcebat în comunism, dar prezent în orice structură socială.

Studiul introductiv al cunoscutului ziarist Bogdan Ficeac aduce la zi informația și analizează exemple din sfera vieții politice românești.

Nu-i lipsit de importanță faptul că autorul a făcut parte din grupul de istorici și filozofi ce au construit programul „Solidarității".

NEMIRA

Ryszard Kapuściński

AGONIA IMPERIULUI

Cunoscut fotograf și reporter în zonele fierbinți ale globului, autorul realizează o radiografie acidă a singurului imperiu pe care l-a cunoscut acest sfârșit de secol. Încălcând interdicția de deplasare în zonele ce n-ar fi oferit imaginea dorită de autorități, intervievând oameni obișnuiți, descoperind mizeria vieții cotidiene sub comunism, Kapuściński ridică voalul ce acoperea adevărul „neoiobăgiei" din fosta URSS. Martor și în propria lui țară, Polonia, al unei societăți conservatoare și ipocrite, el surprinde „valorile" sovietice mult mai bine decât ar fi putut-o face vreodată un occidental. O spaimă necesară pentru nostalgicii comunismului.

NEMIRA

Alfredo G.A. Valladão

SECOLUL XXI VA FI AMERICAN

Există profeții care vorbesc despre un „declin american“: precum Roma imperială prăbușindu-se sub povara armatelor sale, Washingtonul, spun ele, ar fi sortit decadenței.

Eseul pasionant al lui Valladão respinge cu brio această teză: pentru autor, dimpotrivă, America va domina secolul XXI, fiind singura țară în măsură nu numai să nutrească visul supremației, dar să-l și realizeze. Ea este cea care deține atributele – trei la număr – ale puterii supreme: inegalabila capacitate militară, economia cea mai dinamică de pe glob, cultura cu vocație planetară.

Cartea lui Valladão prezintă primul bilanț strategic al administrației Bush și prima analiză completă a politicii internaționale a lui Clinton.

Alfredo G.A. Valladão este profesor de politică internațională la Institutul de Studii Politice din Paris, jurnalist, specialist în probleme de strategie internațională; este unul dintre coordonatorii colecției „Statele Lumii“ la Éditions de La Découverte.

NEMIRA

Editor: VALENTIN NICOLAU
Redactor: MIHAELA GLIGA
Culegere și paginare computerizată: GABRIELA TARȚA
Apărut 1996, București
Coli tipar: 10. Format: 16/54 x 84
Timbrul literar se varsă în contul ASPRO
nr. 45.10.80.12.108, BCR - sector 1, București

Tipărit la Infopress S.A. Odorheiu Secuiesc

SILVIU BRUCAN

STÂLPII NOII PUTERI ÎN ROMÂNIA

politica

Dar cel mai șocant fenomen social al Revoluției din România este **apariția miliardarilor crescuți în cinci ani**. Noutatea istorică a fenomenului decurge din condiția genezei lor: în societatea comunistă acumularea capitalului privat era prost văzută și condamnată de lege, după '89 **clasa capitaliștilor s-a format în principal pe socoteala statului**, prin rapt din valorile imobiliare, din fondurile fixe și chiar din capitalul social al întreprinderilor sau organizațiilor comerciale de stat. Deci ar putea fi numiți **capitaliști de stat**, un produs secundar al socialismului de stat. Cum au reușit această performanță unică în istorie?

PREȚ 7843 +
157 T.L. = 8000 LEI

ISBN 973-569-168-8

NEMIRA